

A parlamenti választói jog jogi fogalma.

Írta: BÚZA LÁSZLÓ.

A következőkben a parlamenti választói jog jogi fogalmát fogjuk vizsgálat tárgyává tenni. Ennek nemcsak elméleti szempontból van jelentősége. Igaz ugyan, hogy a választói jog szabályozása első sorban politikai és nem jogi kérdés, tehát csak politikai, célszerűségi tekintetek lehetnek irányadók a választói jog rendezésénél; de – mint látni fogjuk – útmutatást nyerünk igen sok fontos kérdésnek a mikénti megoldására, ha a választói jog jogi természetét helyesen ismerjük fel.

A természetjogászok a választói jogot az egyesek subjectiv jogának, sőt egyenesen veleszületett jogának tartották, amely emberi minőségénél fogva szükségképpen megillet mindenkit, amelyet éppen ezért kell, hogy az állam megadjon mindenkinek. Ez az elmélet ma alig akadhat komoly védelmezőre. Mint a velünk született jogok egész elmélete, úgy a választói jog ilyen felfogása is teljes ellentétben áll a jog és az állam mai fogalmával. De kérdés, hogy lehet-e a választói jogot egyáltalában subjectiv jognak tekinteni? Az újabb közjogi irodalomban mind általánosabbá lesz az a felfogás, hogy a választói jog nem subjectiv joga az egyeseknek, hanem a választópolgárok mint állami szervek járnak el, akik bizonyos hatáskörükbe tartozó működést, teremtő tevékenységet (a törvényhozó testület megalkotását) végeznek. A német irodaim olyan kitűnőségei, mint LABAND és JELLINEK, vannak ezen az állásponton s mind többen és többen hajolnak meg ennek a felfogásnak jogosultsága előtt.

Mert mi a subjectiv jog? Bármily vitás is ez a kérdés a jogi irodalomban, ma körülbelül uralkodónak mondhatjuk azt a felfogást, hogy a subjectiv jog egyéni érdek, amelyet a jogrend elismert s amelynek az érvényesítésére a lehetőséget megadja; amint JELLINEK mondja, a subjectiv közjog azt a képességet jelenti, amelynél fogva az egyes saját egyéni érdekében mozgásba hozhat jogi szabályokat.

Mi volna a választói jognál ez az egyéni érdek? Talán a törvényhozásban való közvetett részvétel? Eltekintve attól, hogy a törvényhozó működés természete egyenesen kizárja, hogy az abban való akár közvetett, akár közvetlen részvételt subjectiv érdeknek nevezzük: vajjon jogilag a választói jog gyakorlása tényleg a törvényhozásban való közvetett részesedést jelenti-e? Ha politikailag a képviselőház tagjai tényleg a választópolgárok megbízottjai gyanánt jelentkeznek is, akik törvényhozó működésükben azokat az elveket kell, hogy szem előtt tartás, melyek alapján megválasztattak, jogilag semmiféle viszony, semmiféle megbízás nem jön létre a képviselő és a választók között, a képviselők utasításokhoz nem köthetők, őket visszahívni nem lehet; a választással, mely a képviselőket a törvényhozó testület tagjaivá teszi, mindenféle jogi viszony megszűnik közöttük és a választókerület polgárai között. Ügy, hogy jogilag a választás és az abban való részvétel semmi esetre sem jelenti a törvényhozásban való közvetett részesedést.

A választói jog gyakorlása nem egyéb, mint egy creáló tevékenység. A választópolgárok nem subjectiv jogot gyakorolnak, hanem kijelölik azt az egyént, akit ők alkalmasnak tartanak a törvényhozó működés teljesítésére. Ha politikailag másként áll is a dolog, jogilag a képviselők választása semmiben sem különbözik egy más választó cselekvőségtől, melylyel szintén egy közhatósági szervet létesítenek, pl. a törvényhatósági tisztviselők megválasztásától.

A választópolgárok még azt az egyént sem jelölhetik ki szabadon, akit legalkalmasabbnak tartanának a törvényhozásban való részvételre. Nemcsak azért nem, mert a választhatóságnak, a passiv parlamenti választói jognak bizonyos előfeltételei vannak, hanem azért sem – és minket itt különösen ez érdekel – mert érvényesen szavazni csak a képviselőjelöltek

valamelyikére lehet. Éppen e miatt a választópolgárok tényleg csak nagyon szűk körből választhatják ki azt az egyént, akit a törvényhozásban való részvételre alkalmasnak tartanak. A képviselőjelölés lényegesen más működés, vagy mondjuk más jog, mint a képviselő választása. Igaz ugyan, – hogy jelenleg életben lévő választási törvényünk szerint ugyanazok jelölhetnek képviselőket, akik jogosítva vannak résztvenni a választásokban; de ha ez politikailag egészen természetes is, jogilag nem lehetetlen ezzel ellentétes intézkedés sem. Az Andrásy-féle javaslat a közvetett választóknak már nem adja meg a jelölés jogát; éppen így korlátozhatná azt a többes szavazattal bíró egyénekre. Jogilag az sem tekinthető kizártnak, ami persze a parlamenti választói jog politikai céljával a leghatározottabb ellentétben áll, hogy a polgárok csak a kormány jelöltjeire szavazhatnának, vagyis hogy a jelölés joga nem a választókat, hanem a végrehajtó hatalom birtokosát illetné meg. Világos tehát, hogy a képviselő választását a képviselőjelöléstől – ha politikailag a két ténykedés egybeolvad is – jogilag nagyon élesen el kell választanunk, s hogy ennek következtében a választás joga nem jelent egyebet, mint azt a jogosultságot, hogy a választó a kijelölt egyének valamelyikére leadhatja a szavazatát. Jogilag ebben áll a parlamenti választói jog.

Ez a működés – mint mondtunk – jogi természetét illetőleg semmiben sem különbözik egy törvényhatósági tisztviselő megválasztásától; de egyezik minden államhatalmi creáló tevékenységgel. Az államfő, vagy minister, mikor államhivatalnokokat nevez ki, lényegében ugyanilyen működést teljesít. Az államfőnek, vagy a miniszternek sem subjectiv joga a hivatalnok kinevezése, hanem ők is bizonyos, hatáskörükbe utalt működést teljesítenek, mely csak annyiban különbözik a választók tevékenységétől, hogy ők egyedül hajtják végre a creáló cselekményt, míg a választópolgárok szavazása az egész folyamatnak csak egyik része gyanánt szerepel, ami természetes folyamánya a kinevezés és a választás közötti különségnek. Mikor az országgyűlés tagjai megválasztják a korona-örököt, mint állami szervek járnak el és nem subjectiv jogot gyakorolnak; ugyanaz a helyzet a képviselőválasztásoknál is.

A politikai jogok sohasem lehetnek subjectiv jogai az

egyeseknek. E jogok gyakorlása által a polgárok az államhatalomban válnak részesekké, mintegy alanyai lesznek az államhatalomnak; már pedig az államhatalom alanya csak maga az állam lehet, az egyesek csak mint szervek vehetnek részt ezeknek a hatalmi működéseknek a végzésénél, akik által az állam, egy elvont személyiség, cselekvőképessé válik. Azt senki sem állíthatja, hogy az esküdt a bírói működést mint subjectiv jogát gyakorolja; az ő tevékenysége jogi természete szerint semmiben sem különbözik a szakbíró tevékenységétől; az egyik éppen úgy, mint a másik, állami szerv, akiknek a hatáskörébe van utalva bizonyos államhatalmi működések végzése. Már pedig az esküdtbíráskodás éppen olyan politikai joga a polgároknak, mint a parlamenti választói jog.

Az államnak mai fogalmával nem is lehet összeegyeztetni azt a felfogást, mely a választói jogot az egyesek subjectiv jogának tekinti. Az államot ma elvont személynek tartjuk, mely nem azonos sem a fejedelemmel, sem az állampolgárok összességével. A régi közjogi felfogás mintegy a fejedelem személyébe helyezte az államot s az államfői működéseket a fejedelem subjectiv jogának tekintette. A tisztultabb közjogi felfogás csak nehezen tudta érvényre emelni azt a tételt, hogy az államfő nem alanya az államhatalomnak, hanem egy szerv, aki bizonyos reá ruházott működéseket teljesít.

Ha a parlamenti választói jogot az egyesek subjectiv jogának tekintjük, akkor ugyanabba a hibába esünk, mint a régi közjogászok a fejedelmi hatalom magyarázatánál: az állampolgárokat, tehát az állam egyik alkotó elemét tesszük az államhatalom alanyává s így ellentétbe jutunk az államnak egy különálló személy gyanánt való felfogásával. Ez a tan következetesen keresztülvive szükségképpen ahhoz az államfogalomhoz vezet, mely az államot a polgárok összességével azonosítja.

A parlamenti választói jog tehát nem subjectiv joga az egyeseknek, hanem a választók mint állami szervek működnek, akik államhatalmi működést: egy creáló tevékenységet hajtanak végre. Ebből a tételtől a választói jog szabályozására nagyon fontos következtetéseket vonhatunk.

Mindenekelőtt azt, hogy az állam tetszése szerint állapíthatja meg azokat a feltételeket, amelyek mellett valakit parlamenti választói joggal ruház fel. Akiknek az állam megadja a választói jogot, azt állami szervvé teszi; megbízza, hogy az Ő nevében teljesítsen bizonyos, az államra nagyon fontos működést, a törvényhozó testület megalkotását. Hogy az állam milyen feltételeket állapít meg és hogy a polgároknak nagyobb, vagy kisebb körét ruházza-e fel parlamenti választói joggal, az természetesen politikai kérdés, amelynek eldöntésénél az állam érdeke az egyedül irányadó. Az a tétel tehát, mintha a választói jog szükségképpen kellene, hogy általános legyen, ennek a jognak a jogi természetével határozott ellentétben áll.

Ha a képviselőválasztást állami működésnek tekintjük, akkor elvileg nem kifogásolhatjuk a többes szavazatok rendszerét. Ha ellenben úgy fogjuk fel, mint subjectiv jogot, amely az állampolgári minőségnek a folyománya, akkor már inkább emelhetünk elvi kifogásokat e rendszer ellen. Így azonban egészen természetes, hogy az állam azoknak, akikben nagyobb mértékben látja fenforogni a szükséges tulajdonságokat, nagyobb mértékben enged befolyást a törvényhozó testület megalkotására, azokat mint szervezetet szélesebb hatáskörrel látja el. Hogy azután politikailag helyes-e a pluralitás, vagy helyesen vannak-e megállapítva azok a feltételek, amelyek mellett valaki egynél több szavazatot van jogosítva gyakorolni, az már célszerűségi kérdés, melyet az államférfiúnak a concret viszonyok figyelembevételével kell eldönteni.

A választói jog fennebb kifejtett fogalmából következik az is, hogy a szavazásnak nyilvánosan kell történnie. Politikai szempontok szólhatnak a szavazás titkossága mellett. Tudjuk, hogy az államok, csekély kivétellel, titkossá tették képviselőválasztásoknál a szavazást, sőt nagy részük szinte nevetségesen részletes intézkedéseket tett a szavazat titokban maradása érdekében. Pedig ha a szavazatleadást állami működésnek tekintjük, akkor nem lehet kétséges, hogy annak nyilvánosan kell történnie. Az államügyek intézésénél nagyfokú nyilvánosságot követelünk; minden állami orgánum működése alá van vetve a legszélesebb körű nyilvánosság ellenőrzésének s csak éppen a képviselőválasztást, ezt a legfontosabb állami műkö-

dést vennők ki a nyilvánosság ellenőrzése alól? Mindenesetre vannak nagyon fontos politikai szempontok, amelyek a titkos szavazás mellett szólnak és bizonyos körülmények között célszerűségi okokból nagyon indokolt lehet, hogy az állam titkossá tegye a szavazást; de ez mitsem változtat azon a tényen, hogy a választói jog jogi fogalmával csak a szavazás nyilvánossága egyeztethető össze.

S végül a fentebbiek alapján könnyen állást foglalhatunk egy nagyfontosságú kérdéssel szemben is, t. i., hogy kötelező legyen-e a képviselőválasztásokban való részvétel? EDVI ILLÉS KÁROLY nem régen nagyon meggyőző érveket hozott fel a kötelező szavazás mellett. A statisztikai adatok alapján nagyon bajosan állapíthatjuk meg egy olyan nagyszabású reformnak a hatását, amilyen előtt mi most állunk s bizonyos dolog, hogy ezt a hatást még sokkal nehezebben állapíthatjuk meg, ha nem tesszük kötelezővé a szavazást. A statisztikai adatok ugyanis arra nézve nem nyújtanak felvilágosítást, hogy a választók különböző csoportjaiból tényleg hányan fogják szavazati jogukat gyakorolni, hogy a különböző társadalmi osztályok milyen arányban fognak résztvenni a jövő parlament megalakításánál. Pedig politikai szempontból éppen ennek a kérdésnek van a legnagyobb jelentősége. Ha a szavazást kötelezővé tesszük, a választói joggal felruházott egyének és a tényleg szavazók száma inkább össze fog esni s akkor a statisztikai adatok alapján inkább nyerhetünk megbízható képetf a jövő parlamentről. De nemcsak ilyen politikai, célszerűségi okok szólnak a szavazás kötelezővé tétele mellett, hanem nagyjelentőségű elvi szempontok is. Ha a választás állami működés s a polgárok mint állami szervek járnak el, akkor a szavazásnak kötelezőnek kell lenni. Ha úgy fogjuk fel a választási jogot, mint az egyesek subjectiv jogát, akkor természetesen a választók tetszésére kell bizni azt, hogy akarnak-e ezzel a joggal élni vagy sem; de ha az nem subjectiv jog, hanem államhatalmi működés, akkor jogi sanctiókkal lehet és kell kötelezni; a választókat ebben a működésben való részvételre éppen úgy, mint az esküdszéki bíraskodásra.

Látjuk tehát, hogy nagyon fontos irányadó szempontokat nyerünk a választói jognak mikénti szabályozására, ha helyesen ismerjük fel ennek a jognak a lényegét, ha azt állami mű-

ködések, creáló tevékenységnek tekintjük, melyet a választók mint állami szervek hajtanak végre. Természetesen csak irányadó szempontokat nyerünk és nem olyan tétéleket, melyeket az államnak feltétlenül el kellene fogadnia. A választói jog szabályozása politikai kérdés, melynél nem lehetnek döntők bölceleti, vagy államjogi levezetések, hanem egyedül csak az állam érdeke. A közjognak éppen az képezi egyik jellemző vonását, hogy ezen a téren nincsenek olyan általános érvényű jogi igazságok, aminőket a magánjog terén megállapíthatunk. Az államoknak viszonyai nagyon különbözök s ennek megfelelően kell, hogy különbözzenek egymástól államjogi intézményeik is. Különösen áll ez a parlamenti választói jogra nézve. Ennek a szabályozásánál mindig a concret viszonyok alapos mérlegelésével kell az államférfiúnak eljárnia, mert alig van kérdés, amely az állam jövő fejlődését olyan mértékben befolyásolná, mint ez. A választói jog reformjánál csak politikai, czélszerűségi tekintetek dönthetnek; az általános államjog csak eszméket és szempontokat szolgáltat ezen a téren.

Sociologia és jogalkalmazás.

Írta: KISS GÉZA.

II.

III. És itt jutunk most már annak a problémának helyes megítéléséhez, amely a társadalmi jelenségek és a jogalkalmazás viszonyát kutatja. E logikai módszernek ugyanis nem az a hibája, hogy a törvényhez túlságosan ragaszkodik, hanem az, hogy a törvény tartalmát félszeg módon vizsgálja és így nem is képes azt helyesen fölismerni. Ez a félszegség abban rejlik, hogy a törvény írott rendelkezéseiben – ezek logikai kiterjesztése által – kimerítettnek látja az alkalmazandó állami akarat teljes tartalmát. Azt hiszi, hogy ha e tartalomhoz a törvényhozó individuális akaratának kutatása révén eljutott, feladatát teljesítette. Ezért szemléli a jogász kizárólagos munkáját a törvénytöveg pragmatikus, azaz okiratszerű értelmezésében.

Megállapítván azonban e módszer kudarcát, arra az eredményre jutunk, hogy a törvénytartalom az írott jog logikai értelmezése útján teljességében nem aknázható ki. Más téren kell ennek az eredménynek lehetőségét keresni. Abból a föltevésből kell kiindulnunk, hogy a törvény nem jelent ki mindent közvetlenül az írott jogszabály által, hanem gyakran és sok mindent csak »közvetve az által, hogy más valamire vagy valakire utal, ahol a jogszabály tartalma megtudható.*)

*) Ennek az eszmének fölvetése *Schwarz* Gusztáv érdeme. Szokásjog és törvényjog. Jogállam. VI. (1907.) 99. s. k. o. A »közvetett törvénytartalom« szempontjának közelebbi értékesítésére nézve v. ö. »A jogalkalmazás módszeréről« ez. id. munkám 179-213. o.

Ez az utalás nemcsak kifejezetten történhetik (roma¹ jogi lex citationis*), hazai jogunkban: az 1723. évi I. és II. t.-cz. által fölhívott uralkodóházi törvények**), hanem hallgatólagosan is (1. alább). A törvénytartalom írásba foglalt része tehát (közvetlen törvénytartalom) sokszor csak egyik részé annak az egésznek, melyet a törvény teljes tartalma képvisel. Bizonyos, hogy a logikai módszer ezt a szempontot azért nem ismerhette föl, mert a törvényhozó egyéni akaratához kötvén magát, a törvény s o c i a l i s jelentőségét félreismerte^ Jól mondja KOHLER e módszerre, hogy »a szellemi alkotás társadalmi természetét, a szavakban rejtőző tartalom véghetetlenségét és a gondolat önállóságát a gondolkozó és nyilatkozó egyéniségével szemben« szem elől tévesztette.***)

Há már most e téves felfogással szemben a törvényt nem mint egyéni művet fogjuk föl és értelmezzük, hanem azt – a törvényhozó (különben is kétséges) személyétől függetlenül – mint társadalmi productumot ítéljük meg, akkor ebben az értelemben helyesen beszélhetünk s o c i o l o g i a i felfogásról. Ez természetesen korántsem azt jelenti, hogy a törvény kötelező erejét lazítjuk, hanem csupán azt, hogy a törvényben kifejezett gondolat nem individuális, hanem socialis, a korszellemnek terméke, amelynek »végtelenül sok összefüggése van, amely fogalmaiban oly eszmetartalmat tüntet föl, amit a subjective gondolkodó még csak nem is képzel.†) E felfogás tehát a törvény valódi értelmét védelmezi a törvényhozó individuális gondolatához ragaszkodó subjectiv módszerrel szemben.††)

Ha azonban a törvényhozó egyéni akaratától függetleníteni tudtuk magunkat, ha elismerjük, hogy a törvény tar-

*) Schwarz, i. h., 100. o.

**) Nagy Ernő, Magyarország közbjoga, 9. §. 25. o. és 91. §. 215-216. o., Kmety, A magyar közbjog kézikönyve, 33. §.

***) Köhler, Lehrbuch, stb. ez. id. m. I. k. 129. o.

†) Kohler, i. m. 123. o.; v. ö. kül. Binding, Handbuch des Strafrechts. [Systematisches Handb. der deutschen Rechtswissenschaft VII. 1. k.] I. k. (1885) 457. o.

††) E gondolatra nézve közelebről I. Dernburg: Das bürgerliche Recht, stb. ez. m.-ről irt recenziómban mondottakat, Grünhut's Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart, XXXV. k. (1907.) 219. s. k. o.

talmául tekinthető olyasmi is, amire a törvényhozó sohasem gondolt, akkor elfogulatlanul fordíthatjuk figyelmünket ama társadalmi törvényszerűségekre, az életnek ama jelenségeire, amelyek a törvény írott szavai, formulázott fogalmai háttérben, mint a törvény rendelkezéseinek szerves kiegészítő részei szerepelnek. A családjogra, személyjogra, a szerződésekre, az örökösödésre, stb. vonatkozó egyes konkrét jogszabályok, ha nem is kifejezetten, de – éppen, mert ez magától értetődik – hallgatólag föltételezik ama társadalmi törvényszerűségeket, amelyeket az élet a családi, üzleti, stb. viszonyok felfogása terén érvényesít. A szülők jogait és kötelezettségeit gyermekeikkel szemben, valamint e jogokból és kötelezettségekből fakadó további jogszabályok rendelkezéseit a maguk valódi és teljes jelentőségében egyáltalán nem méltányolhatjuk, ha nem ismerjük ama tényleges berendezkedéseket, amelyek a társadalomban a család életét, az üzleti világot stb. az állam hivatalos jogrendszerének minden beavatkozása nélkül is irányítják. Ezeknek az életviszonyoknak tényleg létező berendezésére, természetére, kialakulására vonatkozó társadalmi törvényszerűségek, amelyek az életben reálisan érvényesülnek, közvetve tartalmát teszik a törvénynek, amelynek írott szabályai csak föltötte hézagosan intézkedhetnek és amely épp ezért implicite utal eme közvetett tartalomra. Igen találóan mondja LABAND, hogy »az írott jogszabályoknak egészen önként értetődő előfeltételei, tehát alkotórészei azok az életviszonyok, berendezkedések és gazdasági állapotok, amelyeket a társadalom mindenkori állapota föltüntet.*) Nyilvánvaló, hogy a jog alkalmazójának ezeket az »alkotórészeket« épp úgy kell ismernie, mint a törvénynek expressis verbis kifejezett meghatározásait.

Ezzel tehát a jogász számára a társadalomtudományi szemlélet ebben az értelemben adva van, mert a szóban forgó társadalmi jelenségek ismerete nélkül a törvény helyesen felfogott értelmét meg sem láthatja. E nélkül oly ítéletet hoz, amely csupán a törvény betűjének felel meg, de nincs összhangban magának a törvénynek helyesen felfogott intenciójával. A közép- és újkor, de elég gyakran még a legújabb kor

*) Laband. Das Staatsrecht des deutschen Reiches, I. k. 57. §. III.

jogászaik is az által járatták le annyira a jogtudomány tekintélyét és azért idegenítették el oly nagy mértékben a jogtól a népet, mert csupán a törvény írott betűjét, valamint annak különféle scholasticus szemfényvesztések által vezetett logikai következményeit tartották szem előtt, míg a társadalmi jelenségeknek, az élet felfogásának tanulmányozását, mint »tudománytalan és jogásziatlan« munkát, lenézték. Az-eredmény az lett, hogy a négy fal között vezetett tételeik mélyen sértették az élet követelményeit. A jogkereső előtt ellenszenvenné lett e tudomány, a széles látókörű és tanult ember pedig értéktelennek találta azt. Ennek a megérdemelt ítéletnek adott kifejezést LUTHER lesújtó véleménye, amelyet ma is elég gyakran szoktak idézni: »Ein Jurist, der nichts ist als' Jurist, ist ein arm Ding.«

Ez' a megvető ítélet nagyon is érthető ama jogászokkal szemben, akiket LUTHER maga előtt láthatott; akik a jobb ügyhöz méltó buzgalommal csürték-csavarták a »forráshelyeket«, hogy azokból oly törvényhozói akaratot olvassanak ki, melyre ama helyek szerzői sohasem is gondolhattak. Éles észszel és körmönfont törvénycsavarással mindent be lehetett itt bizonyítani!

De ezt a művészetet nem szabad a jogtudomány-nal azonosítani. A jogtudomány a jogszabályok teljes tartalmának kifejtésére, productiv kiaknázására és rendszerbe foglalására törekszik. Láttuk, hogy e teljes tartalom nem merül ki az írott rendelkezésekben, hanem az életjelenségek beláthatatlanul gazdag és változatos csoportjaira terjed ki. Aki tehát ez utóbbit szem elől téveszti és a törvény értelmezésénél nem veszi tekintetbe, az nem jó jogász, sőt egyáltalán nem is jogász, hanem dilettáns sophista, kinek szórshasogatásaihoz az »ars boni et aequi«-nek semmi köze. Az a tudomány, amely Celsus e megjelölésére méltán tarthat igényt, nagyon is sokoldalú ismereteket tételez föl; művelőjét a »nichts ist als Jurist« lekicsinylő jellemzése valóban igazságtalanul éri. Az az »arm Ding« joggal sújthatja a betűhöz ragaszkodó jogászmeisterembert, de nem a hivatása magaslatán álló jogászt, akit ZITELMANN helyesen és indokoltan nevez a »társadalmi élet szakértőjének«.

Azt hisszük, már az eddigi fejtegetések is eléggé félre-

ismerhetetlenül utalnak a társadalomtudománynak egy oly fontos szerepére a jogalkalmazás terén, amelyet a »sociológiai módszer« közkeletű propagandája egyáltalán nem érintett: a tételes jogszabály közvetett tartalmát alkotó társadalmi törvényszerűségek figyelembe vételének szükségességére.

IV. Nagy tévedés volna azonban e »sociológiai« jogalkalmazásban valami olyan nívómot látni, amelynek fölfedezése a m a i tudomány érdeme. Az ebben az értelemben vett »társadalmi szakértő-jogász« legbecsesebb típusát a római jogtudomány és jogalkalmazás mesterei képviselik. Sőt már a görögöknél is határozott kifejezést nyert a társadalmi életjelenségek által adott »nem írott jog« szempontja az írott jog (törvény) alkalmazására nézve. A kérdéses társadalmi törvények összesége oly általános, a dolog természetéből folyó jogot (δικαιον φυσικον, νομός άγραφος) alkot a görög philosophusok szerint, amely az »írásba foglalt« törvények (νομός έγγραφος, γεγραμμενος; δικαιον νομικον) alkalmazásánál mint értelmezési elv tekintendő. Az említett »íratlan jog« a tételes jognak (πολιτικο'ν δικαιον) ép oly alkotó eleme, mint az írott jog.*) Mivel a tételes törvény általánosságban beszél és a kivételes eseteket nem tartja szem előtt, megtörténhetik, hogy szószerint szigorúan vett szövege szerint esetleg igazságtalanságokra vezet... Ily esetekben a tételes törvényt a természetes igazság követelményei szerint kell értelmezni . . . és ez a méltányos jog (επιεικής δικαιον).**)

*) Aristoteles, Ethik. Nikom. V. c. 10., 1134. b. 18.

**) A görög έπιεικειορ-fogalommal, amely a római aequitas-principium helyes felfogása szempontjából nagy fontossággal bír, – és amely csak igen lazán függ össze az újkori természet-(ész)-jog egyes elemeivel - jogász részről alig foglalkoztak. L. pl. Voigt, Die Lehre v. ius naturale, etc. I. k. 127., 175. o. Annál becsesebb fejtegetések találhatók e tekintetben a kath. théológiai íróknál (v. ö. kül. Aqu. Szt. Tamás, i. h., Suarez S. F., De legibus, III. 9., Cathrein, S. F., Recht, Naturrecht und positives Recht, Freiburg, 1901. 102. s k. o. (A szövegben idézett mondat ez utóbbtól származik, i. h. 103-104. o.), valamint a bölcsészeknél, így kül. Hirzel, Άγραφος Νόμος ez. m. (Abhandl. der phil.-hist. Classe derKönigl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften XX/1. k., 1900.), 7. s k. o., 55. s k. o., valamint Themis, Dike und Verwandtes cz. m. (1907) 359. s k. o. V. ö. még Kraus, Die leitenden Grundsätze der Gesetzes-interpretation, Grünhut's Zeitschrift, XXXII. k. 613. o.

Amit már a görög bölcselő helyesen megjelölt, jogászilag még sokkal pontosabban formulázta és mesteri módon alkalmazta a római jogász. A görög επιχειρία-fogalomnak a római aequitas felel meg. Ennek lényege is a törvényhozás valódi akaratának érvényesítésében áll, szemben a betűvel, a szó értelmezéssel.

Az aequitas-elv ugyanis a szabályozott jogviszonyra vonatkozó társadalmi törvényszerűségeknek, valamint az élet felfogásának érvényesítését parancsolta. Általános törvényértelmezési alapelv volt a jogot úgy alkalmazni, amint a jelenségek kívánalmainak megfelel. »Ea, quae sunt moris atque consuetudinis, in bonae fidei indiciis debent venire«, formulázza a római jogtudós ez elvet. Ez azt jelenti, hogy a szóban forgó jelenségek kiaknázása magának a törvénynek rendelkezésén alapszik. És ezen az alapon épült ki a római jogrendszer a világ forgalmi jogává. Mert abból a hatalmas boltozatból, amelyet a császárság korabeli római jog feltüntet, vajmi kevés volt »írott jog«, azaz a római törvényhozás által alkotott és szövegezett jogszabály. E jogrendszer a nyagai bizonyára nehéz lett volna azzal az írott joggal« azonosítani, melyet a tizenkét táblás törvény, valamint a többi – nagyon is csekély számú – törvényhozási termék képviselnek. Az »interpretatio iuris prudentium« alaposan átalakította, kifejlesztette a törvényhozás termékeit, nem a jogszabályok logikai kiterjesztésével (ilyenmű működés csak kis szerepet játszik a római törvényértelmezés történetében), hanem a fent kifejtett aequitas-elv révén: a társadalmi és gazdasági életjelenségek, forgalmi szokások kiaknázásával. A papyrologia kutatásai már lehetővé tették, hogy a római jogrendszer egészen a legutóbbi évtizedekig nem ismert, ámde ebből a szempontból is legtanulságosabb anyagát közelebbről szemügyre vehessük és a görög-egyiptomi jogéletnek, a föníciai kereskedelmi szokásoknak, stb., stb. lényegesen nagy befolyását megállapíthassuk.

Mindez – forma szerint – római jog, sőt maguknak a római jogtudósoknak nézete szerint nem egyéb, mint a tizenkettőtáblás törvénynek alkalmazása. »Jus non scriptum, quod

sine scripto venit compositum a iurisprudenteribus.«*) Mert a római törvény alapeszméje, hogy egyes rendelkezéseit a fogalmi szokások, az élet felfogása, a társadalmi berendezkedések kívánalmái szerint kell alkalmazni. E jelenségek (mos et consuetudo) a törvény által felhívott rudimentális anyagalmazt alkotják, amelyből a jogalkalmazó konkrét jogszabályt köteles formulálni. Így keletkezik ez a »ius non scriptum«, mint az egész történet tartalomnak az írott szabályokkal egyenlő rangú része. Így válnak a fejlődő és váltakozó családi, társadalmi, stb. viszonyok, üzleti szokások, a provinciák gazdag jogélete, a görög, egyiptomi, föníciai, szír, stb. intézmények és jogi szokások a római jog alkotó elemeivé, anélkül, hogy a törvények szavain a legkisebb módosítás történnék.

Már fentebb érintettük azokat a körülményeket, amelyek folytán az ó-kor széles látókörű, egészséges jogalkalmazása élettelen logizálássá fajult. Az élettől eltávolodott rideg jog e hosszú korszakában nem jöttek arra, hogy a jogszabályokban rejlő társadalmi törvények mellőzése okozza a jognak idegenszerűségét és igazságtalanságát. Sőt még azok sem voltak képesek kritikájuknak kellő kifejezést adni, akik e hiányt érezték és pótolni akarták, mert éppen csak érezték

*) Természetes, hogy midőn *Pomponius* e jellemzésével a római jogalkalmazás kiindulási pontjának és alapjának a tizenkét táblás törvényt tekinti, ezt csak forma szerint érti így és legkevesébbé sem akarhatja azt a teljesen képtelen állítást kockáztatni, hogy korának hatalmasan kiépült világjogát az említett törvényhozás teremtette meg. Az, hogy a jogalkalmazás methodikai alapjául elvileg a törvényt tekintjük: ez elméleti, tudományos szemlélet, a jogforrások elméletének ily megalapozása, mely egyáltalán nem zárja ki azt, sőt, mint ép a római jog példája mutatja, nagyon is összefér azzal a gyakorlati ténnyel, hogy a joggyakorlat a jogrendszer kifejlesztésében előkelő, sőt túlnyomóan döntő materialis szerepet játszik. Ugyanezt eklatánsán bizonyítja az angol jog esete is. Midőn *Austin* az angol jogalkalmazás kiindulási pontjául ugyancsak a törvényt tekinti, ezzel, ebből a tudományos szempontból, ép oly igazat mond, mint *Pomponius* s a többi római juristák a római jogra nézve. Ezzel a joggyakorlat tényleges materialis érvényesülését a legkevesébbé sem érintjük.

Az itt kiemelt fontos elméleti különbséget, amely a szóban forgó kérdés tudományos, methodikai elbírálása szempontjából elsőrendű fontosságú, szem elől tévesztette *Wittmann* E., A jogalkalmazás módszeréről ez. cikkében, Jogállam, VIII. évf., 308-309. o.

és nem látták e hiány okát. Érezték, hogy a jogalkalmazás eredményei a »dolog természetével«, a »velünk született joggal«, stb. ellenkeznek, de aggodalmaikat tudományosan megalkotni nem tudták. Nem csoda, ha reformterveik a jogtudomány hivatalos művelői körében ellenszenvvel találkoztak, mert a méltányosság, jogérzet stb. *subjectiv* szempontjai jogasziatlannak tűntek föl. A sokat hangoztatott, de eredeti jelentőségét illetőleg nagyon is félreértett »*a equum et bonum*«-ot a *subjectiv* bírói igazságérzettel azonosították, amely a törvény szilárd talaját elhagyva, az eldöntendő jogi eseteket »*ex ratione cerebri sine lege decidere allaborat*« (Thomasius). Az ilyen jogalkalmazást, mely különben mindvégig felfelbukkant és a német jogi irodalomban legújabbban mint »Gefühlsjurisprudenz« szerepelt, a múlt századok hivatalos jogtudósai, ha nem is éppen szellemes, de megvető véleményüket eléggé jellemző szójátékkal »*secundum equum et bonum*« való eljárásnak minősítették. *)

A legújabb kor jogtudományának érdeme, hogy a görög-római *susceptio aequitas* eszméjét a jogalkalmazás terén új életre keltette. IHERING adta meg erre nézve az első döntő jelentőségű lökést a *realis-teleológia* módszer megalapításával, azaz »a jogtétel által kielégítendő szükségesség«-et jelentő célmozzanat kiemelésével. Azóta mindinkább erősödik és nyer újabb és újabb tudományos alapokat ez az irányzat,**) amelynek a jogalkalmazás módszere, valamint az úgynevezett jogi kútfők elmélete szempontjából is minél hatályosabban kell érvényesülnie. Ennek nélkülözhetetlen előfeltétele az, hogy a jogszabályokban rejlő egész tartalom a törvényhozás inteniójának megfelelően nyersen kifejtést. Itt jelentkezik a már ismételten említett társadalmi jelenségek közvetlen megfigyelésének fontos szerepe.

A mai törvény technikai berendezése is elősegíti ezek alkalmazása jogászai indokának fölismérését. Különösen az »*aequitas*«-fogalomnak kifejezett érvényesítése bír elsőrendű

*) V. ö. Schneider, *Treu und Glauben, im Sinne des Bürgerlichen Gesetzbuches*. Deutsche Juristen Zeitung VIII. (1903.) 232-237. o.

***) V. ö. Schwarz Gusztáv, *Új irányok, stb. ez. jogászegyleti megnyitó beszédét*. (Egyelőre csak kivonatosan közölve a Jogtudományi Közlöny 1908. évi 43. füzetében. Az értekezés tartalmát, amely pedig e témát közelről érinti, sajnos, nem volt alkalmunk ismerni.)

fontossággal. Már pedig a német polgári törvénykönyv »Treu und Glauben«-ja, a mi Tervezetünk »forgalmi jóhiszem«-e stb, ezt az eszmét óhajtják kifejezni. A német törvény és a mi Tervezetünk szűkebb körben, az 1907 decz. 10-iki svájci szövetségi polgári törvénykönyv egész általánosságban teszi e princípiumot vezérelvvé. Az előbbieken ugyanis csak a jogviszonyok bizonyos – ámbár legfontosabb – csoportjára, az ügyletekre és különösen a szerződésekre terjed ki, az utóbbiban az összes jogi cselekvényekre. Tervezetünk idézett rendelkezései szerint: a szerződéseknek azt az értelmet kell tulajdonítani, amely a jogviszony természetének és az élet felfogásának inkább megfelel; továbbá: az adósnak oly módon kell teljesíteni, amint azt a jóhiszeműség, tekintettel az eset körülményeire és az élet felfogására, megkívánja.

Nyilvánvaló, hogy ez a törvénytétel a magánjog területének egyik legnagyobb és legfontosabb részében általános alapeszméül szolgál. De mit jelentenek az itt föltüntetett kifejezések, amelyek e jogszabály döntő fontosságú fogalmazása gyanánt szerepelnek? Mi a jogviszony természete és mi a jóhiszeműség? Mi az élet felfogása? A törvény e fogalmakat nem definiálhatta. Ezek tartalmát éppen a társadalmi felfogásból kell merítenünk. »Az aequum et bonum« nem a középkorban elfajult subjectív jogérzet értelmében, hanem a társadalom külső jelenségei által objective kifejezésre jutó alakban jön itt tekintetbe. »A jóhiszeműséget a Tervezet nem elvont értelemben, hanem kettős megszorítással veszi: tekintettel az eset körülményeire és az élet felfogására; tehát az adós nem köteles másképp teljesíteni, mint ahogy más hason esetben közfelfogás szerint a jóhiszeműségnek megfelelően teljesíteni szoktak.«*)

A német polgári törvénykönyvnek e rendelkezéssel érdemileg megegyező és fent már érintett rendelkezései (157. és 242. §§.) a jogtudomány részéről ebben az irányban kellő megvilágításban részesültek. Különösen STAMMLER,**) WENDT***)

*) Indokolás, III. k. 310. o.

***) Stammer, Die Lehre von dem richtigen Rechte, 1902. 371. s. k. o., de már Schuldverhältnisse (1907.) 38. o.

****) Die exceptio doli generalis im heutigen Recht, oder Treu und Glauben im Recht der Schuldverhältnisse, Archiv f. d. civil. Praxis 100. k. 1-417. o.

és DANZ*) voltak azok, akik e rendelkezések »eminens jelentőségére a jogszolgáltatás szempontjából« rámutattak. »Ezek ama szabályok«, – mondja helyesen DANZ**) – melyek a bírót arra kényszerítik, hogy a reális élettel szakadatlanul és a legszorosabb összeköttetésben álljon amelyek meggátolják általában, hogy iskoladefiniókat, élettelen formulákat erőszakoljon reá az életre ...«

A német jogtudomány beható részletességgel mutatott rá ezeknek a szempontoknak rendkívül nagy jelentőségére. Nem nehéz belátni, hogy itt semmi egyébről nincs szó, mint a törvényt alkalmazó bíró ama köteletségéről, hogy a társadalmi élet jelenségeit közvetlenül megfigyelje és érvényesítse. És ha ezt teszi, a törvény parancsának tesz eleget.

Itt jut kifejezésre a maga teljességében annak a közmondásnak találó volta, hogy a jogász társadalmi szakértő. Az »élet felfogását«, az »eset körülményeit«, az »életviszony természetét« a törvény jogászai meghatározással, hivatalos definitióval minden concret estre nézve nem magyarázhatta meg, hanem a bírót az élet közvetlen tanulmányozására utalja. A törvény közvetett tartalma e tekintetben az a kiemeríthetetlenül nagy és változatos *άγαφος νομός*, az az íratlan törvény, ami a társadalmi jelenségek természetében adva van.

A használt kifejezések objectiv értelmének, a társadalmi milieu-nek, a jogügylet gazdasági céljának ismerete az az előfeltétel, amelytől az egész szerződési jog helyes kezelése függ. Itt jön a sociologia, mint a szóban forgó jelenségek hivatott elemzője, megfigyelője a jogalkalmazás segítségére. Mert ez az a tudomány, amelynek első rendű feladatai közé tartozik mindeme jelenségeknek rendszeres megfigyelése és elemzése. Ezáltal válik a tételes jog becses segédtudományává, a reális élet különböző viszonyaira vonatkozó adatait a jogász rendelkezésére bocsátván. A jogásznak mindezeket ismernie kell, mert különben nem jut a kérdéses törvényszakasz helyesen felfogott rendelkezésének végrehajtásához.

*) Különösen: Die Auslegung der Rechtsgeschäfte, etc. (2. kiad. 1906.) 102. s. k. o.

**) Laienverstand und Rechtsprechung, Ihering's Jahrbücher 38. % (1908.) 498. o.

Említettük, hogy a forgalmi jogra nézve codifikált »jó-hiszeműség« e jelentőségét a német jogtudomány egyes kiváló képviselői kellő alaposággal méltányolták. A jogszabályok reális szemlélete azonban ezzel a részleges eredménnyel még nem elégedhetik meg. Az »aequum et bonum« követelményeit az egész méltányos jog területe szempontjából általánosítani és a szóban forgó körülményeket minden egyes rendelkezésnél érvényesíteni kell. Mert mindenütt áll az, hogy a társadalom mindenkori állapota által föltüntetett életviszonyok, berendezések, gazdasági állapotok alkotó elemei a jogszabálynak. Ennek a szempontnak tekintetbevételével kell voltaképpen minden egyes törvényes fogalmat értelmezni akkor is, ha a törvény ezt kifejezetten, tehát úgy, mint a szerződési jogban, nem is parancsolja meg. E gondolat tüzetes kifejtését e helyen mellőznünk kell, csupán utalunk arra, hogy nemcsak a magánjog, hanem más jogi disciplinák területén is érvényesülnek a mondottak. Elég legyen ezúttal egy büntető jogi példára utalnunk. Büntetőtörvénykönyvünk szerint az a párbaj vívó, aki a párbaj viadalnak szabályait megszegte, tudvalevőleg lényegesen súlyosabb büntetésben részesül, azaz, ha ellenfelét megölte, szándékos emberölés, ha megsebesítette, súlyos testi sértés büntette forog fenn. (Btk. 299. §.) A törvény nem határozza meg azt, melyek a párviadal szabályai? Sőt egyáltalán még azt sem mondja meg, mi tekintendő »párviadalnak«? Nyilvánvaló, hogy a bírónak itt is a társadalmi szokásait kell tekintetbe vennie. E társadalmi szokások alkotórészei a törvénynek, melynek írásba foglalt általános keretét ezekkel kell kitölteni.

V. Végig tekintve most már eddigi vizsgálódásaink eredményein, abban a helyzetben vagyunk, hogy a soeilogia és a jogalkalmazás tudományának egymáshoz való viszonyát közelebbről megjelölhetjük.

A jogalkalmazásnak abban az értelemben kell sociologiainak lenni, hogy az írott törvények egyes rendelkezéseiben rejlő általános társadalmi törvényszerűségeket, a társadalmi élet nem írott törvényeit föl kell ismernie és ki kell aknáznia. E módszer érvényesülését indokoltan követeljük és szükségességét joggal hangoztathatjuk, mert a ma érvényesülő jogalkalmazás még

mindig igen gyakran hódol a törvény betűjének, az élettelen logikának és nézi az írott jogszabályt annak a bizonyos »szent medenczének«. Ez a módszer igazságtalanná, idegenszerűvé és rideggé teszi a jogot, mert a törvényhozó individuális akaratát kutatván, nem bírhat érzékkel a jelenlegi jogélet, valamint a .concret jogeset igényei iránt. Ehhez képest éppen nem individuális abban az óhajtandó irányban, hogy az egyes eset egyéni körülményeihez simuljon. De nem is felel meg a törvény valódi szándékának, amely t. i. azt célozza, hogy oly jogállapot jöjjön létre, amely az összesség mindenkori jólétével, valamint a társadalmi és gazdasági viszonyok követelményeivel megegyezik. Helyes tehát, hogy oly jogalkalmazást követeljünk, amely ezekkel a szempontokkal számol.

De »sociologiai«-nak is joggal nevezhetjük ezt az utóbbi módszert, mert a társadalmi és gazdasági viszonyok vizsgálata a társadalomtudomány feladata.

Mindezek a körülmények nemcsak a gyakorlat, hanem az élet számára is követendő igazságok. Aki a jogot tudományosan műveli, aki az egyes jogi fogalmaknak, jogintézményeknek, constructióknak fölépítésével foglalkozik, mindezek véghezvitelénél a gyakorlati élet tanulságait fogja fölhasználni.

Nemcsak ama – ma már közhelylyé vált, ámbár, sajnos még nem mindig követett – jelszó értelmében, hogy a jogi fogalmak vannak az élet kedvéért és nem fordítva: az élet a jogi fogalmakért, hanem közelebbről, abban az irányban, hogy az egyes jogi alakulatok társadalmi helyzetének, gazdasági szerepének következményeit a jogi structura kifejtésénél figyelembe veszi. A sociologiai megfigyelések alapján megismervén a társadalmi szokások tipikus tényálladékait, egy jogi szerkezet megalkotásánál olyan körülményeket fog fölhasználni, amelyek a gyakorlati életben tényleg fölmerülnek és ezzel szemben nem fog döntő jelentőséget tulajdonítani olyan mozzanatoknak, amelyek lehetősége csupán »logikailag« van adva.*) Tapasztalván pl, hogy a közös végrendelettypusa a házastársak közötti kölcsönös és

*) Erre a pontra nézve v. ö. *Meszlény*, Das Vermögen stb. cz. i.-re vonatkozó bírálatomat is, Jogállam, VIII. évf., (1909) II. f.-ben.

v i s z o n o s végrendelet, hogy a birtokvédelem typusa az ingatlan birtokvédelem, stb., stb., az illető jogintézmények constructiójánál e tapasztalatoknak érvényt is fog szerezni. Nem fog törődni a viszonos, de nem kölcsönös végrendelet »logikailag indokolt és constructive érdekes« eshetőségével, ép úgy, amint a birtok tanában nem fog az ingó birtok védelme szeme előtt lebegni, Fölösleges külön megjegyezni mindezek üdvös hatását didaktikai szempontból. A körmönfont iskolai példák, constmctiv érdekességek eltűnnek, vagy legalább is háttérbe szorulnak; hely őket a gyakorlati élet reális eshetőségei foglalják el.

Megállapítván mindezeknek kiváló fontosságát, nem mulaszthatjuk el ismételten hangoztatni, hogy a társadalomtudomány érvényesülését a tételes jog tudományában kizárólag ezekben látjuk.

Hogy ezzel szemben a törvény tudatos megváltoztatására irányuló socialpolitikai szempontokat a jogalkalmazás köréből ki kell küszöbölni, erről már fent megemlékeztünk.

De ép így vissza kell utasítanunk azt az irányzatot is, amely a jogi dogmatica, a jogi constructió létjogosultságát egyáltalán vitatja és ezek helyett akar »társadalomtudományt művelni« a jogban. A jogszabályokban rejlő elvek kikutatása, általánosabb tételekre való visszavezetése, jogi kategóriák felállítása, valamint a jogtudomány rendszere: mindezek oly vívmányai a mai jogtudománynak, amelyek elestével tudományos és specifikusan jogászai lényege szünnék meg. A szigorúan jogászai fogalomképzést tehát a jogtudomány nem engedheti ki a kezéből, csupán arról lehet szó, hogy e fogalomalkotás hol, hogyan és mennyiben nyerjen alkalmazást? Ennek a kérdésnek megítélésénél, mint láttuk, hasznos segítséget nyújthatnak a társadalomtudományi ismeretek, de nem pótolhatják magát a jogi fogalomképzést, a jogi elemzést, mely az egyes tételes szabályok közös elemeit földeríti, kifejti és valamennyit szerves összefüggésbe hozza. »Nagy érdemeket szereztek a római jogászok – mondja KÖHLER – midőn annyira jutottak az elemzésben, hogy a jog egyes elemei határozottan előtérbe nyomultak. Érdemük oly nagy volt, mint azoké az első vegye-

széké, kik az elemeket fölfedezték.« *) Végzetes hiba volna a jogtudomány e nagybecsű örökségét kétes értékű socialpolitikai szemlélődések kiforratlan tételei kedvéért föláldozni.

Nem fogadhatjuk el továbbá azok nézetét sem, akik a most érintett irányzattól távol állanak ugyan, az egész jogtudományt mindazonáltal »az emberi társadalom morfológiájává« akarják tenni. így pl. EHRLICH a jogtudomány és sociologia viszonyáról irt cikkében ilyes valamire céloz, ha – cikkének rövidsége folytán – nem is magyarázza meg bővebben. Szerinte a jogászat (»Jurisprudenz«) akkor lesz jogtudományyá (»Rechtswissenschaft«), azaz a jog, mint társadalmi jelenség tanává, ha az emberi társadalom morfológiájává lesz és ha a társadalomban működő erőket, ezek lényegét és mértékét vizsgálja.***) E legutóbbi ténykedés létjogosultságát és a jogászra nézve is fennálló nagy fontosságát magam is elismerem, aminthogy annak mikéntjét és indokait fentebb közelebbről ki is fejtettem. Azt is elismerem, hogy itt, bizonyos tekintetben, a társadalom morfológiájáról beszélhetünk, amennyiben t. i. az egyes jogszabályokban, jogi fogalmakban rejlő és ezek közvetett tartalmát alkotó társadalmi jelenségek változóságát tartjuk szem előtt. Ha pl. arra gondolunk, hogy az »aequum et bonum«, a »jóhiszeműség« fogalma, az »élet felfogásával« kapcsolatban – a jog formális megváltoztatása nélkül is – szakadatlanul módosulhat.

Ámde az idevágó társadalomtudományi ismeretek, mint emiitettem, csak segédtudományi minőségben fogadhatók el a jogtudomány által. Csupán egyik – ámbár fontos – oldala ez annak a szerepnek, melyet a jog tudományos művelése betölt. Ám e jelenségek fölismerésében látni a jogtudomány kizárólagos célját, hogy úgy mondjam, lényegét: bizonyára elvetendő túlzás. A sociologia foglalkozhatik a joggal »mint társadalmi jelenséggel«, ebbeli eredményei szintén méltányolhatók, különösen a jogbölcész részéről (1. fent), de a tételes jogtudományának föladata nem ez, hanem a fennálló tételes jogszabályok tartalmának fölismerése, kifejtése, rendszerbe foglalása stb.

*) Kohler, i. m. I. k. 24-25. o.

***) Ehrlich, Soziologie und Jurisprudenz, Harden-féle Zukunft, XIV K. (1906.) 239. o.

Hogy egyébiránt mily kevés reális haszon háramlik az ily értelemben vett sociológiai vizsgálódások révén a tételes jog tudományára, bizonyítja DE LA GRASSERIE-nek ebbe a kategóriába tartozó – különben érdemes és tartalmas – munkája is.**) Sociológiai elmékedései a magánjog egyes intézményei fölött érdekelhetik a jogbölcsezt, esetleg a törvényhozót, ki egy egészen új szabályozás általános alaptételeit ismerheti meg, de vajmi kevésbé járulnak hozzá a fennálló tételes jog ama kereteinek kitöltéséhez, melyek a társadalom tényleg létező intézményeit foglalják magukban.**)

A tételes jog alkalmazásának sajátosan jogász i szempontjait sok tekintetben félreismerik SPIEGEL fejtegetései is (»Jurisprudenz und Socialwissenschaft« című értekezésében) ***)„, amelyek egyébiránt az uralkodó módszerrel szemben sok helyes kritikai megjegyzést tartalmaznak és a törvényértelmezés mai módjának tarthatatlanságára szintén igen tanulságosan mutatnak rá.

SPIEGEL is abból indul ki, hogy a jogtudomány tárgyára nézve kétségtelenül társadalomtudomány, mert »a jog a társadalmi élet legfontosabb jelenségei és tényezői közé tartozik«. Ha tehát a társadalomtudomány és jogtudomány között ellentét mutatkozik, ennek okát csakis a módszerek különbözőségében kereshetjük: a társadalomtudomány módszere descriptiv és inductiv, a jogtudományé ellenben dogmaticus és deductiv. A társadalomtudomány tapasztalati tudomány, amely óvatosan és bizonytalanul, saját értékét jól ismerve megy előre vizsgálódásaiban, míg a jogász »az elképzelhető legnagyobb biztonsággal lép föl«. A joganyag is rá nézve oly szilárd valami, amit csupán föl kell dolgoznia. Ez a szemlélet veti meg azután a constructiv »Begriftsjurisprudenz« alapját, amely a maga logical és dialectical következtetéseiinek mennyiség-tani pontosságot tulajdonít.

*) Raoul de la Grasserie: Les principes sociologiques du droit civil. (Bibliothèque sociologique internationale, XXXIV.) Paris. 1906.

**) Egyébiránt az is jellemző, hogy a reális eredményeket magában foglaló »sociologie civile appliquée« fejezete (412-432. o.) az egész műnek alig egy huszadrésze.

***) »Nach einem im Deutschen Verein für Sozialwissenschaft in Prag am 27. Mai 1908. gehaltenen Vortrage.« Grünhut's Zeitschrift XXXVI. k. 1-30. o.

Helyesen utal SPIEGEL arra, hogy ez a szemlélet, illetőleg a jogtudománynak a társadalomtudománnyal való ily szembeállítás tarthatatlan. Ebben a tekintetben az ő találó megjegyzései is csak megerősítik, sőt helylyel-közzel kiegészítik azt a lesújtó bírálatot, amelyben az uralkodó felfogás már eddig – legélesebben az úgynevezett szabadjogi írók fellépése óta – részesült és amely e felfogást remélhetőleg csakhamar teljesen meg is fogja dönteni. Igen helyesen említi föl SPIEGEL is az »írott jog« (törvény) területének szükségképen szűkreszabott határait, a fennmaradó hézagokat és ezek következtében ajogalkalmazásnak mindazokat a termékeit, amelyek az érvényben lévő jogszabályokon felül létező és félre nem ismerhető plus-t alkotnak. Ez az a bizonyos *ius non scriptum*, az a νόμος άγραφος, mely oly sokféle jelenségből, különböző tényezőkből áll elő, melylyel a jogtudománynak úgy methodical, mint gyakorlati szempontból számolnia kell, de amelyet az uralkodó elmélet oly alaposan félreismert akkor, midőn a »szokásjog« ködös fogalmát megalkotta.*) Ezzel szemben már fentebb tüzetesen rámutattunk a fennálló jognak arra a kiaknázhatatlanul gazdag anyagára, mely, mint a törvények közvetett tartalma íratlanul is kötelezi a bírót; kötelezi őt arra, hogy belőle concret jogszabályokat alkosson. Láttuk, hogy aki e közvetett törvénytartalmat ignorálja, az az érvényben lévő jogot, a maga valódi jelentőségében, nem ismerheti; az legfeljebb a törvény betűjét alkalmazza, de nem magát a törvényt.

Amennyire fontos azonban e jelenségek nagy jelentőségét kiegészítő, sőt módosító hatását, jogfejlesztő erejét stb. elismernünk, épp oly szükséges az is, hogy érvényesülésüknek

*) Spiegel idevágó észrevételeit tartom a legsikerültebbeknek. Különösen helyes eszméket hangoztat, midőn így érvel: »Aber dieses Gewohnheitsrecht ist nur ein Sammelname, ein Verlegenheitsausdruck. Es handelt sich dabei um sehr verschiedene Tatsachen. Damit, dass man die Gewohnheit als Rechtsquelle bezeichnet, ist garnichts gesagt. Die einschlägigen Erscheinungen sind je nach dem auf historische, psychologische, soziale, wirtschaftliche, rationalistische, ethische, religiöse Wurzeln zurückzuführen. Das Gewohnheitsrecht als einheitliche Masse dem Gesetzesrecht gegenüberzustellen entsprach jeder bequemen Art der älteren Forschung. Wir, die wir gelernt haben sozialwissenschaftlich zu beobachten und zu denken, müssen von dieser Fähigkeit auch dem Rechte gegenüber Gebrauch machen.« (16-17. o.)

egyfelől módszertani lehetőségét az elméletben, másfelől a szigorú törvényszerűségét a gyakorlatban igazoljuk. És ez az a pont, melynél SPIEGEL álláspontja cserben hagy bennünket. A társadalom szóban forgó jelenségei, mint már volt alkalmunk rámutatni, csakis annyiban részei a fennálló jognak, tehát csupán annyiban érdeklik a jogalkalmazót, amennyiben közvetve vagy közvetlenül részei a törvénytartalomnak, amennyiben maga az alkotmány-szerűleg kinyilvánított állami akarat rendeli – akár kifejezetten, akár hallgatólagosan – azok tekintetbevételét. Ha ezt az összekötő kapcsot állami akarat és a társadalmi törvényszerűség között objective nem vagyunk képesek megállapítani, akkor e társadalmi jelenségek kötelező ereje a jogászra nézve megszűnik létezni.

Jogászti és társadalomtudományi szemlélet között ebben az értelemben igen is különbséget kell tenni. A sociologust – természetszerűleg – minden társadalmi törvényszerűség érdekelni fogja, ami tényleg létezik, mert ő a társadalmi jelenségeket ebből a szempontból vizsgálja. De a modern jogászt az alkotmányosan életbeléptetett állami akarat kötelezi, ő előtte tehát csak annak a társadalmi törvénynek van érvénye, amely a tételes jog alkotórészéül tekinthető, azon az alapon, hogy az állami akarat kifejezetten, vagy implicite utal arra.

A tételes jognak ezzel az alapvető elvével szemben ebből a szempontból egyáltalán nem tulajdoníthatunk jelentőséget annak az ellenvetésnek, melyet a nemjogász társadalomtudósokkal együtt SPIEGEL is felhoz, t. i., hogy »a jog is társadalmi jelenség és ép azért csakis társadalomtudományi alapon fogható föl. A jog keletkezése socialis és nem jogi folyamat.« (i. h. 23. o.) Ez igaz, de mint fent láttuk, mindehhez a tételes jog alkalmazásának semmi köze. Más az a bölcsészeti szempont, amelyből valaki a jog keletkezésének elvont kérdését vizsgálja és megint más a tételes jogász szempontja, amely csakis arra lehet tekintettel, hogy egy bizonyos államban és egy bizonyos időben mi tekintendő érvényes jognak? Midőn SPIEGEL e különbségre nem fektet elegendő súlyt, elveszti a törvényhez kötöttség szilárd talaját és a bírói önkénynek

– akaratlanul is – korlátlan érvényesülést enged és végeredményben oda jut, ahova a »jogérzet« iskolájának (Gefühls-jurisprudenz) hívei, valamint a szabadjogi voluntaristák jutottak. Itt már vége a törvényhűségnek; »das Urteil des Richters ist bedingt durch seine Vorbildung, durch seine Erfahrung, durch seine juristischen, wirtschaftlichen, politischen, nationalen, ethischen, religiösen Vorstellungen, Anschauungen und Überzeugungen« mondja szószerint. (26. o.) Szóval: mindentől függ a bírói ítélet, csak – a törvénytől nem.

Ennyire mennünk természetesen nem szabad. SPIEGEL is összekapcsolt két olyan gondolatot, melyek egyáltalán nem függenek össze egymással.*) Abból, hogy a törvény kifejezett rendelkezései hézagosak, azaz alkalmatlanok arra, hogy a felmerülő jogviszonyok összességét szabályozni képesek legyenek, egyáltalán nem következik az, hogy a jogalkalmazás kiindulási pontját a törvényen kívül keressük. Ellenkezőleg: oda kell hatnunk, hogy a törvényhozás termékeinek valódi és teljes tartalmát aknázzuk ki az írott jog kifejezett rendelkezéseiben, tehát a törvény betűin túlmenőleg. Midőn ezt a fentjellemezett »íratlan jogot« érvényesítjük és ez által a társadalmi folyamat egyes törvényszerűségeire tekintettel vagyunk: mindezt csak azon az alapon tehetjük, hogy a törvényhozás inteniójának vagyunk a követői, hogy »adjuvandi gratia« járunk el.

Az eddigiekben vázolt összefüggés a jogtudomány és sociologia között önként adja most már a társadalomtudománynak ide vonatkozó föladatát: kutatásainak ki kell terjeszkednie mindazokra a társadalmi életjelenségekre, amelyek a tételes jogszabályoknak a fentjellemezett módon alkotórészeit teszik. Mindezek az »élet felfogásának«, a »forgalmi szokásoknak« tipikus tényálladékait világítanak meg és tennék ezáltal a bíróra nézve lehetővé azt, hogy a törvény tartalmát in concreto könnyebben ismerhesse föl, az elméleti tudomány emberére nézve pedig, hogy a jogintézmény elemzésénél gyakorlatilag is értékes eredményekre jusson. A sociologiai kutatásoknak vizsgálniuk kell továbbá,

*) V. ö. *Heck*, Interessenjurisprudenz und Gesetzestreue, Deutsche Juristenzeitung, X. k. 1142. o.

hogyan a törvény egyes rendelkezéseit mennyiben és hogyan követi a jogélet? Sok tekintetben hozzájárulna ez ama téves hit eloszlatásához, hogy a hivatalosan »életbe lépett« törvény tényleg belépett az életbe. A majdnem száz év előtt hatályba lépett osztrák polgári törvénykönyv ama szakaszai, melyek mellett az élet nyomtalanul elhaladott, amelyek hatályon kívül helyezése tehát az életre nézve semmi jelentőséggel nem bírna, túlzás nélkül mondhatók az összes szakaszok egyharmadának«, mondja EHRlich.*) Tagadhatatlan, hogy mindezek pontos megfigyelése, sőt lehetőleg megbízható és kimerítő statisztikai adatokkal való megvilágítása a tételes jogászra igen nagy haszonnal járna. A németbirodalmi »Juristische Wochenschrift« 1906. évi 20. számában WOLF M. hívta föl a figyelmet ily magánjogi statisztika fontosságára. Az itt fölvetett eszme hatása alatt jelent meg a berlini »Archiv für Bürgerliches Recht« cz. folyóirat egyik legutóbbi füzetében (XXXII. k. 410- 457. o.) SEGALL »Das bürgerliche Recht und die Lebensgewohnheiten« című értekezése, mely az ez értelemben vett »német jogi szokások« ismeretének előmozdításához igyekszik néhány adalékkal hozzájárulni**) (i. h. 413. o.) Azért joggal panaszkodik az úttörő munkája nehézségei miatt e »szokatlan úton«, melynek követése pedig a társadalomtudásra nézve érdekes és hálás – de a jogász szempontjából kétségkívül hasznos – problémák perspektíváját nyitná meg. Különböző vad népek jogi szokásainak, jogi viszonyainak stb. vizsgálata és idevonatkozó adatok gyűjtése kedvelt tárgya már is a sociologusoknak.***) Elvileg épp oly értékes, gyakorlatilag pedig sokkal hasznosabb feladat volna ama hazai és modern jogi szokásoknak, életviszonyoknak, társadalmi berendezéseknek gyűjtése és statisztika-

*) Harden-féle Zukunft, i. h. 236. o.

**) Nálunk is felmerültek ilyenszerű vállalkozási kísérletek; különös említést érdemelnek Barna Ignácz körkérdései az ági öröklést illetőleg az akkori »Magánjogi Kodifikáció« cz. folyóirat (a mai Magyar Jogász Újság) I. évf.-ban (1902.); a dicséretre méltó terv, mely pedig a törvényhozási szabályozás szempontjából is érdekes adatokat szolgáltathatott volna, az illetékes tényezők (közjegyzők, ügyvédek, stb.) közönye folytán – sajnos – nem volt keresztülvihető.

***) Az idevágó anyaggyűjtés eredményességére nézve v. ö. Somló, Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie, Berlin-Leipzig, 1909., 48. o.

tikai adatokkal való megvilágítása, melyek mint a tételes jog alkotórészei, mint az érvényben levő törvények közvetett tartalma a fennálló jogrendszer értelmezése, alkalmazása és tudományos művelése szempontjából kiváló jelentőséggel bírnak.

Így lehetne a társadalomtudományi búvárlat a tételes joggal foglalkozók számára valóban értékes segédtudománnyá. Míg akkor, ha e szerepét félreismerve, a jogi elemzésnek és dogmatikának nem támogatására, hanem lerontására használjuk föl, veszélyes fegyverré válhatik olyan d e s t r u c t i v törekvések szolgálatában, melyek egyfelől különféle jelzők aegise alatt a fennálló törvények kötelező erejének megrendítését célozzák, másfelől a tételes jog művelését t u d o m á n y o s jellegétől fosztanák meg.

Az agrárkérdés Írországban.

Írta: Ifj. ERŐDI BÉLA.

Ha nagy figyelmet és gondot érdemel a földművelés helyzete minden nemzetnél, mennyivel nagyobbat érdemel olyanoknál, amelyek egyenesen s majdnem kizárólag földműveléssel foglalkoznak s különösképpen akkor, ha a földművelés kérdéseinek helyes elrendezése „még a nép évszázados nemzeti törekvéseinek is reális biztosítéka, amint azt Írországban találjuk. Mert tény az, hogy az ír földművelésügygyel foglalkozva, különböző irányú, de a lényegben egymással szoros összefüggésben lévő kérdésekbe ütközünk, azok tömegébe, az u. n. ír kérdésbe, amely politikai, vallási és gazdasági jellegű egyszersmind. Ebben a sajátságos helyzetben rejlik több gyakorlati körülmény kívánja meg az ír mezőgazdaság és agrárérdekek egyaránt beható tárgyalását, ez jelöl ki a kutatás feladatának széles határokat, és ez teszi egyszersmind a kérdést sok esetben érdekessé a magyar földművelésügy legczélszerűbb irányának kijelölése körül végzendő munkában is.

Tudjuk, hogy Írland kelta, katolikus és hogy a századok során angol hódítóitól sokat szenvedett. De, hogy az angol és ír részről felénk hangzó, egymásnak ellentmondó folytonos panaszból megtudjuk végül hát melyiknek van igaza, ott kell élni az írek vértől és könnytől öntözött földjén, meg kell figyelni a munkásnép tömegét, a lordok és a bérlők életét, szóval be kell járni a zöld rétjeiről smaragd-szigetnek nevezett tartományt: Dublintól a Killarney-i tavakig, ahol a természet olyan bájos köntöst öltött magára, Cork-tól Westportig s nem feledve el a protestáns volta miatt az ír kérdésből jobbra kívül álló északkeleti Ulstert.

Az immár több mint hétszáz éves angol gyarmatosító politika Ulster kivételével sikertelen maradt. A nép angol-ellenes érzése még ma is erős. Az Írországból küldött 103 birodalmi képviselő közül még 80-nál több a nacionalista. A gyarmatosító korszak kezdetén Anglia egyik főcélja volt Írországot a protestantizmusnak megnyerni. Ezzel ujabban felhagytak s ma, amikor a katolikusok háttérbe szorítása megszűnt, birtokot ők is vásárolhatnak, a politikai jogokban egyenlően részesülnek, az irek és angolok között a hitbéli ellentétet – úgy vettem észre – a katolikus clerus tartja ébren az által, hogy befolyását és eszközeit gyakran az angol-ellenes mozgalmak erősítésére fordítja.*)

Sokkal nagyobb az eredmény, amit az angol hatalom az ír nemzeti szokások és azok kifejezésének, kiváltképpen az ír nyelv megszüntetésében elért. 1881-ben még 64 ezernél több ember beszélt kizárólag ír nyelven, 1901-ben ta 4 és fél millió lakosból ezeknek a száma alig haladja meg a 20 ezret.

Virágzó városi életről, amilyen a szomszédos angol földön van, ebben a szegény országban nem igen beszélhetünk. Az ír népnek mintegy $\frac{1}{3}$ -a él a városokban. S ha felekezetek szerint vizsgáljuk a városi népet, azt találjuk, hogy amíg a katolikusok az össznépeesség 74%-át teszik, a városok lakosságában csak 61%-kal szerepelnek. Itt tehát az angol politika elérte célját, és ez fontos tanulságul szolgálhatna a magyar nemzeti politikának is. Tömöríteni és gazdaggá tenni a városokban a magyar értelmiséget, mert a városok a modern mozgalmaknak erőforrásai. A városi élet erősödésével gyengül annak a mondásnak is az ereje: akié a föld azé az ország. Ugyanezt a jelenséget megtaláljuk a Németbirodalom telepítési ügyében is. Ha a német kisajátítási törvény teljes erővel dolgoznék, ezzel a németeknek veszített ügyük lenne, mert a kisajátított lengyelek a városokba telepednének. Egy ilyen törvény helyes célja éppen ezért nem lehet – a jelen esetben – az összes lengyel birtokok kisajátítása, hanem csak a lehetősége annak; jelentőségében ez így sokkal erősebb.

Írországból igazi városi képet Dublin és Belfast mellett

*) Az arány a katolikusok és protestánsok között az utóbbi évtizedekben következőképpen alakult: katolikusok voltak 1861-ben 77.7%, 1881-ben 76.5%, 1901-ben 74.2%.

alig nyerünk más városban. A városok inkább piaczi és közigazgatási, mint kulturközpontok. Papok, néhány tisztviselő, egy-két birtokügynök, a bankfiókok emberei, orvos és az ügyvéd a művelődés főemberei ezekben a culturérdeknélküli városi társadalmakban, melyeknek különösen szegény népe még Dublinban, a fővárosban is elhagyatott házakban, undorító piszokban él, naphosszat ülve – nem a legnagyobb csendben – lakásának utczára nyíló kőlépcsőjén. Olyan élet, mint amilyent csak Délolaszország és a Kelet szegény városaiban találhatunk. Nem is tekinthetők ezek városoknak, hanem csak nagyobb faluszerű településeknek.

A lakásviszonyokról is találunk részletes összeírásokat Írországnak. A lakásokat négy osztályba sorozzák; a legnyomorúságosabb a negyedik osztály, ahova az egyszobás, egyablakos agyagsárból készült viskók tartoznak. A legutolsó összeírás szerint 9.875 ilyen ház találtattott.*) Az ezekben tengődő nyomorúság még erősebben kirí, ha számbaveszszük, hogy ezek a viskók 41.223 mezei és városi családnak adtak hajlékot, egyszermind fészket a tüdővésznek és typhusnak, amely betegségek annyira sújtják az ír népet.

Anélkül, hogy a gyáriparnak főként mesterségesen előidézett fellendülését minden nemzet gazdaságára előnyösnek mondanám, csupán kérdezve: van-e Írországnak jelentős gyáripara és ha nincsen, miért maradt ki ez ország a modern ipari fejlődésből? azt hiszem, erre a kérdésre a legvilágosabban megfelel az országnak itt csak néhány főbb oldaláról vázolt szegénysége. Első feltétele lévén a gyáripár virágzásának a jelentékeny belfogyasztás, ezt pedig az ország nagy szegénysége mellett nem bírja biztosítani gyári termelésének. További nagy akadálya itt a nagyipar kialakulásának a tanulatlan és lusta, gyári munkára nehezen alkalmazható munkásnép. Ez ellen maguk az ír származású gyárosok is sokat panaszkodnak. Az idegenben sem becsülik az ír munkásokat többre, mert az Amerikába vándoroltakat ott is csak a legegyszerűbb munkákra alkalmazzák. De eltekintve mindettől, a kellő biztosság sincs meg az országban a birtokosurak és a bérlők szüntelen viszályai miatt. Már pedig minden

*) New-Ireland Review, 1902.

iparnak, mely nagy tőkét igényel, a belső rend, a gazdaság biztossága adja az éltető erőt. Nagyipari életről ezekből az okokból Írorszáiban tulajdonképpen csak az északkeleti részeken, Ulster kerületben beszélhetünk, hol a józan, edzett, munkabíró skót betelepültek ennek a vidéknek Írország többi részétől teljesen elütő modern ipari és socialis szerkezetet adtak. Az ország legnagyobb iparának, a textiliparnak központja ez. Kiváltképpen a lenipar az, mely világhírhez jutott. A lenárúk gyárilag Belfastban, a vidékén pedig a házilag üzött nagyiparban állítatnak elő. Az ebben az iparban foglalkoztatottak száma 70.000 körül van. Ezenkívül az ugyancsak belfasti hajóépítő-ipar (Harland és Wolf-féle hajógyár körülbelül 14.000 munkással), a whiskey- és a sörfőzőipar jutottak világszerte elismert jelentőséghez, mely utóbbiak közül a Guinness testvérek sörfőzője (2 millió barrel évi termeléssel), – mint ilyen legnagyobb az angol királyságban – Dublin ipari életét emeli.

Ezek az adatok, bár némely vonatkozásaikban figyelemreméltók, mégsem adnak az országnak ipari jelleget s különösen ellene szólnak ennek az ipar kifejlődhetésének akadályképpen előrebocsátott tények. Bár a részvénytársaságok tőkealapjának, miként a bank- és takarékbetéteknek az emelkedése, a vasúti forgalom élénkülése*) kedvező tünetek, mégsem elegendők arra, hogy azokból különösebb következtetéseket vonhatnánk az ország szegénységének megszűnésére. Mezőgazdasági ország ez s az is marad látható időnkig. Bajai – tekintve sajátos népi és természeti viszonyaitól – szintén olyan természetűek, melyek az ország mezőgazdasági viszonyaiban gyökereznek. Ezért is első feladat mezőgazdaságának helyzetét főbb vonásaiban megismerni, hogy az ír nép érdekében hozott újabb agrártörvények érthetők legyenek s hogy végezetül az ország gazdasági és társadalmi fejlődésének irányairól tájékozódhassunk.

*) Az ír vasutaknak 1877-ben 17,226.000; 1906-ben 29,216.000 utasa volt; erezet és árút összesen 1877-ben 3,636.055, 1906-ban 5,840.730 tonnát szállítottak.

A forgalmi vállalatok összes bevételei: 1877-ben 2,805.601 £-t, 1906-ban 4,186.422 £-t tettek. (Banking & Railway Statistics, Ireland 1908.)

Írország 20,350.000 acres területe 599.872 üzem (holdings) és 552.997 művelő vagy birtokos között oszlik el. Írország a nagybirtokok hazája volt a múltban, ez a*j jelenség, ma az átalakulás korában van. Az ír föld művelői napról-napra nagyobb számban a földnek tulajdonosaivá lesznek. S ha az 1903. évi törvény megfelel az előkészítők reményének, húsz év múltán minden bérlőgazdából tulajdonos lesz. Az ír föld 599.872 üzeme következőképpen oszlik el a különböző birtok kategóriák között*):

	Üzem	Birtokos
1 acre-on alul	83.574	82.598
1 acre — 5 acres-ig (2 ha)	62.068	55.181
5 » — 15 » (6 »)	153.728	136.231
15 » — 30 » (12 »)	135.233	121.938
30 » — 50 » (20 »)	74.799	68.461
50 » — 100 » (40 »)	58.029	54.929
100 » — 200 » (80 »)	22.905	22.698
200 » — 500 » (200 »)	7.952	8.674
500 acres-on felül	1.584	2.287
	<hr/>	<hr/>
	599.872	552.997

készült utolsó számlálás adataival, kitűnik, hogy míg a kis-üzemek lényegesen kevesbedtek, a nagyobbak szaporodtak. S minthogy a megszűnt kisüzemekből nagyobb farmok alakítatnak, ez magyarázza meg az ír bérlők mai kedvezőbb helyzetét, mint amilyen az éhínség pusztítása előtt volt. Bár ugyanekkor a még mindig nagyszámú kis üzembirtokosok helyzete lényegesen nem igen javult.

A fenti táblázat adataiból tények helyes megállapításához úgy jutunk csak el, ha szem előtt tartjuk, miszerint egyes országokban az üzemek helyes eloszlását, a család fentartására szükséges és elegendő legkisebb gazdasági üzemet mindenkor csak a környező állapotok gondos mérlegelésével ítélniük meg, így különösen Írországban is. A föld minősége, a nép sűrűsége s jelleme, az általános és a technikai nevelés helyzete, az őstermelést kiegészítő ipari élet, az alkalmas piacok közelsége, a szállítás előnyössége, a vetőmag és a trágya közös

*) Agricultural Statistics of Ireland; 1907. 11, és 22. 1.

beszerzésére, a termények közös eladására alakult szövetkezetek helyzete, a földhitel fejlettsége, mindezek a tényezők állapítják meg országok szerint egy-egy család számára az üzem megfelelő terjedelmét. Ezért gazdaságosnak csak addig nevezhetünk valamely üzemet, amíg az az elősorolt körülmények figyelembevételével a gazda saját s családtagjainak munkaerejével megművelve, fentartásukra elegendő anélkül, hogy a gazdának más természetű munka után is kellene látnia. Itt van helyesen megállapítva határa az »economic holdingénak, amint azt Írországban nevezik. Ez a meghatározás az ír mezőgazdaságnak két főbetegségét választja ki. Az ír földműves munkásnak, vagy a napszámos bérlőnek parcellája (allotment) ugyanis megművelhető a család által s ez szokás szerint úgy is történik, azonban nem elegendő a család fentartására. A másik részről a nagyobb üzemek már tudnának megfelelő életmódot biztosítani, azonban megművelésük a mezei bérmunka igénybevétele nélkül nem eszközölhető, így áll elő egyrészt a kiegészítő munkára utalt földművesek tömege, akiből a másik részen jelentkező munkahiány vándormunkásokat nevel.

Ezek a deficitgazdaságok (uneconomic holding) nagy társadalmi és gazdasági veszélyeket hordoznak magukban. Az ír kivándorlás statisztikai adatainak alapján megállapíthatjuk, hogy a kivándorlás a legjobban felaprózott üzemek vidékeiről a legerősebb, amiből viszont megállapíthatjuk, hogy a túlságosan kicsiny birtok, az »uneconomic holding az illető vidékekre elnéptelenítő hatással van. Gazdasági veszélye pedig abban van, hogy a 3-6 acres területet^bérlő napszámos nem lehet bérmunkás s ugyanabban az időben nem tudja üzemére a kellő ^gondot fordítani, hogy annak észszerű hozadékát kigazdálkodj a. A parcella hozadékát kiegészítő keresetek közül a szokásosabbak: mindezekelőtt a szomszédos farmokon végzett mezőgazdasági munka, Minthogy azonban az egész nyugati rész úgyszólván legelővidék, a munkát itt nem igen keresik. Mondhatnánk csupán a leggazdagabb Landlordok birtokain van állandó munkáskereslet. Sokkal jelentősebb annál az évenként Angolországba vándorló aratómunkás. A statisztika szerint 1903-ban közel 18.000 vándormunkás, tehát az egész ír népességnek közel 4%-a, javarészt Mayoból (nyugat északi része) ment át Angliába.

Ezeknek körülbelül 20%-a birtokos, 80%-a. birtokosok fiai, rokonai. Ha nyaranként egy-egy ilyen vándormunkás, lakta vidékre jutunk, nagy falvakban alig találunk munkabíró embert.

A mellékkeresetnek más forrása a halászat; ez az állam közremunkálásával utóbbi időben igen fellendült. Fontos mellékkereset a home spuns név alatt ismert házi szövészet. Ezt különösen Donegal hegyvidékének falvaiban üzik. Az utolsó, de nem legjelentéktelenebb az Amerikába vándorlottak pénzküldeményei. Ezek a segélyforrások nyújtják azt a keskeny mesgyét, amely ezeknek az ír parcellabirtokosoknak szükös vegetálását az éhínségtől elválasztja.

Az adott művelési technikával, a rendelkezésre álló tőkevagyonnal, a fennálló piacviszonyokkal körülbelül 200.000 ír farm kisebb annál, hogysen a már amúgy is túlságosan alacsony ír standard mellett az azokon élő családokat élelemmel, ruházattal el tudná látni, munkát tudna nekik adni és biztosítaná a gyermekek neveltetését.

Ezeknek a deficitgazdaságoknak legrosszabbjai a sűrű népességű kerületekben, az u. n. »congested districts«-ekben van. Ennek a fogalomnak megértésére tudnunk kell, hogy Írország a helyi igazgatás céljából 159 unióra osztlik. Ezek viszont választási célból kerületekre (electoral divisions) osztatnak; ilyen kerület egész Írországban 3.751 van. Az 1891. Landacta »Congested Districts Board« néven hivatali bizottságokat szervezett a visszamaradt nyugati kerületek gazdaságainak fellendítésére és erre a célra a nevezett hivatalnak évi 55.000 £-t biztosított. A hozzátartozó kerületeket a következő szabály szerint választotta ki: amely unió népességének több, mint 20%-a olyan választókerületben lakik, melynek adóhozadéka a népesség feje szerint elosztva 30 sh.-nél kevesebbet tesz ki, ezek a választókerületek »congested district counties«-nak nyilvánítatnak. Ilyen kerület 1264 találtatott a nyugati és délnyugati grófságokban.

Egyes kerületeknek ilyen »congested district«-ekre való kihasítása természetesen az önkényesség jellegével bír, mert lehetnek, amint tényleg vannak is a kijelölteknél rendezetlenebb állapotú kerületek, amelyek csupán azért vannak kizárva, mert nem alkotják az unió lakosságának 20%-át. Ezért ezek

a »congested district«-ek a deficitgazdaságoknak tehát csak a minimumát foglalják magukban. Egy ilyen gazdaságnak központja tulajdonképpen a burgonyaföld, ennek nagysága a családban mindenkor található szájak száma szerint változik. A felesleget sertéshizalásra fordítják. A burgonyát egymástól árkokkal elválasztott, »lasy beds«-eknek nevezett veteményágyakban termelik. Ezek az árkok nedves, főként lápos vidéken a víz levezetésére is szolgálnak.

A földet kapával hányják fel, mert ekéhez kicsi és köves is lenne a föld, de meg legtöbb esetben a gazdának annyi pénze sincs, hogy magának ekét vehetne. A burgonyát rendszeren zab követi, ezt ismét burgonya, mindaddig, amíg a föld teljesen ki nem merül, ekkor új legelőt tör fel a gazda, mit eddig csak kényelem szempontjából nem tett meg, a kimerült föld pedig marad, amíg magától ismét kizöldül. A burgonya-és zabtermelésre nem használt terület legelő, melyet a bérlők gyakran közösen kaszálnak. Ezeknek a legelőeknek termőereje, az u. n. »sum« egysége szerint állapítatik meg. Egy »sum« bizonyos számú állatnak legelőjoga; hogy ezek miként állítatnak össze, vájjon tehenek, libák, juhok, ez teljesen az egyes gazdák tetszése szerint történik. A föld termőerejének fenntartására, minthogy istállógazdaság hiányzik, leginkább tengeri homokot, moszatot, turfáföldet használnak. A tengeri moszatot különösen kedvelik s az erre vonatkozó jogosítvány a legtöbb tenger melléki farm lényeges tartozéka.

A deficitgazdaságoknak itt vázolt típusa nem szorítkozik egyedül a sűrű népességű kerületekre; ilyen gazdaságoknak gyakran egész csoportjait találjuk a különben jobbmódú vidékeken is. Biztosan felvehetünk Írországban 150-200.000 ilyen farmot. Ezeknek birtokosai bérletüket nem tekintik gazdasági üzemnek; turfára (tüzelésre), lakásra, burgonyára, tejre szükségük van s készek ezekért bizonyos járadékot fizetni.¹ S ha ezt a farm termékeinek eladása nem fedezi, igyekeznek azt valamely módon mellékkeresettel biztosítani. Tulajdonképpen földművelés távol van tőlük. Két-három tavaszi nap elegendő a földek megmunkálására, nyáron egy kis gondosság szükséges az éhes juhokat távol tartani s őszszel néhány nap alatt elvégzik a burgonya felkapálását, a zabnak levágását. Bár eszménye ennek a népnek is, hogy üzemüket megnagyob-

bíthassák, azonban nem gondolnak arra, hogy akkor ekével dolgozzanak. Úgy számítanak, hogy akkor mint nagy marhatenyésztők marhával üzerkedhetnek. Az ilyen mellékkeresetre utalt földművelők sem jó gazdák, sem jó halászok, vagy takácsok nem lehetnek.

Mindezekkel nem vitatom el az ír self-help s az állam segítésének üdvös voltát a mellékfoglalkozások egyes ágainak, különösen a halászat és a háziszövés (home-spun) megerősítésére, csupán úgy látom, hogy ezek mellett nagyjelentőségű lenne – a helyi viszonyok figyelembevételével – annak az üzeminimumnak is a megállapítása, mely gazdájának illő standard oflife-jét biztosítani tudná. Sokszor lehet találkozni azzal a véleménynyel, hogy az ír mezőgazdaság fejlődése biztosítva lesz az által, ha a bérlőkből tulajdonosok lesznek; ugyanakkor azonban gondoskodni kellene arról is, hogy az üzemek ne legyenek túlságos kicsinyek a család tūrhető fentartására. A tulajdon még nem változtatja át a homokot aranynyá.

A legelőgazdaságnak fokozatos terjeszkedése a földművelés rovására a jellemzője az ír mezőgazdaságnak. Az ország éghajlata és talaja különösen kedvez a legelőgazdaságnak. A nagy esőzések, a tél mérsékelt hidege, a nyár mérsékelt melege a földművelésnek nem éppen kedvező. A csapadék magassága Írország keleti részében 100 cm., nyugatiban 120 cm., északnyugaton és délnyugaton pedig egyenesen annyi megy a földbe, hogy ott a »trópusi« melléknév teljesen igazoltnak látszik. Az ír földnek $\frac{2}{3}$ -át sem eke, sem kapa nem érinti soha. A Dublin grófságtól délnyugatra elterülő vidék mondhatnánk egészen Kerry hegyvidékéig nem egyéb, mint kékeszöld fülepte sivatag, melyet sövény és árokkerítések osztanak el apró néhány acrenyi területekre. Alig látni valahol emberi lelket, mert az állat pásztor nélkül legel a bekerített területeken. De lehet közbe-közbe találni számtalan düledező/elhagyott viskót, melyek valamikor emberi hajlékul szolgáltak. Ezeknek a vidéki lakóházaknak száma az utolsó 50 év alatt 188 ezerrel lett kevesebb. És a kép, amit itt kapunk, a nyugati Galway grófságban még ennél is szomorúbb. Az ír nép lassú sorvadásának nyomasztó csendje ül ezeken a »grasing ranches«-eknek nevezett legelővidekeken s olykor-olykor csak egy-egy bíbicz madár vinyogása szakítja meg a hallgatás országának néma csendjét.

A legelőket azok talaja szerint beosztják: 1. kövér legelőkre; 2. tejgazdaságra alkalmas völgylegelőkre; 3. sovány völgylegelőkre; 4. hegyi legelőkre és végül 5. lápos- és kopár-földekre. *)

A természeti okokon kívül gazdaságiak is hatottak arra, hogy Írországból legelőország legyen. Sokan ezt a változást a gabonavámoknak 1846-ban történt megszüntetésére vezetik vissza. A nélkül, hogy ezt a kérdést is behatóbban vitatnám, bizonyos határozottsággal merem állítani, hogy csak némileg elviselhető magas gabonavámok sem lettek volna képesek a 80-as évek gabonaárainak nagy esését feltartóztatni. Addig is nem csupán a csökkenő gabonaárak, hanem az emelkedő húsárak vitték át Írországot az állattenyésztésre. Különben az írek minden időben inkább állattenyésztők voltak; a földműveléshez nem igen értettek, hajlamuk csaknem kizárólag az állattenyésztésre készítette őket. A XIX. században az írek mezőgazdaságában végbement ezt a változást a következő tényezők és körülmények összműködése érteti meg velünk: a XIX. század elején a népnek megindult rohamos szaporodása és a magas gabonaárak aföldművelésre viszik az íreket, azonban a 40-es évek elején tapasztalható óriási túlszűfoaltsága az ország területének, a kedvezőtlen talaj és éghajlati viszonyok, a rossz gazdálkodási módok, az írek primitív földművelési technikája, mely mellett a legtöbb kisbérleten űzött égető gazdaság a talajt hosszú időre kiélte, és végül mindezekhez a csökkenő gabonaárak az állattenyésztést teszik előnyösebbé. Ezek azok az okok, amelyek ezt a változást megteremtették, és amint hibásnak tartom ugyanezt a változást Angolországban a nagyipar kifejlődésének tulajdonítani, éppen így nem lehet ennek okául Írországból a gabonavámok eltörlését felhozni.

Írország nemcsak az állattenyésztés, hanem a külterjes gazdaságnak is az országa. A fűvel benőtt 12 millió acres területből csak két millió acresről gyűjtenek szénát. Takarmánynövények, mint here, répa stb. termelése igen csekély. A barom legtöbbször télen és nyáron a szabadban van s e miatt az a fiatal barom, amelynek darabja ősszel körülbelül 6-8 £, kora tavasszal a kint teleléssel lesoványodva, gyakran alig ér többet

*) Agricultural Statistics of Ireland for the Year 1907. VI. és köv. 1.

20-30 sh.-nél. Istállókba csak a teheneket viszik; a nyugati részeken pedig sokszor találni azt a gazda kunyhójában, mert a régi ír mondás szerint: »a tehén jól fűt.« Az ír legelőgazdálkodás abban áll, hogy az ég napsugarat és esőt bocsát a földre, az ember kihajtja a barmot a legelőre, egyébbel aztán nem törődik. Sőt vannak földek, melyek takarmánynövény termelésével négyszeres hozadékot biztosítanak és ezeken is csak legeltetnek.

Különbséget lehet tenni az ír farmok között a szerint, hogy azok keresete kizárólag tejgazdaságból, vagy kizárólag földmunkából, avagy mindkettő egyesítéséből kerül ki: ez utóbbiak az u. n. vegyes gazdaságok, az előbbiek a tejgazdaságok (dairy farms) és a földművesgazdaságok (tillage farms). Mindhárom gazdaságban a marhatenyésztés – újabb időben mindinkább húsrá – a földből származó jövedelmek legjobb forrása.

A tejgazdaságnak eladásra kerülő legfontosabb terméke – eltekintve a helyi tej eladástól – a vaj. Ez a gazdaság kiváltképpen Ulster és Munster grófságaiban van erős fejlettségben. A vaj előállítására ma jobbra gőzzel hajtott üzemekben történik; ma ezeknek száma 640 körül van, ebből 1907-ben 283 szövetkezeti, 45.000 taggal. Évi forgalmuk 1,507.000 £.*) A tejgazdaságot tulajdonképpen a szövetkezeti mozgalom fejlesztette ki ennyire, minthogy azonban istállótakarmányozás és az azt feltételező takarmánytermelés csak igen csekély mértékben található, ezért a vaj termelése télen sokkal kisebb – holott, az árak akkor a legmagasabbak – mint amekkorra lehetne.

Az ismert természeti és gazdasági okokon kívül a munkásviszonyok is okozzák a legelőgazdaságok túlsúlyát. Belterjes földműveléshez kevés volna a munkás s a találtak sem a legjobbak.

A mezőgazdasági munkások számáról a legújabb adatokat az 1901-iki összeírásban találjuk. E szerint 1901-ben 217.652 mezőgazdasági férfimunkás volt. Ezzel szemben 1891-ben 258.042 és 1881-ben 300.091. Számuk csökkenésé-

*) Report of the Irish Agricultural Organisation Society, Limited; for the Year 1907. Dublin 1908.

nek főokai: a bérlőgazdaságok és a gazdálkodásnak kezdetleges módjai. A mezőgazdasági helyzet a munkaviszonyokkal így jelenik meg egymással szoros kölcsönhatásban s ami egyik esetben ok, a másikban okozat gyanánt szerepel.

Az 1886. törvény mezőgazdasági munkásoknak mondja mindazokat, akik az évnek valamely szakában másnak földjén bér ellenében dolgoznak. Ezt a meghatározást a bérösszeg maximális határának megállapításával kibővítette az 1903-iki törvény.*) Az ír mezőgazdasági munkások nyomorúságos helyzete korán felkeltette a parlament figyelmét; az érdeklükben hozott intézkedések részint a munkástörvények (Labourers Acts), részint az általános agrártörvényekben foglaltatnak. Az első az 1883-iki, amelyet fokozatosan módosítottak az 1885., 1886., 1891., 1892., 1896. és 1903-iki törvények.

A munkások lakásviszonyait, fentebb a lakásviszonyokról általán mondottak jellemzik. A munkások elszerződésének ideje az egyes kerületeket jellemző különböző gazdaságok szerint különbözik. Ulster vidékén a szerződés ideje rendszerint hat hónap s a munkabér kifizetése hetenkint történik. Gyakori az eset, hogy a heti fizetés a bérnek csak egyik része, a másik rész felgyűjtve a szerződéses idő végével fizetetik ki. Írország többi részében a szerződés ideje nem ilyen hosszú. Azt találjuk, hogy a munkások általán egy-egy hétre szerződnek. E mellett számos esetben csak egy-egy napra.

A tulajdonképpeni mezőgazdasági munkások bérüket általán nem természetben kapják, de a hol egészben vagy részben természetben, ott az legszokásosabban tej vagy tőzeg, avagy bizonyos számú állatnak szabad legeltetési joga, némelykor darab burgonyaföldben állapítatik meg. Az átlagos heti munkabér Írországban 10 s. 9 d. Ezzel szemben a mezőgazdasági munkások átlagos heti bére Angolországban 17 s. 5 d., Walesben 17 s. 7 d., Skóciában 19 s. 5 d.**)

Az ír mezőgazdasági munkásoknak egyik sajátos osz-

*) Irish Land Act, 1903. 93. cikk.

***) Wilson Fox, *Agricultural Labourer's in the United Kingdom* 1905. cz. munkának adataiból összeállítva.

tályát a vándormunkások (migratory labourers) tömege alkotja. Ezek nem kizárólag a tulajdonképpeni mezőgazdasági munkásokból kerülnek ki, hanem kisbérlők, vagy azoknak gyermekei, akiknek birtoküzeme a gazdaságosság ismertető jeleit nélkülözi. A vándormunkások száma 18 ezerre tehető. Számuk és a fogalom komorsága abban az arányban csökken, amint javulnak az országban a gazdálkodási módok és a megnagyobbított birtoküzemek lehetővé teszik megfelelő megélhetésüket.

Az ír mezőgazdasági munkásnép élelmezési viszonyainak megismerése alkalmas arra, hogy áttekintést adjon általán az ír nép életmódjáról, mert ebben a tekintetben kiváltképpen ebben az országban mezőgazdasági munkások, a nagyszámú kisbérlők osztálya és a városi szegényebb néposztály között nem találunk lényegesebb eltéréseket.

W. Fox*) megfelelő széles alapon végzett vizsgálódásai alapján a házastársak és négy gyermekből álló mezei munkáscsaládnak élelmi szerekben heti fogyasztását következőképpen állapította meg:

Vásárolt cikkek:

Szalonna	1 s.	4 ¹ / ₄ d.
Hús, (marha, juh vagy sertés)	0 »	3 ¹ / ₂ »
Sajt	0 »	0 ¹ / ₂ »
Kenyér	0 »	10 ¹ / ₂ »
Buza-, tengeri- vagy zabliszt	2 »	4 ³ / ₄ »
Thea	1 »	2 ¹ / ₂ »
Czukor és egyéb édességek	0 »	10 ¹ / ₄ »
		<hr/>
	7 s.	0 ¹ / ₄ d.

Termelt vagy bérben kapott cikkek:

Tej	0 s.	0 ¹ / ₄ d.
Tojás	0 »	11 »
Vaj	0 »	11 »
Burgonya	1 »	2 ³ / ₄ »
		<hr/>
	3 s.	5 ¹ / ₂ d.

Összesen 10 s. 5³/₄ d. hetenkint.

Kitűnik ebből, hogy a mezőgazdasági munkáscsaládnak élelemre fordított átlagos heti kiadása 10 s. 6 pence körül

*) Id. 247. l.

van, aminek $\frac{2}{3}$ -a pénzkiadás. Tehát a munkabér szinte egészben az élelmi szükségletekre fordítatik, a lakás, ruházati és egyéb szükségletek már a mellékkereset különböző módjaival (legáltalánosabban a tenyésztett házi állatok eladásával) kell, hogy fedeztessenek.

Az ír nép alkoholfogyasztása 1904-ben meghaladta a 14 millió £-ot. Igaz, hogy szembeállítva ezt a tételt Angolország és Skócia alkoholfogyasztásával, Írországból a népesség feje szerint kisebb a fogyasztás, azonban a népesség jövedelmének sokkal nagyobb hányadát fordítja itt alkoholra, mint a másik két országban. Ha pedig az orvosokat megkérdezzük, mi az oka, hogy Írországból az elmebetegnek száma olyan rémítő arányokban emelkedik, szinte kivétel nélkül azt felelik: első sorban az alkohol.

Írországból a nagybirtok tulajdonjoga legtöbb esetben a foglalásra megy vissza. Négy különböző időszakban vándoroltak Írországba az angol hódítók, akiknek jórészt utódai a mai nagybirtokosok.

Az 1845-51. évek nagy éhínsége tönkretett a gazdasági helyzetében meggyöngyült több birtokost. Ezeknek birtokait számos kis tőkés és szatócs, koresmáros, valamint több nagy biztosító-intézet vásárolta össze; mindezeknek korlátlan tulajdonszerzési jogot állapítottak meg.

Az ír tulajdonnak három sajátosága van. Egyrésztől sok esetben osztott, tulajdon. Az eredetileg hűbértulajdonosok ingatlanait rendkívül hosszú időre bérbe adták, gyakran örök-bérletbe, u. n. middlemen-eknek. Azért ezek ma csak járadék-élvezők, míg a tulajdonból származó jogok és működések a middlemen-eket illetik. Ebben a jogi helyzetben van Írország nagy protestáns egyeteme, a Trinity College is.

A második sajátosság: a legtöbb ír földbirtoknak többé-kevésbé hitbizományi megkötöttsége. A mindenkori birtokos csak élethossziglan hasznélvezője és nem korlátlan tulajdonosa a birtoknak. Ebből következett régebben a földbirtok elidegeníthetetlen volta is. Az 1882. törvény megengedi a birtokosnak az ingatlan eladását, csak hogy az örökösöket illető megváltást az eladó hasonlóan megkötött módon pupillaris értékpapírokba köteles elhelyezni.

A harmadik és legfontosabb sajátosság, az ír birtokok el-

adósodottsága. A birtokosok évtizedeken keresztül anyagi erőiken felül éltek; a járadékhátrálékokat, melyek sokszor már behajthatók sem voltak, activákként vezették tovább s minthogy egyes örökösödés állott fenn, a fiatalabb fiukat és leányokat élethossziglanra szóló járadékokkal elégítették ki. Az eredmény azután az ingatlanoknak jelzáloggal való súlyos megterhelése lett.

Írország mai nagybirtokosait azért küldték oda, hogy az ottan igen primitív gazdasági helyzetben élő népet civilizálják. Nem mondhatjuk azonban, hogy ezek megtették volna kötelességüket. Az ír nagybirtokokon lévő sok apró farm teljes felszerelése nagy tőkebefektetéseket kívánt volna meg. A föld birtokosának azonban ritkán volt erre elegendő tőkéje. Úgy a felszerelés a bérlőre maradt, aki természetesen nem tette ezt valami tökéletes módon. A föld birtokosa élvezte a föld járadékát, a bérlő pedig mindazt befektette a földbe, amit a föld megművelése megkívánt. Így keletkezett az osztott tulajdonnak bizonyos alakja, a »dual ownership«, melyet lassankint a törvény is elismert.

Általános hibájául jelölhetjük meg ennek a nagybirtokos osztálynak közönyösségét, elzárkózását az ír gazdasági és társadalmi élet irányában. Ez a társadalmi csoport, mely a sportban, háborúkban, angol gyarmatügyi igazgatásban jól megállta a helyét, Írország politikai és gazdasági életének irányításában megillető feladatainak megfelelni semmiképpen nem tudott. Örök tapasztalás, hogy minden ember, ki hatalmat bír, visszaélésekre hajlandó s bennök annyira halad, míg határokat talál (Montesquieu): csak az angol maradt volna igazságos elnyomottjai iránt, hát csak őt nem rontotta volna meg az, ami a szívnek minden csábok között a legveszedelmesebb: a korlátlan hatalom? Azt láttuk, hogy nem. Éppen az írországi angol lordok évszázados hibái mérgeztették el annyira a politikai viszonyokat, hogy a gazdasági és társadalmi élet az ír földön olyan sorvadásos állapotba jutott. Mezőgazdasági helyzetének jellemzéséből pedig megismertük azt, hogy a gazdálkodás hátramaradottságának okai mezőgazdaságiak és agrártermészetűek. Az a kérdés most már, miként igyekezett ezeken segíteni az angol államhatalom és az intézkedések eredményességére minő kilátások nyílnak?

Az ír bérleti rendszerben három reformkorszakot ismerünk: az 1870., 1881. és 1903. törvényeket, amelyeknek mindenikét a gazdasági és politikai viszonyok legkényszerítőbb nyomása alatt hozták.

Az 1870. törvény három irányban jelentős különösen

1. Mindenekelőtt megállapította, hogy azt a bérlőt, akit gazdaságában a tulajdonos önkényesen megzavar, a bérletből való elküldés esetén kártalanítani kell. Ellenben a bérleti feltételek megszegése, nemfizetése a járadéknak és a földnek meg nem engedett albérletbe adása esetén kizárja a bérlőt ennek a törvénynek a kedvezményeiből.

2. A bérletből távozó bérlő azokért a befektetésekért, amelyeket ő tett, kártalanítandó. (Landlords in Ireland let land not farms!)

3. Az »Ulster custom«, az »Ulster tenant Right« törvényesen elismerve védelemben részesült. Ez azt jelentette, hogy amíg a tulajdonos általában a bérlőt minden kártalanítás nélkül kitelepíthette, Ulster vidékein a bérlők részben a vallási különbségek hiánya, részben a nagyobb gazdasági erejük segítségével a bérletekben biztos posíciót teremtettek maguknak. Ezt ismerte el most általán a törvény. A törvény ezekkel az intézkedésekkel tulajdonképpen nemcsak a kitelepítések csökkentését remélte, hanem számított arra is, hogy a tulajdonosok hosszabb szerződésekre hajlandók lesznek.

A várt eredmény azonban nem következett be. Mert ez a landacta csak addig védte a bérlőt, amíg járadékát az pontosan fizette. 1878-ban megindult a rossz termések szaka, amit nyomon követett a tengerentúli verseny által eredményezett arhanyatlás. A bérlők nem tudtak fizetni, a kitelepítések száma három év alatt 460-ról 2110-re emelkedett. Ezekkel együtt megint elszaporodtak az agrárbüntettek. 1878:301; 1881:4439 volt azok száma. Az ezeknek nevezett büntettek Európa polgárosult államaiban csaknem teljesen ismeretlenek s a fenyegető levelek, megfélemlítések, gyújtogatások, kegyetlen állatsonkítások, boycottálások, állati kegyetlenséggel végrehajtott gyilkosságok között sorakoznak.

Az ír agrárkérdés a viszonyoknak ezzel az alakulásával egyidejűleg új politikai phasisba jut. 1870-ben két politikai iránymozgalom dolgozik Írországbán egymás mellett: a home

rule*) alkotmányos és az Amerikából táplált forradalmi mozgalom. Mihelyt ez utóbbi főként, hogy a nagy tömeget megnyerje magának, felveszi programjába az agrárkérdést, mindinkább népszerű lesz és az 1878-as év mozgalmi már az országos ligában (Land league) szerveződnek. Ennek szinte forradalmi agitációja, ha nem is teremtette meg, de felkeltette az agrárreform iránt a komoly érdeklődést. Három rossz termés, a tartós mezőgazdasági depressio s a földbirtokosoknak a bérlők irányában tanúsított csekély gazdasági belátása szükségessé tették az 1881. törvényt.

Főbb intézkedései a következőkben foglalhatók össze: A bérlők, vagy a földbirtokos törvényszék elé mehetnek és attól kérhetik a bérösszeg megállapítását. Ez vagy a County Court, vagy az új Land Commission lehet. Ez a törvényszék méltányos járadékot (fair rent) állapít meg, s amint bírói bér (statutory rent) 15 évig érvényben marad. A Landlord a bérlővel önkéntesen is megállapodhatik a méltányos bérben s ezt a közös megállapodást terjesztik a bíróság elé, mi által az a bíróéval egyenlő lesz és érvényessége ugyancsak 15 évre szól. Az évi bérlők bizonyos csoportja, városi telkek és legelőkbérlői, akiknek évi bérösszege 50 £ meg nem haladta, a törvény jótéteményeiből kizárva maradtak. A hosszúlejáratú szerződések birtokosai sem kérhették a járadék törvényszéki megállapítását. Ezek a törvényi intézkedések a kért három F közül kettőt teljesítettek: »Fair rent«, »Fixity of tenure«. Hozzájött ehhez a bérlőnek az a joga, hogy a Farmban saját befektetéseivel szerzett részét eladhatta, a tulajdonosnak bizonyos beleszólási joga természetesen fenmaradt. Ez a harmadik F.-et »Free sale«-t tartalmazta.

Az 1881. Landacta csak kezdete volt a messzemenő reformoknak. A legfontosabb mezőgazdasági termények árcsökkenése tovább tartott. Különös erővel jelentkezik ez a jelenség 1885-ben. 1886-ban ezt még rossz burgonyatermés is követte. Erre azután a nemzeti párt a bíróilag már megállá-

*) A *home rule*, a parlamentarizmus önkormányzat kérdése. Ebben az első kezdeményezést Gladstone tette meg, aki az ír viszonyok rendezését a *közérdek* szempontjából mondta szükségesnek és ezzel tulajdonképpen ő viszi be az ír kérdést az angol általános politikába.

pított járadékok revisióját, a hátralékoknak rendezését, a hosszú-lejáratú szerződéseknek is bíróság elé vihetőségét követelte. Mielőtt ez részben megtörtént volna, 1885-ben a birtokvásárlásra vonatkozólag hozott törvényt az időközben kormányra jutott conservatív párt. Ez az Ashbourne act néven ismert törvény 5 millió £-t adott birtokvásárlásokra, olyan intézkedésekkel, hogy ha bérlő és tulajdonos az összegre nézve megállapodtak, a vételt a Land commissio sanctionálta, amennyiben megvizsgálta, jogosult-e a tulajdonos az eladásra (ennek megkönnyítése lényeges intézkedése a törvénynek), s a telek nyújt-e kellő biztosítékot az előlegezendő összegre. Ha minden rendben volt, előlegezte a vételár; amiért évenként 49 évig 3% kamatot és 1 % törlesztést kellett fizetni. A tulajdonos készpénzt kapott, bár a vételár $\frac{1}{3}$ része biztosítékul visszamaradt. Az actának sikeres eredményei az 1896. actával megjavított 1891. nagy birtokvételi törvényt hozták létre. E szerint a bérlő az évi járadék 18-szorosával megválthatta az ingatlant. A vételárát 49 éves törlesztésre az állam folyósította papírokban a földbirtokosnak. Ez az olcsó megváltás egyenlőtlenséget teremtett a megvásárolt és bérelt földek gazdáinak terhében (például évi bér 100 £. 18. = 1800 £; 49 év 4% = évi 72 £; tehát 28% kevesebb, mint a szomszéd bérlő, bár ez bércsökkenésre számíthat a hanyatló árak miatt).

A bérletek megállapítására vonatkozó 1881. acta a már említett mozgalmak hatása következtében 1891-ben némileg kibővült. 1896-ban ismét új megállapítás volt. Az 1881., 91. és 96. törvények alapján van a mai birtokok legnagyobb része bérbe adva: a méltányos bér, a 15 éves bérleti idő, a melioratiók és bérlői jog szabad eladásának jogán. A törvényekből azonban nemcsak azok láttak előnyt, akik a törvényszékre meríttek, mert ennek a pusztá lehetősége másoknak bérét is mérsékelte.

A bérletet szabályozó törvények megtörték a Landlordok erejét és az önkényes elbocsátásokat a bérletből csaknem teljesen lehetetlenné tették. Mégis állandó béke nem lehetett. A feleknek lövévenként megújuló gyűlölködő harcza a bérösszeg megállapítása körül kilátástalanná tették a biztos gazdasági fejlődést. A politikai viszonyok miatt a bírák helyzete is nehéz volt ezekben a tusákban. Ha a világpiaç viszonyainak eset-

leges javulásával a bér felemelését határozta volna el a bíró, ez elegendő lett volna az állam és a bíróság ellen irányuló agrárforradalom kitörésére. Szóval, a törvénynek hatása sok tekintetben igazságtalan, hatásméltó és hiányos volt.

A 90-es évek végén mindjobban bonyolódó politikai és gazdasági helyzetek, elkeseredések 1903-ban a lordokat és bérlőket most először közös tanácskozásra gyűjtötték egybe és megtalálták az ír-kérdés agrár részének a megoldási módját, ha az angol állam olyan kegyes lenne a béke költségeit megfizetni. És Anglia hajlandónak nyilatkozott. így jött létre hosszúságú beható tanácskozás után 1903-ban a Land Act, mely lényegében a még a lordok birtokában található ír földek önkéntes átadását akarja keresztülvinni. Erre a célra a birodalmi kincstár 100 millió £-ot előlegez $2\frac{3}{4}\%$ kamat és $\frac{1}{2}\%$ tőketörlesztés mellett. A bérlőknek adott előlegek pénzben fizettetnek ki. Ezt az előleget a bérlők a Land Commissiontól kapják, melynek kebelén belül az Act keresztülvitelére három személyből álló birtokbizottság (Estate Commissioners) alakul.*) Egy-egy bérlő legfeljebb 5000 £, kivételes esetekben 7000 £ előleget kaphat.

A birodalmi kincstár a szükséges pénzt egy $2\frac{3}{4}\%$ -os kölcsön kibocsátásával szerzi meg, de hogy a kölcsönpiac ne demoralizáltassék, az első három évben 5 millió £-nál többet kibocsátani nem szabad. Ha a kibocsátás pari alatt történik és így a kincstárnak $2\frac{3}{4}\%$ -nál többet kell fizetnie, így majd kamathány áll elő esetleg, mert a bérlő csak $2\frac{3}{4}\%$ -ot fizet. Ez az esetleges hiány az ír célokra évenként rendelkezésre álló 185.000 £ alpból nyer fedezetet.

Az alacsony tőketörlesztés mellett a visszafizetés körülbelül 70 év alatt megy végbe. A bizottság az előleget mindazon esetben tartózkodás nélkül kifizeti, amikor a bérlő évenkénti törlesztési járadéka 10-40%-kal kevesebbet tesz ki, mint évi földbérlete. Ha a bérlő első alkalommal megállapított bírói járadékot fizet, most a leszállítás legalább 20, de 40%-riál magasabb ne legyen. Második bírói megállapítás esetén a leszállításnak legalább 10, de 30%-nál nem magasabbnak kell lennie. (A radikálisok részéről, mert a lehető leszállításnak határt szab hevesen támadva.) Ha tehát a második bírói járadék 100 £, az évi törlesztési járadék legalább 70 £ és legfeljebb 90 £.

*) Irish Land Act, 1903, 23. pont.

Eddig nem bérelt területekre is adhat a bizottság kölcsönt, mert különben nem volna lehetséges, bérlet nélküli gazdáknak paraszt vagy törpebirtokokat teremteni. Ha a birtokos és a bérlők az árra nézve egymással megállapodni nem tudnak, a bizottság megveheti a birtokot, de csak, ha a bérlőknek terület és érték szerint ^{B/4} része kijelenti, hogy a bérelt területüket megfelelő feltételek mellett megvették. Ezzel meg van a lehetőség olyan birtokok megvásárlására, melyek eladását a bérlők kisebb része ellenezné. A bizottság birtokában levő eladatlan ingatlanok 5 millió £-nál nagyobb értékben össze nem halmozhatók. Nem szabad a bizottságnak továbbá veszteséggel eladni, kivéve a túlnépes birtokokat (congested estates).

A bérlőre nézve a törvény fennálló tartozásának 10-40 százalékkal való könnyítését jelenti, vagy az ír bérlő nyelvén szólva egy £ után 2-8 sh. bércsökkenést. Az új törvény tulajdonképpen azt mondja ki, hogy az ír bérlő megszerzi az általa bérelt földjének tulajdonát, ha 68 Vá évig átlag 15 %-kal kevesebbet fizet, mint amennyit egy ma megállapított bírósági földbér kitenne. A birtokosra is előnyös a törvény, mert ha mérsékeltebb, de biztos árat kap földjéért, melyet egyszerre kap kézhez a nem ritkán eladósodott írországi angol lord. Ha kisebb is az ár, de nincs kitéve az ír politika változásával esetleges kényszer kisajátításnak, s ki tudja 60-70 év alatt mennyivel szállították volna le a későbbi megállapítások a föld évi bérét. Emellett az éppen nem jelentéktelen különbözet még mindig megéri rá nézve, hogy szabadulhat az ellenséges idegen földről, és elkövetkezik rövidesen az az idő, amikor abban az országban csak az állam és az irek maradnak vissza.*)

Különös feladata ennek a törvénynek, a törpebirtokok megnagyobbítását megvalósítani. Mert azzal, ha a deficitgazdaságokat tulajdonba viszik át, a birtokosok helyzetén még nem javítottak. De ha az actának egy oldalról sikerül az ír földet parasztbirtokokba átvinni, más oldalról alig tudja majd a törpebirtokokat megszüntetni és csupa életképes gazdaságokat teremteni. Mert Írországbán a föld elaprózódásának oka nem csupán

*) Ennek a változásnak elkövetkezését kifejezte Mr. Adams is, the Superintendent of Statistics and Intelligence Branch, akinek szíves irányításaiért munkámban, e helyen is köszönetet mondok.

az egyenlő örökösödésben volt, hanem az mindenekelőtt abból eredt, hogy a földön kívül nem volt egyéb, amit az atya gyermekeinek hagyhatott volna. És ez most sem változott meg, mert a nagybirtok megszűnése nemhogy több, sőt csökkent munkáskeresletet idéz majd elő. Ipari munka – eltekintve egy-két vidéktől – szintén nem kínálkozik. S ha a fiatal gyermekek nem kapnak földet, úgy el kell hogy vándoroljanak munka után. Ez a folyamat már régi idő óta állandóan tart és annyira ment, hogy egyes vidékek határozott munkáshiányban szenvedek. Munkahiány és munkáshiány így jelentkezik Írországban egymás mellett. Az eredmény azután a folyton tartó nagy tengerentúli kivándorlás, mely – eltekintve a 40-es évek tömeges kivándorlásától, ami az éhínséggel együtt lépve fel, felére apasztotta az akkori népességet – még most is évenként 30-40.000 embert visz el az országból, és pedig éppen a legmunkabiróbbakat (1900-ban: 45 ezer, 1901-ben: 40 ezer; 15-25 éves: 56%, 25-35 éves: 24%). Tehát a kereső, a munkás fiatalság az, mely kivándorol, hogy a nagyobb Írországban, az Egyesült-Államokban keressen magának munkát és biztosíthassa megélhetését. Nem a mesterséges kiválasztás legveszedelmesebb jelensége ez, helyrehozhatlan pusztítással a társadalmi, gazdasági és nemzeti fejlődésre? amit nem pótolhatnak az új hazában verejtékkel szerzett és az otthonmaradtaknak küldött milliók! És ha az új törvény által a birtokelaprózás befolyásoltatik – ha rejtett alakban is – annál nagyobb tápot kap ez a kivándorlás. Ha a farmer kivándorló gyermekének segítséget akar adni, akkor meg kell, hogy szorítsa befektetéseit. Nem is áldozott soha szívesen birtokára az ír bérlő s inkább harisnyába rakosgatta, vagy bankba helyezte el, amint azt még ma is szívesebben teszi. Igaz, hogy ebben szerepe volt a politikai és gazdasági bizonytalanságoknak, de nem kevésbé a saját munkába és törekvésbe helyezett csekély bizalomnak is. Ezért, ha a farmer nem akar kölcsönt felvenni, a jövőben is úgy gondol gyermekei kielégítésére, hogy azt a csekély felesleget, amit alacsony életmódja mellett birtoka évenként felmutat, a bankban gyűjti össze, miáltal a tőkehiány a mezőgazdaságban állandó jellegű lesz. Természetesen törvényi úton ezen segíteni nem lehet. Az a gazdaság, melyet birtokhitel

terhel és gazdája nem rendelkezik sem megfelelő tőkével, sem szükséges technikai ismeretekkel, csak a legritkább esetben hoz felesleget. S ha nem tudta volna az ír ember szükségleteit és igényeit a végtelékig megszorítani, számos gazdaságnak fen*maradása érthetetlen maradt volna. Azonban ez a szívósság sem lesz képes sok parasztbirtokot a válságosabb gazdasági időktől megvédeni. A terményárak emelkedése mindenesetre javítja, megkönnyíti majd a létért vívott küzdelmet, amint ez pl. a járadécsökkentésekkel is járt. Írországnak a jövője azonban nem az agrárvámokban, hanem igenis a szövetkezeti mozgalmakban van. Az ír szövetkezeti mozgalom az első kísérlet az évszázadokig heverőben volt energiákat az elsorvadás előtt életre kelteni, szervezni. A szövetkezeti mozgalomnak Írországra egész más a jelentősége, mint legtöbb más, gazdaságilag már fejlett országra. Itt nemcsak a termelés olcsóbbodását, a minőség javítását jelenti, hanem főjelentősége abban a körülményben keresendő, hogy a parasztbirtokossá lett, magára maradt bérlőnek támaszt és gazdasági nevelést ad, és a mozgalomnak már eddigi kedvező eredményei*) egyengetik az utakat, melyeken az államnak lassanként meginduló tevékenysége az ír parasztot felsegítheti. Kétségtelenül az utolsó évtized agrárreformjával elérhető eredménynek mértéke is majd ennek a nevelőmunkának az eredményétől, sikerétől függ. Ezzel a törvénnyel Írországra a Home rule kivívásának legnagyobb nehézsége is megszűnt. S ha ezekkel a reformokkal az ír népnek százados álmai lassanként valóra válnak, ezzel meg kell, hogy ismerje azt is, hogy bár államhatalmi elnyomás és jogi hátrányok a fejlődést zavarhatják, akadályozhatják, káros, akadályozó törvényeknek egyszerű megszüntetése még sem elegendő valamely nép erősségéhez, hatalmához. Ennek belátása természetesen az ír nép gazdasági, társadalmi és nemzeti öntudatának erejétől függ, ami e népnek egyik esetben életet, másik esetben végpusztulást jelent.

*) A szövetkezeti mozgalommal kapcsolatosan az *Irish Agricultural Organisation Society* működése és jelentőségének vonatkozása a magyar mezőgazdaságra nagyobb kérdés, hogysen azzal az itt megszabott keretben foglalkozni lehetne.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Egyetemes társadalomtörténet.

A török államcsíny története.

(FARKAS PAUL: Staatsstreich und Gegenrevolution in der Türkei. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht 1909. 110.)

A történetíró faladata akkor a legnehezebb, midőn oly események jellemzésével foglalkozik, melyek korszakos jelentőségűek. Főleg a forradalmi átalakulásokra áll ez. Az események tömegesen tolnak előtérbe s tömeges megjelenésükkel megnehezítik az áttekintést, zavarba hozzák a szemlélőt. A szenvedélyek akkora erővel törnek elő minden ponton, hogy kívülök minden más indító ok jelentéktelennek tűnik fel. Az események állandó hullámzásában csaknem lehetetlen a mozgató erőket követni s megtalálni, és nem egy esetben úgy tetszik, hogy váratlanul, minden igaz ok nélkül tűnnek fel jelenségek, történnek nagyjelentőségű dolgok. Ilyen korszakos események jellemzésére vállalkozott FARKAS PÁL, midőn a napjainkban lezajlott törökországi mozgalmakról könyvet irt.

A törökországi események időben és térben oly közel fekszenek hozzánk, annyira alkalmasak a szenvedélyek kiváltására, hogy csupán a szerző minden pártérdeken kívül álló egyénisége nyújt biztosítékot arra, hogy az eseményeket teljes tárgyilagossággal tüntette fel s a mozgató erők megjelölésében nem tévedett.

FARKAS PÁL munkáját számos olyan tulajdonság jellemzi, melyek a szerző írói egyéniségét is teljes mértékben megvilágítják: az események csoportosításában szerencsés, a legjellemzőbb részleteket biztos kézzel ragadja ki a forradalom hullámzó, zajló tömkelegéből, a történetek indító okainak meg-

világításánál pedig a végső okokra tér vissza s nem kerüli el figyelmét egyetlen fontosabb culturalis, társadalmi vagy gazdasági jelenség sem, mely befolyással volt az eseményekre. Nem téved el a tetszetős találgatások és feltevések útvesztőjében, hanem, a hol elfogadható magyarázatot talál, megfelelő kritikával alkalmazza; a hol pedig nem sikerült megfelelő magyarázatot találnia, ott tisztán az esemény előadására szorítkozik. Az események megélednek tolla alatt. Jellemzése olyan élethű, hogy könyvének olvasása közben nem egyszer CARLYLE francia forradalmának képei elevenednek meg emlékünkből; érezzük azonban, hogy több tárgyilagosság uralja a FARKAS PÁL könyvét s az culturalis, társadalmi és gazdasági viszonyok jellemzésében YOUNG-ot közelíti meg.

Sajátságosan érdekes esemény is volt a törökországi forradalom, melynek alig van a világtörténelemben mása. Az egyeduralom és az alkotmányos törekvések közötti harcok nem új jelenségek, teljesen új jelenség azonban, hogy a hadsereg, mely az egyeduralom s a fennálló rend megszokott támasza, ez esetben az alkotmányos törekvések előharcosává szegődik, sőt úgyszólván egyedül vívja meg az alkotmányos szabadságért a harcot.

A nyugoteurópai fejlődésben a liberalismus nem tudományos meggyőződésen, hanem culturalis és gazdasági átalakuláson alapult. Ezzel szemben Törökországban nem történt culturalis és gazdasági átalakulás, hanem csupán a reformmozgalom vezetői tanulták megismerni Nyugoteurópában a liberális eszméket s e liberális eszméket akarták hazájuk javára, culturalis és gazdasági átalakítására felhasználni. A tömegjelenségeket előtérbe helyező történetírás megszívlelendő negatív érvet találhat a törökországi forradalomban, mert a czéllal ez esetben csupán a vezetők voltak tisztában, a működő tömegek pedig a vezetők által közéjük vetett jelszavak pusztá eszközei voltak. A katonák alkotmányt követeltek, de halvány fogalmuk sem volt arról, hogy miben áll az alkotmányos változás.

A törökországi alkotmányos mozgalom első része operettszerű esemény volt. A katonák felvonulása elég volt a szultán számára, hogy az alkotmányt megadja a népnek. Úgy látszik azonban, hogy a szabadság fája kényes fa, csupán részben fogan meg s vérben nő nagygyá. A törökországi alkotmány nem születhetett meg vér nélkül. Minden újításnak ősi ellenségei az országban meggyökerezett intézmények, első sorban az egyház s Törökországban is az egyházat állították csatasorba az újítások ellenségei. Az egyházi intézményekhez a tömeg ragaszkodik legszívesebben, mert csekély kulturája azokból fakad s életének kellemes emlékei fűzik azokhoz, ezért a tömeget nagyon könnyű kellő alakban elvetett jelsza-

vakkal az egyházi intézmények védelmére bírni. így történt ez Törökországban is. A tömeg tüzet fogott egyházi intézményei védelmére s a védelmet intézők úgy tudták irányítani a tömeg szenvedélyeit, hogy az ellenséget az alkotmányos mozgalom vezetőiben, intézőiben, Törökország legértékesebb fiaiban lássák.

Egész természetes, hogy a szultán a reakció pártján állott, sőt tevékeny része volt annak intézésében, mert hiszen a régi renddel régi hatalma is visszatért, s a régi hatalomra törekvését nem is róhatjuk fel bűnéül. A terv sikerült s Törökország alkotmányos korszaka hosszú időre el van újból temetve, ha a hadsereg élén álló tisztikar nincs a reform pártján s nem teszi életét kockára az alkotmányért. Csupán a törökországi tisztikar kitartása és áldozatkészsége mentette meg Törökország alkotmányos életét s tette lehetővé a modern Törökország megalakulását. A török katonatisztek további áldozatkészsége fogja megakadályozni azt, hogy a török népet ne a katonai erőszak, hanem a törvények bölcsessége uralja.

Különösen érdekesek FARKAS PÁL könyvének azon szakaszai, melyek Törökország társadalmi viszonyait vannak hivatva feltüntetni. A nagy török birodalom nemzeti államok romjain épült fel s e nemzeti államok fölött katonai kényszerrel érvényesítette uralmát. A hadsereg jelentőségének háttérbe szorulásával feltámadnak a leigázott nemzeti államok s a törökség azon területre szorul vissza, ahol összefüggő nemzeti alakulatok nem állanak fenn, illetőleg a nemzeti törekvések nem juthattak előtérbe. Az ilyen töredékek önmagukban nem állhatnának meg, be kellene olvadniok a szomszédos nemzetiségbe, melyet gyűlölnék s ezért a török uralom kívánatos számukra, sőt támogatják annak megerősítését. E töredékek nem mohamedánok s mégis legerősebb támaszai az új török uralomnak, amely tulajdonképen a mohamedán Törökország kiépítésén munkálkodik.

Nem foglalkozunk tovább FARKAS PÁL könyvének a részleteivel, pedig számos szakasza, p. o. az albánkérdés ismertetése is megérdelné a figyelmet. Elég ismételnünk, hogy a munka irodalmi értéke kétségtelen, előadási módja pedig élvezetes. Azt hisszük, hogy mindazok, kik a legújabb kor történetét fogják megírni, a törökországi események jellemzésénél fel fogják használni a FARKAS PÁL munkáját, mert tárgyilagossá, rendszeres és komoly tudományos munka.*)

Gárdonyi Albert.

*) Sajnálni lehet azonban, hogy csak idegen nyelven jelent meg, pedig a magyarul olvasó közönséget is érdekelte volna és a mű terjedelme mellett egyidejű magyar kiadása sem ütközhetett nagyobb anyagi vagy más akadályokba.

Spanyolország szociális bajainak forrásai.

Egy idő óta mind sűrűbben hallhatunk egyes beavatott helyekről határozott véleménynyilvánításokat abban az irányban, hogy a hidalgók és torreádorok classzikus földjén szociális szempontból nem egészen eldorádó-szerűek az állapotok. Különösen gazdasági tekintetben észlelhetők nagyobb bajok, aminek megint szükségképeni folyománya a szociális élet egyéb ágazatainak fokozatos elbetegedése is. Legutóbb egy jó nevű spanyol sociológus: Luis DEL VALLE nagyon erélyes magatartással állt a sarkára e nem kicsinylendő bajokkal szemben s a madridi *La Lectura* hasábjain közrebocsátott tanulmányával tőle telhetőleg kinyitni iparkodik a manapság bár meglehetősen alap nélkül, de még mindig büszke honfitársainak szeméit.

Luis DEL VALLE minden kertelés nélkül kimondja azt a nagyon is elfogadható vélekedését, hogy Spanyolország ez idő szerint nem ért a gazdálkodáshoz. Népében nincs meg a kellő ismeret és felvilágosodottság a hazai termőföld mezőgazdasági előnyeinek alapos felismeréséhez és célszerű kihasználásához. Nagyon is alantas színvonalon állván az alsóbb néposztály körében a közművelődési állapotok, a spanyol szántó-vető szájalmas tudatlanságában rendszertelenül, a gazdasági alaptörvényeknek csupán gyér ismeretével műveli földjét s ennek folytán a kapcsolatos ipar és kereskedelem sem fejlődhetik. Ezért látjuk aztán Spanyolországban azt az egészségtelen tünetet, hogy a gazdasági élet kóros volta miatt tisztességesen megélni nem tudó földmunkás és gazdálkodó ember seregéstől hagyja oda hazai földjét. Mind ijesztőbb mérveket ölt a kivándorlás a jobb megélhetés reményében, de a különböző életpályákhoz szükséges ismereteknek csaknem teljes hiányával. A kivándorlási kényszerűségnek ekkora túltengése csakis a belső szociális bajok nyilvánulása s egyszersmind kútforrása is, és egyetlen államban sem képezhet valami örvendetes jelenséget. Nálunk éppen úgy nem, mint akár Német- vagy Franciaországban.

Spanyolország összterületének csakis 43%-a esik gazdasági megművelés alá. A művelésre alkalmas földterület ugyanis összesen 50,451.688 hektár; ámde, ebből csakis 21,702.880 hektár képezi rendes mezőgazdasági művelés tárgyát, míg a fenmaradó óriási területből ennél jóval több, vagyis 24,055.547 hektár rétek, erdők stb. gyanánt szolgál, míg 4,693.261 hektár teljességgel terméketlen terület. Azután meg a művelési ágak szempontjából is fölöttébb egyenlőtlen-

nül oszlik meg az egész mezőgazdaság, amennyiben a rendszeres művelés alá vett s imént számszerűleg is megjelölt földterületből a Luis DEL VALLE kimutatása szerint 16,295.066 hektárt szántóföldnek, 1,444.174 hektárt szőlőknek, aztán 1,333.383 hektárt olajfatermelésre, 2,630.267 hektárt pedig különböző gazdasági termékek és termények előállítására használnak fel a spanyolok.

Nem csekély hátrányára szolgál ennek a kulturális és gazdasági téren mind jobban hanyatló országnak az a körülmény, hogy időnkénti kormányai a fentebbi jelenségeket nem tekintik oly annyira fontosaknak és sürgetőknek, mint amilyenek azok valóban: nem sokat törődnek velők, vagy ha egyszer-mászor törődnek is, alig tudnak valamit kivinni a jelzett socialis bajoknak ha nem is mindjárt a megszüntetésére, de legalább is a csökkentésére. Valóban keveset tesznek a spanyolok a földműveléssel kapcsolatos ipar fejlesztésére. Az etiquette hazájában még mindig nincs meg – avagy talán nem is lesz meg soha – a kellő érzék és fogékonyosság a való élet praktikus követelményei iránt. Jobban szeretnek elmerengeni a hajdani dicsőség emlékei felett. A többi pedig – gondolják – majd csak meglesz valahogy.

Ha tehát Spanyolországban mindinkább tűrhetlenebbé válnak a socialis állapotok, ha az ottani misera plebs contribuens sehogy sem bír felvergődni az általános tudatlanság és gazdasági fejletlenség nyomasztó súlya alól s ha ekként az egykor oly gazdag ország fokozatos elszegényedése akadálytalanul siet előre: mindezekért elsősorban a kormányt és a parlamentet, de a felsőbb osztályokat is, terheli felelősség. Mindenekelőtt gondoskodni kellene ott is életrevaló, gazdasági törvényekről, rendszeres és öntudatos iparfejlesztésről, kapcsolatosan az alsó néposztály mezőgazdasági szaktudásának hathatós előmozdításával és biztosításával. De még ez sem elég. Okos, megfontolt politikával mind több-több földterületet kell bevonni a gazdasági megművelés alá s akkor is sokkalta célszerűbb beosztással, mint manapság, mikor, mint fentebb már láttuk, a több mint ötvenmillió hektárnyi művelhető földterületből potom tizenhatmillió hektárt használnak fel gabonaneműek termelésére. Ezen adatok más országokra nézve is tanulságosak.

Zsoldos Benő.

Közművelődés.

A tudományegyetemek beköszöntője.

- *Sághy Gyula* rektori székfoglalója. -

Ősi szokása az »alma mater«-nek, hogy megnyitó ünnepélyén újonnan választott kormányzója – a Rector Magnificus – valamely tudományos vagy culturalis kérdéstről fejt ki nézeteit. SÁGHY GYULA, az új rector ez idén egy igen actualis és az egyetem hivatásával szorosan összefüggő kérdést fejtgetett: az egyetem szerepét a nemzet culturalis életében, egyúttal a tudomány nemzeti jellegének szükségességét. Az egyetem feladatául jelölte meg, hogy »a tudomány művelésében egyszersemind a nemzeti szellemet, a nemzeti jelleget, a nemzeti geniust kifejezéshez és érvényesüléshez juttassa«.

A Rector Magnificus e szavai a magyar tudományosság egy olyan természetű kérdését érintették, amely ugyan nem mai keletű, de azért ma sokkalta actualisabb, mint volt valamikor. Mikor egy pár évtizeddel ezelőtt sűrűbben kezdték emlegetni nálunk, hogy tudományos munkásságunkban a nemzeti gondolatnak az eddiginél nagyobb hatású szellemi energia gyanánt kell érvényesülnie, akkor tudományosságunk nemzetietlen voltát nem bizonyos irányzatok okozták, hanem egyszerűen a tudományos életünk fejlődésének történetével együttjáró viszonyok és körülmények.. Tudósaink és tanáraink igen jelentékeny része, mondhatni az egész idősebb nemzedék, német nyelven, német iskolákban a német tudományosság emlőin növekedett fel. Eszökj árasa, gondolkozásuk egészen német volt. Szívök, érzületök, sőt törekvéseik célja is azonban nemzeti és magyar. Ha volt írásaikban valami cosmopolita íz, az nem volt egyéb, mint eredménye a német tudományos szellem ama nemzetköziségének, amely a német tudományosság nagy alakjainál úgy jelentkezett, mint egy nemesebb és fensőbb fajtájú universalismus, átlagos képviselőinél pedig, mint a nemzeti élet szükségletei és érdekei iránt való érzéketlenség.

A nemzetietlen cosmopolita irányzat napjaink tudományos és irodalmi törekvéseiben már nem ilyen öntudatlan és ártalmatlan valami. Ma tudatos és célzatos törekvés, amely egyesesen tudományos dogmaként hirdeti azt a tételt, hogy a

nemzeti gondolat diametralis ellentétben van a tudományos gondolattal. Különösen a társadalomtudományok czégére alatt divatos a nemzeti gondolatot és a benne gyökerező hazafias érzést úgy tüntetni fel, mint valami, a múlt idők lomtarába tartozó olyan dolgot, amely a tudományos gondolkozással és alkotással egyetemben akadályozza a társadalmi s gazdasági élet előretörő fejlődését. Aki tehát igazi munkása akar lenni a tudománynak és barátja a haladásnak, nagyon jól teszi, ha a nemzeti gondolatot magától elutasítja és szívében nem ad helyet a magyar érzésnek.

Ez az irányzat különösen a tanult ifjúság körében igyekszik propagandát csinálni. Számít az ifjúság ama nemes idealismusára, amely lelkét az emberi szabadság és haladás iránt annyira fogékonnyá teszi. Azt hiszi, hogy az ifjúságot a nemzeti gondolattól legsikeresebben úgy térítheti el, ha elhitheti vele, hogy a tudományos haladás és a nemzeti gondolat között kiegyenlíthetetlen ellentét van. Épen ezért, szerinte magyarnak lenni annyi, mint ragaszkodni a múlt idők elavult és barbár intézményeihez.

Aki nem hisz a nemzetköziség egyedül üdvözítő evangéliumában, egyszerűen reacionarius és szolgája a clericalismusnak vagy lakája a latifundiumos nagy uraknak. Viszont aki érzéketlen saját nemzetének politikai és társadalmi törekvéseivel szemben, vagy még inkább, ha rideg szívé nyílt ellensége, azonnal felkent bajnoka az európai tudományosságának és az emberi haladásnak, ha átkozottul hadilábon áll is a legegyszerűbb tudományos ismeretekkel és gondolkodás nélkül való vak követője egy olyan pártpolitikai irányzatnak, amelynek nemzetközi zománczát helyenként áttöri egy szűkkörű felekezeti érzésen alapuló uralom vágymaró sava.

Örömmel üdvözljük az egyetem ez idei Rector Magnificusát, hogy szóvá tette megnyitó beszédében tudományos életünknek ezt a valóban égetően actualis kérdését. Szóvá tette még pedig egy másik kérdéssel kapcsolatosan. Azzal a kérdéssel, hogy mit is kell tennie az egyetemnek, hogy a nemzeti gondolat alapján felépülő magyar tudományosság érdekében ne csak a maga tanítói, hanem nevelő hatását is éreztesse az ifjúsággal. Ezt a kérdést nem fejtegette részletesen, de elég határozottan rámutatott arra, hogy az egyetem tanári kara és az ifjúság között a szellemi érintkezésnek az előadási órákon kívül is állandóbbnak és bensőbbnek kell lennie, mint volt eddig. Az egyetem tanári karának a maga jótékony szellemi és erkölcsi vezető hatását éreztetnie kell az ifjúság egyesületi és társas életében is azért, hogy bizonyos pártpolitikai vagy más egyéb társadalmi és felekezeti irányzatok zsákmánytárgyává ne legyen.

Hogy a rectori beszéd ez irányú kijelentése nem egyszerű szólásmód, vagy szokásos retorikai figura volt, meggyőződhettünk abból az ünnepségből is, amelyet az egyetemi ifjúság október 6-án az aradi vértanúk emlékezetére rendezett. Ez ünnepen nemcsak maga a Rector Magnificus jelent meg a tanártestület egy igen tekintélyes részének kíséretében, hanem az emlékbeszédet is az egyetem egyik tanára mondotta. Dicséretre méltó eltérés az eddigi ifjúsági ünnepektől, a melyeknek vezérszónokai rendszerint a politikai pártok egy-egy olyan nevezetessége volt, akinek hírességét inkább hangjának, mint ismereteinek és politikai képességének terjedelme alapította meg.

A budapesti kir. tudományegyetem ez évi rectori megnyitója nem tartozik az úgynevezett tudományos rectori beszédek közé. Nem szárnyal fenn a tiszta tudományosság magas régióiban, hol minden olyan átlátszó és világos. Ide lenn mozog a földön mindennapi életünk örökösen zajgó áradatában, ahol annyi a zűrzavar, a félreértés és az olyan kicsinyesség, amely állandóan nagy társadalmi és erkölcsi bajok forrása szokott lenni. Egy sokat tapasztalt ember bölcsessége, egy jó magyar szívű hazafi nemzeties érzése nyilatkozott meg benne, összeolvadva a tanár igazi tudományszeretetével. Igazságai éppen ezért nem is annyira a tudomány, mint inkább az élet igazságai. De hát ki merné tagadni, hogy napjainkban ez utóbbi fajtájú igazságok éppen annyit, sőt actualitásukat és gyakorlati fontosságukat tekintve, talán még többet érnek, mint az elvont tudományos igazságok.

Dr. Gelenczei Vincze.

- Udránszky László rectori beszéde. -

Biztató kilátásokat nyújt az emberi magasbbrendű törekvések értékének komolyságára nézve az a megkapóan érdekes okoskodás, melyet »*Az élet határai*«, cím alatt UDRÁNSZKY LÁSZLÓ dr.-nak, a kolozsvári m. kir. Ferencz József tudományegyetem 1909. évi szeptember hó 19-én tartott tanév megnyitó ünnepén elmondott rectori székfoglaló beszéde tartalmaz.

Annak – felkérésünk folytán – hitelesített kivonatát a következőkben közöljük:

A csillagászatnak bámulatos haladása nem csupán a világegyetemről való fogalmainkat bővítette és szilárdította, hanem az élettanra is sok tekintetben fontos hatással volt, mert alapot adott annak mérlegelésére, szabad-e egyáltalán hinnünk, hogy a mienkéhez elvi szempontból többé-kevésbé hasonló élet más égi testeken is lehetséges. Ha a világrendet egész általánosságban akként képzeljük, hogy az anyag, az energia és az élet mindig csak alakját és helyét változtatta és változtatja a térben, kétségtelennek kell tekintenünk, hogy nem csupán földünkön, hanem más égi testen is lehet szerves élet. Egyébként is több adat és megfigyelés némi jogot ad arra a feltevésre, hogy a saját naprendszerünkhöz tartozó néhány más égi testnek is lehetnek lakói.

A szerves élet fentartásához szükséges sokfajta tényező sorából csakis egyik legfontosabbnak, t. i. a hőmérsékletnek megoszlását tanulmányozva, arra a következtetésre jutunk, hogy az elmélet szerint nem csupán földünk, hanem naprendszerünk néhány más tagja is szerepelhet a szerves életnek székhelyeként. A *Vénusz*-on pl. a közepes hőmérséklet 40° -ra becsülhető s ezen az alapon képzelhetjük, hogy e bolygó felületének igen tekintélyes része, különösen a sarkok körül, a szerves életnek kedvező föltételeket nyújt. Hasonlót gondolhatunk a *Marsz*-ról. Erről a bolygóról már régen ismeretes, hogy sarkainak tájékán a tél folyamán fehér tömeg, nyilván hó halmozódik fel, mely tavasszal ismét eloszlik és eltűnik. A számítás eredménye nyomán következtethetjük, hogy a középhőmérséklet a *Marsz*-on 10° körül van, tehát olyan, hogy ez a szerves életet egymagában még nem zárja ki. Amint saját naprendszerünknek néhány tagjáról több-kevesebb joggal képzelhetjük, hogy rajta élet lehetséges, azt sem tagadhatjuk, hogy más naprendszereknek is lehetnek szerves étellel bíró tagjai.

Ennek a kérdésnek eldöntését a közvetlen kísérletes alapon végzett vizsgálódástól nem várhatjuk, mert a távolság, mely bennünket a többi égi testtől elválaszt, óriási. Ez a nagy távolság az oka annak, hogy arról az életről, mely más égi testeken elképzelhető, még sokkal kevesebbet tudunk, sem hogy ennek az életnek föltételeiről és hatásairól részletesen és érdemben nyilatkozhatnánk. Csakis annyit remélhetünk, hogy a mindjobban tökéletesbített műszerekkel végzett megfigyelés mind több és több adatot fog rendelkezésünkre bocsátani, melynek segítségével és az egybevetés útján elméletileg bizonyos föltételeket jelölhetünk meg, melyeknek jelenléte esetében a szerves életet az egyik vagy a másik égitesten elképzelhetjük. Meddő tehát arról vitatkozni, milyen

lehet az élet más égi testeken? Meddő arról szólni, lehetnek-e más égi testeken értelmes lények, melyek talán el is jutottak már a fejlődésnek arra a fokára, amelyen az ember van, aki a jogost a jogtalantól, az erényt a gonoszságtól meg tudja különböztetni, és aki közvetlen környezetének nem pusztán szemlélő lakója, hanem tudásával és tapasztalásával igájába tud hajtani sok mindenféle erőt, melyet a természet bőkezűen és pazarul ad rendelkezésére.

A földünkön folyó élet föltételeit és határait sokféle szempontból vizsgálhatjuk, igen sokfajta vonatkozásban bírálhatjuk. Különösen érdekes, tapasztalható-e néhány elsőrendű jelentőségű általános és külső életföltételnek olyas változása és módosulása, melynek alapján joggal arról szólhatnánk, hogy a földünk felületét élénkítő élet a történelem mértékével mérhető véges időben meg fog semmisülni.

A külső általános életföltételeknek egyik legfontosabbika földünk felületének hőmérséklete, amely a nap energiájának függvénye. A földfelület életének, a földünk felületén véghez vitt minden munkának alapfeltétele, hogy a föld a naptól, mint meleg testtől, meleget tudjon átvenni, és hogy ez az energia átalakulhasson. A föld a naptól átvett energiát megint meleg alakjában a hidegebb környezet, a hideg világűr, és az ebben levő hideg égi testek felé továbbítja, és csak kisebb észben juttatja vissza sugárzás révén magához a naphoz, napnak sugárzása azt a meleg veszteséget, melyet a föld hideg világűr felé való sugárzás útján elszenved, kielégítően pótolja. Éppen mert ez a pótlás kielégítő, lehetséges egyáltalán, hogy földünk felülete a szervezetek életére alkalmas hőmérséklettel bírjon.

Ha abból az energiából, melyet a föld sugárzás révén közvetlenül a hideg világűrnek ad át, csakugyan semmi sem tud a naphoz visszajutni, joggal támad a kérdés, elégséges-e a nap melege, hogy még igen soká szerepelhessen a földfelület életének fentartójaként. Ha folyton fogy és nem tud pótlódni, végtére is el kell jönnie az időnek, amikor nem lesz már elég ahhoz, hogy a föld felületének szerves életét biztosítsa. A számítás eredménye alapján azonban valószínűnek mondhatjuk, hogy a napnak kémiai energiája még több billió évig tud a földnek annyi meleget biztosítani, amennyire ennek a szerves élet fönmaradása érdekében szüksége van. Nem igen számíthatunk tehát egyhamar annak bekövetkezésére, amiről a költői képzelet már annyiszor szólt, hogy tudniillik majdan sivár jégmező fogja a földet borítani, és hogy az egész növény- és állatvilág meg fog dermedni.

Az életnek további fontos, külső, általános feltétele, hogy a föld felületén élő szervezetek környezetükben mindazt az anyagot megtalálhassák, amire táplálkozásuk szempontjából

szükségük van, és hogy viszont táplálkozásuk, valamint más testi működésük érdekében bizonyos elemi anyagok, illetve bizonyos vegyületek egyoldalú, káros befolyása elől megvédve maradhassanak. A szervezetek testében található elemi anyagok sorából főként négy elem bír különös jelentőséggel, nem csupán azért, mert ezek, illetve bizonyos vegyületeik nélkül szervezeti részt egyáltalán el sem képzelhetünk, hanem azért is, mert ez a négy elem annak a körforgalomnak keretében, melyben a növények és állatok életében résztvesz, részben elemi állapotában, részben igen egyszerű vegyületek képében gázalakú, és mint ilyen a földünket borító légkörben található. Ez a négy elem a *hydrogénium*, *oxygenium*, *nitrogénium* és a *carbonium*. Nem érdektelen vizsgálni, lehet-e valamilyen megbízható adatra bukkanunk, hogy ennek a négy elemnek az a mennyisége, mely a föld felületén a szervezeteknek rendelkezésére van, változik; lehet-e hinnünk, hogy ilyen mennyiségi változás alapján a földfelület életének véges határa kijelölhető. Mindent összegezve, amit ennek a négy elemnek a földünk felületén élő szervezetekhez és a légkörhöz, valamint földünk szilárd kérgéhez és a tengerek vizéhez való viszonyát illetően tudunk, mondhatjuk, hogy a hidrogeniumnak és a nitrogeniumnak készletében nem ismerünk olyan változást, mely a szerves élet virágzását veszedelemmel fenyegetné. Viszont valószínű, hogy az oxygeniumnak és a carboniumnak a szervezetek életműködése részére rendelkezésre levő mennyisége, bár hullámzásokkal, de végérvényben fokozatosan apad. Az az időpont azonban, amikor ennek a két anyagnak elfogyása miatt a szerves élet itt a földünkön véget fog érni, amennyire az elméletnek és a számításnak hitelt adhatunk, mindenesetre még oly messze jövőben van, hogy az odáig előttünk levő időt a történelem mértékével szinte nem is értékelhetjük.

Nincs okunk tehát attól tartani, hogy földünk szerves élete és vele mindaz a szép és nemes alkotás és intézmény, amit az emberi ész és szorgalom létrehozott, hamarosan elpusztul. Nincs okunk attól tartani, hogy az emberi művelődés rohamosan halad sírja felé, sőt remélhetjük, hogy művelődésünk a mainál is még magasabb polcra juthat. És ha talán a ma döntő befolyású néhány művelődési középpont meg is semmisül, romjain újabb, boldogabb és tökéletesebb művelődés támadhat, mint ahogy a múltban is számos jelentékeny művelődési középpont volt, melynek ma már csupán reánk maradt emlékeiben gyönyörködhetünk és napjainkig megőrzött tanításából okulhatunk.

Politika és társadalom.

John Stuart Mill a szavazatok pluralitásáról.

Szemlénk jelen füzetének élén mutatjuk be a képviselői választójog – a tudomány mai állásának megfelelő – alapfogalmát. Annak a dolgozatnak, melyben ez történik, t. szerzője azt írja, hogy a választói jog jogi fogalmából önként következik a pluralitásnak elvileg igazolt volta is. Mintegy kiegészítésül ennek a közéletünkben ma leginkább vitatott elvi kérdésnek alapos megítéléséhez becses anyagot vélünk szolgáltatni, midőn egy oly szabadelvű, sőt radicalis politikai írónak, akit sok tekintetben irányadónak ismernek el ma is, ide vágó nézeteit – azok előadásának lehető tömörítésével – ismertetjük, illetve azok emlékezetét felújítjuk: JOHN STUART MILL »On representativ government« című classicus művének nyolczadik fejezetében körülbelül már félszázaddal ezelőtt a következőket mondta e részben:

»Várható, hogy idő folytán a polgárok mindnyájan a választói jog birtokába fognak jutni, azok kivételével, akik a különféle községek terhére estek. A szavazati jog – ezen kis megszorítással – ilyformán általánossá válnék. A jó kormányzat magasztos fogalmának ez is felel meg. De a szavazók nagy többsége a legtöbb országban ily körülmények közt a kézi munkások köréből kerülne ki, amiből kettős veszedelem származnék. Ezek egyike a politikai értelmiség alacsony színvonala, másika pedig az osztálytörvényhozás. Lássuk, hogy vajjon e bajoknak nincs-e valamely ellenszere?

Szembe szállhatni velők, ha őszintén akarják és pedig nem valamely mesterséges combinatio segélyével, hanem az emberi dolgok természetes menetének útján.

Az emberi ügyek intézésében minden oly személynek, akinek érdeke van bennök és aki nincs tényleg gyámság alatt, szavazati jogot kell adni. Igazságtalanság ezt tőle megtagadni, ha annak gyakorlása nem ütközik az összesség biztonságába.

De ha mindenkinek kell szavazati joggal birni, okvetlenül szükséges-e, hogy ez a szavazat egyenlő is legyen? Ez egészen más kérdés. Midőn két személynek közös érdeke van valamely ügyben és véleményeik eltérők, az igazság azt követeli-e, hogy ez a két vélemény egyforma értékűnek tekintessék? Tegyük fel, hogy a két személy egyaránt erényes, de közülök az egyik tudás és értelem dolgában különb, vagy értelmiség tekintetében egyenlők, de az egyik erényre nézve a másik felett

áll, akkor a magasabb értelmű, vagy erkölcsűnek véleménye kétségkívül becsesebb. És ha valamely ország intézményei virtuális módon azt állítják, hogy ezek a vélemények azonos értékkel bírnak, oly dolgot állapítanak meg, ami nem létezik. Egyike ugyanis ezen lényeknek, mint okosabb, vagy jobb, nagyobb befolyásra tarthat igényt. A nehézség itt annak elhatározásában áll, hogy kit illessen meg nagyobb jog. Ez oly döntés, mely egyes esetekben lehetetlen, de a tömegekre nézve meglehetősen szabatosággal ejthető meg. Ez a doctrina a magánjog terén azért alig is alkalmazható. Egy oly ügyben, mely csak két személyt illet, ezek mindenike jogosult a saját nézetét követni, bármennyire előnyösebb volna is a másiké. De ha egy értelemre akarnak jönni, az egyiknek itt is engedni kell. Most az a kérdés, mikor forog fenn a nagyobb igazságtalanság esete: akkor-e, ha a rosszabb enged a jónak, vagy megfordítva?

A nemzeti ügyek hasonlóak ezen közös magánügyekhez, de azzal a különbséggel, hogy amazoknál senki sem kénytelen teljesen feláldozni a maga véleményét. Ez mindig tekintetbe jöhet és elfogalhatja az őt megillető helyet, ha magasabb sort mutatnak is ki annak a véleménynek, mely több figyelmet érdemel.

Ebben a rendszerben nincs semmi szükségképp ingerlő azokra nézve, akiknek kisebb fokú befolyás adatik. Nem birni szavazattal a közügyekben, az egy dolog; látni azt, hogy hatalmasabb szavazatot adnak és pedig a közérdekek megóvására való nagyobb képesség folytán másoknak, megint külön dolog. Ez a két dolog nemcsak egyszerűen különbözik egymástól, hanem határozottan összemérhetetlen. Mindenki joggal sértve érezheti magát, ha semmibe sem veszik. Azonban senki sem veheti rossz néven, hacsak nem különösen bárgyú, hogy vannak olyanok is, akiknek nézeteire, sőt óhajaira nagyobb súlyt fektetnek, mint az övéire. A közügy nem egy ember ügye; azt mások nála jobban érthetik. Szükséges azonban, hogy ezeknek a nagyobb befolyás oly indokok alapján adassék meg, melyeket megérteni és azok igazságos voltáról meggyőződni képes legyen. Sietek kijelenteni, hogy a magasabb rendű befolyás nyújtásának czélszerű alapjául a vagyonságot nem tekintem. Nem tagadom, hogy a vagyon foglal magában a képességre is vonatkozó valamelyes bizonyítékot. A legtöbb országban a vagyonos elemek könnyebben szerezhetik meg a magasb rendű neveltséget, mint a szegények. De a vagyonság mint ismérv e részben tökéletlen, azonkívül pedig nagyon gyűlöletes is. Ha a vagyonság mértékéhez kötnék a szavazatok pluralitását, akkor nemcsak maga az elv lenne nagyon kifogásolható, hanem állandó alkalmazása is lehetetlen volna. Az egyetlen helyes ok, amiért

valakinek szavazata többszörösen számíttatik, az egyén értelmi felsőbbsege. Ami ehhez még kell, az nem egyéb, mint az ezen felsőbbség megállapításához szükséges lehetőleg kielégítő eszközök meghatározása. Ha volna valami, amit valóban nemzeti nevelésnek lehetne mondani, vagy egy megbízható általános vizsgálati rendszer, akkor a neveltséget mint egyenes ismérvet fogadhatnók el. Ennek hiányában valamely egyén foglalkozásának természete kínálkozik, mint bizonyíték. A munkaadó rendszerint értelmesebb, mint a munkás, mert annak fejével is és nemcsak kezével kell dolgoznia, mint emennek. Egy munkavezető általában értelmesebb a közönséges munkásnál s a képzett munkás a képzetlennél. Az ily példákat még halmozni lehetne. Természetesen mindez esetekben az értelmiséget nem maga a foglalkozás, hanem a folytatásának minősége dönti el. Azért megakadályozandó az, hogy egyesek valamely foglalkozást csak név szerint ragadjanak meg s követelendő volna, hogy azt bizonyos ideig, teszem három évig folytassák. Hasonló kikötések mellett két vagy három szavazatot volna adható a magasb funkciót végzőknek. A szabad foglalkozásokban tevékenyek, vagy az azokra készülő, de már vizsgázott egyének többes szavazattal bírhatnának. Ez az egyetemek gradual íjainak is megadható. Mind e részletekhez sok szó fér és azokkal szemben kifogásokat lehet felhozni, melyekkel azonban most nem szükséges foglalkoznom. De szerintem világos, hogy ez irányban keresendő a képvisleti kormányzat valódi eszménye és hogy a legjobb combitációk útján haladva, így készíthető elő az igazi politikai haladás.

Arra a kérdésre, hogy mennyire kell a szóban forgó elvet érvényesíteni, vagyis hány szavazatot lehet adni kiválóbb tulajdonságai alapján egy egyénnek, az a fejeletem, hogy. ez a dolog magában véve nem bír nagy jelentőséggel, feltéve, hogy a különbségek és a fokozatok nem önkényesen állíttatnak fel, hanem oly módon, hogy a közlelkiismeret és közfelfogás azokat megérti és elfogadja.

A szavazatok pluralitása azonban semmi szín alatt sem hajtható egyesek vagy egyes osztályok érdekében annyira, hogy e kiváltság révén a társadalom többi részeivel szemben azok fölényt gyakorolhassanak. A neveltségnek nyújtott ebbeli kedvezmény, mely magában véve is igazolt, annál inkább ajánlatos, mert a művelt elemeket biztosítja a nem műveltek által gyakorlandó osztálytörvényhozás ellen. De annyira menni nem szabad, hogy ugyanazt a maguk előnyére ők használhassák fel. Legyen szabad méghozzátennem, hogy a szavazatok pluralitásának egyik lényeges feltétele az, hogy a társadalom legszegényebb tagja is minden nehézség és akadály dacára igénybe vehesse azt, ha arra értelmiségénél fogva csakugyan

joga van. Oly önkéntes vizsgálatokat kellene létesíteni, melyekre bárki jelentkezhesek – bebizonyítandó, hogy a tudás és képesség elegendőnek kijelentett fokához eljutott és annak sikeres letétele alapján a többes szavazatra tényleg szintén jogosult. Az oly kiváltság, melyhez bizonyos elvileg igazolt feltételek mellett mindenki eljuthat, az igazságérzetet semmiképp sem sértené; de bizonyára más lenne az eredmény, ha általános, nem is mindig csalhatatlan feltételek alatt adatván meg, az egyenes próbatétel mellett pedig az megtagadtnék.

Míg a többes szavazatok gyakorlásának nem találják meg valamely módját, melyet a közvélemény is hajlandó elfogadni, és amely a neveltségnek, mint olyannak, megadja a magasb rendű és a kevésbé művelt elemek számbeli túlnyomóságát ellensúlyozó befolyást, meggyőződésem szerint mindaddig az általános választójog előnye oly bajok forrásaival lesznek kapcsolatosak, melyek amazoknál nagyobbak. A kisebbségek képviseltetését célzó tervek megvalósítása esetére is fentartom a javaslatok pluralitásának elvét. Én nem hiszem azt, hogy a szavazatok egyenlősége azon dolgok egyike, melyek magukban jók, feltéve, hogy hátrányaival szemben védekezhetünk. Ellenkezőleg, azt tartom, hogy az csak viszonylag jó, azaz csupán kevésbé kifogásolható, mint az egyenlőtlen választási kiváltságok, melyek alapjait esetleges és jelentéktelen körülmények képezik. De amaz is elvileg hibás, mert hamis typut ismer el és a szavazók szellemére rossz befolyást gyakorol. Nem hasznos, hanem káros, ha az alkotmány a tudatlanságot és a tudást az ország kormányzására egyaránt jogosultnak proklamálja. Mindazt, ami a nemzeti intézményeket alapjában illeti, a polgárok szemei elé kell állítani, és pedig a reájok nézve legkedvezőbb világításban. S miután az országra nézve előnyös, ha az emberek úgy gondolkoznak, hogy mindenkinek joga van valamelyes befolyásra, de a jobbak és bölcsőbbek több befolyásra tarthatnak számot, mint a többiek, fontos, hogy az állam ezt a tant ünnepélyesen vallja is és intézményei azt belevigyék az életbe. Valamely ország törvényeinek szellemét ezek alkotják, tudniillik azok a mozzanatok, melyeket a gondolkozók általában, de különösen az angolok kevésbé vesznek figyelembe, mint kellene, pedig minden ország intézményei, ha abban nagy és tényleges elnyomatás nem uralkodik, sokkal nagyobb hatást gyakorolnak szellemök, mint határozott rendszabályaik által, mert szellemök az, mely a nemzeti jelleget alkotja. Az amerikai intézmények a polgárokba mélyen beleoltották azt az eszmét, hogy minden (fehérbőrű) ember annyit ér, mint akármely másik, és észre lehet venni, hogy e balhiedelem szorosan összefügg az amerikaiak jellemének legelőnytelenebb vonásaival. Baj, és pedig nagy baj, hogy valamely ország ezt az

elvet szentesíti. Az ebben való kisebb vagy nagyobb hit csaknem annyira ártalmas az erkölcsi és szellemi kiválóságra nézve, mint a legtöbb kormány forma legrosszabb hatásai. Az elmélet és a gyakorlat azt bizonyítja, hogy midőn a kevésbé értelmes osztályoknak van túlnyomó hatalmuk, a közre nézve káros áramlat keletkezik. Annak, aki a főhatalmat minden felett kezeiben tartja, legyen az egyes, legyen az kis- vagy nagyszámú ember, nincs szüksége az ész fegyvereire. Ők egyszerűen akaratukat érvényesíthetik. És azok, a kiknek nem lehet ellenállani, rendszerint sokkal jobban meg vannak elégedve a saját véleményükkel, hogysen azt megváltoztatni hajlandók lennének, vagy ne hallgatnák türelmetlenül azok szavait, akik szerint ők tévednek. Azon állás, mely az értelmi fejlődést leginkább előmozdítja, az, melyben az emberek a hatalom meghódításaért küzdenek és nem a hatalomnak tényleges birtoka. Az a mához szükséges időszakok közt a legjobb és legemelkedettebb tulajdonságokat azok fejlesztik leginkább, melyekben a küzdők elég erősek, hogy az ész követelményeit és nem azok ellentéteit valósítsák meg. Ez az állás az, melybe az általunk felállított elvek szerint a gazdagokat és szegényeket, a tanultakat és a tudatlanokat, szóval a társadalmat képező minden osztályt helyezni kell. Az ezek alapján álló alkotmány megteremtené a viszonylagos tökélyt azt a nemét, melyet az emberi dolgok bonyolult benső természete általában megenged.«

Hasonló mély gondolkozással foglalkozik John Stuart Mill említett munkájában a szavazás titkosságával, valamint egyéb idevágó kérdésekkel is, de ebbeli nézetei sokkal ismertebbek, mint a most felhozottak.

I. -ő.

Társadalmi politika.

A szegény ember.

(Dr. Ecséri Lajos: A szegény ember. Budapest, Franklin-társulat. 1909. 48.1.)

E cím alatt irt egy folyóiratba közgazdasági tanulmányt *Ecséri Lajos*, akinek iratait az alföldi munkásmozgalmakról széles körben előnyösen ismerik. Most midőn említett tanulmánya külön füzetben is megjelent Budapesten s a Franklin

nyomdája révén a könyvpiacra került, annak tartalmával – e Szemle rendeltetésénél fogva – nekünk is foglalkoznunk kell.

A szóbanlevő kis tanulmány igen alapos és éles megfigyelés eredménye. Nem a nyomorult emberek állapotát ecseteli általában, és így czíme könnyen félrevezeti, aki e dolgot csak látja. A magyar Alföld mezőgazdasági munkásnépének életviszonyait írja le. Kevésbé foglalkozik bajai gyógyításának módjával és eszközeivel, mint inkább magukat a bajokat ismerteti. Újat nem igen mond e tekintetben sem. Közönségesen tudja van, a mit leír; de oly élethű képet fest az alföldi magyar földművelő munkásról, hogy daczára az imént mondottaknak, e kis füzet szerzője még sem végzett felesleges munkát.

Főleg a szentesi »szegénység«-et, mint ahogy ez magát a parasztgazdákkal szemben nevezi, tünteti fel. Ismeri annak legbensőbb életét, gondolkozását és vágyódását. Mindenféle viszonyainak e leírását igen becselessé teszi az, hogy közmondásait és szójárásait rendszeresen alkalmazza, midőn azokat jellemezni kívánja. És igaza van, hogy ebben a népies nyelvvezetben magának a népnek nemcsak lelkülete, de egész múltja, szenvedéseinek és balsorsának képe s ebből merített életbölcselete is megszólal. Előadása első pillanatra tárczaszerűnek látszik, de ha figyelmesebben vizsgáljuk, akkor ennek a sok páratlan tulajdonságban gazdag, erőteljes, de századok óta elhanyagolt népnek szeretetteljes bemutatója csak művészinak tűnik fel. Jól mondja ECSERI, hogy a legnagyobb baj az, hogy a felsőbb osztályok ezt a »szegénység«-et nem ismerik, de viszont az sem ismerhette meg jobb oldaláról a magyar értelmiséget, mivel ez úgy, mint kellett volna, soha sem foglalkozott vele. A magyar munkásnép és a magyar értelmiség, fájdalom, mint két teljesen idegen nemzet s nem mint ugyanazon nemzetnek egymásra utalt alkotó részei állanak szemben. Ez világlik ki midőn a nép munkásviszonyait és munkástulajdonságait apróra elemezi. Sok oly bizonyítékát mutatja be a jellemességnek, önérzetnek, melyek túlozva vagy elfajulva károsak, de a maguk tisztaságában annál inkább – Széchenyiként – nemesítve rendkívül becsek volnának.

Alig lehetne nemcsak érdekesebb, hanem áldásosabb törekvés, mint az, mely arra irányulna, hogy kellő értelmi és erkölcsi neveléssel ezeket az értékes jellemvonásokat megingathatlanul uralkodóvá tegye a tiszta magyar népben. Ez a törekvés ha sikeres lenne, a magyarság felsőbbtségét az országban örök időkre biztosíthatná. Nemcsak azért, mert az ilyen munkásnép nem lenne többé már »szegénység«, hanem mivel azok a felsőbb elemek és első sorban az ebbeli magasztos feladatait teljesítendő középosztály maga is nemesülne, ami

által szintén megmenekülhetne az elpusztulás veszélyétől. Nekem mindig nagyon furcsának tűnt fel az, ha a vezetni hivatott osztályokat mesterségesen és nem önmagukból akarják és akarják új életre keltetni és megerősíteni. A regeneratio csak a benső életerők fokozása által történhetik mindenütt; legfeljebb ezekre kell élénkítőleg hatni. Ez azonban egyedül természetes tényezőkkel ejthető meg helyesen.

A középosztály értelmi és erkölcsi átalakítása a legelső és legsürgősebb feladat. E végből közreműködni mindnyájunknak, akik e Szemle körül csoportosultunk, legmagasztosabb hivatása. Igazi örömmel üdvözölhetjük azért mindazokat, a kik hasonló irányban nem célzatosan, hanem igazán önzetlenül dolgoznak.

Igaza van a szerzőnek, hogy a nagy Széchenyi elveit sokan hangoztatják most, de csak igen kevesen követik, pedig az ő féltő aggodása a magyar nemzet fenmaradása és fejlődése tekintetében talán soha sem volt annyira helyén való, mint jelenleg. Nagy kár volna a mi színmagyar népünkért, mely mint munkás is páratlanul munkabíró és kitartó, mely a magyaros gondolkozást és beszédet a leghívebben megőrizte, melynek nyelve népünk történetének és ősi gazdasági viszonyai emlékének valódi kincses bányája.

El kell követni azért minden lehetőt, hogy ezen értékes néposztályt magyar hazánknak megmenthessük. Jól mondja, hogy ha a népen segíteni akarunk, legelőször is meg kell nyerni annak bizalmát, ami nem is oly nehéz, ha szeretettel és jóakarattal közeledünk felé. De a népjólét emelésére való törekvés csak úgy lehetséges, ha a szegényebb néposztályok életviszonyaival behatóbban foglalkozva, valódi érdekeiket felismerjük s jogos törekvéseik hódolói leszünk. »Tettekre van immár szükség, de hogy a munkás népet megtarthassuk, sikeresen kell dolgoznunk minden irányban«. Nagy érdekléssel várjuk azért a szerző e részben kilátásba helyezett javaslatait is.

Gaal Jenő.

A gyermekmunka Magyarországon.

(Dr. Chyzer Béla: A gyermekmunka Magyarországon. Az országos gyermekvédő liga könyvtára V. szám. Budapest, 1909.)

Utóbbi időben örvendetesen gyarapodik azon munkák száma, melyek társadalmi viszonyaink egy-egy területének a felderítését tűzik maguknak célul. És habár még távol vagyunk attól, hogy hazánk társadalmi viszonyait igazán és

alaposan ismerjük, mégis már igen szép és jól tájékoztató monographiákat bírnak egyes társadalmi jelenségekre vonatkozólag. Nevezetesen munkásviszonyaink felkutatása nyert újabban nagyon szép lendületet, részben az ipari betegségeknek hazánkban való elterjedését illető vizsgálódások, részben pedig egyes foglalkozási ágak (pl. otthonmunka) viszonyainak a felderítése által. Ezen munkák mellé sorakozik egy újabb, eddig még ismeretlen hazai terület megvilágításával, a gyermekmunkával foglalkozó monographia.

Igen helyesen felismervén a jövőendő nemzedéknek a gyermekkor gondozásától való függését, a társadalom nálunk most már a gyermek iránt eddig szokatlan érdeklődést tanúsít. Társadalmunk és az államhatalom karöltve megteremtették figyelemreméltó gyermekvédelmi rendszerünket. Pártfogásában és gondozásában részesülnek a szegénység örvényében küzdő vagy pedig a bűn lejtőjére került gyermekek és a társadalom igyekszik belőlük' embert faragni. Eddig nyugvó erők indulnak meg az élet küzdelmébe idő előtt belesodort gyermek megmentésére.

Csodálatoskép azonban a gyermekkor egyik legnagyobb veszélyére, a gyermekmunkákra eddig a figyelem ki nem terjedt. A magyarázatát ennek abban kereshetjük, hogy senkisémet sejtette, hogy mily mértékben és mily arányokban van hazánkban a gyermekek munkáltatása elterjedve, mert abban a tekintetben, hogy a túlhajtott gyermekmunka ártalmas, bizonyára egy véleményen van mindenki. Az előttünk fekvő dolgozat éppen a gyermekmunka elterjedésének a kérdésére kíván feleletet adni, és reméljük, hogy az abban felhozott tények már most a legnagyobb mértékben eme kérdés felé fogják társadalmunk érdeklődését terelni. Hiszen a gyermekmunka túlhajtásában kell annak a körülménynek az egyik igen erősen latba eső okát keresnünk, hogy annyi gyermek szorul a társadalom különböző alakban nyilvánuló gondozására.

Amidőn CHYZER a gyermekmunka elterjedésének a feldolgozását tűzte ki magának célul, a legelső és legnehezebb kérdés, mely előtt állott az volt, hogyan markolja meg a teljesen ismeretlen anyagot, honnan közelítse azt meg? Erre nézve semmi támpontja nem volt. Egészen magára volt hagyatva nemcsak az anyag feldolgozását, hanem annak az összegyűjtését és megszerzését illetőleg is.

Kitűnő gyakorlati érzékkel, melyet csak az étellel való folytonos érintkezés adhat meg, CHYZER a legügyesebben a lehető leggyorsabban célravezető oldalról fogta meg a dolgot: azokhoz fordult, akik hivatásuknál fogva a gyermekekkel foglalkoznak, és pedig azokkal szeretettel foglalkoznak: elsősorban a tanítókhoz és a tanítónőkhöz. Voltaképp már ezzel az elhatározással nyert csatája volt, mert a tanító legjobban tudja,

hogy a keze között levő gyermekesereg hogy él, mivel tölti az idejét és mi a baja. De sikerre kellett, hogy vezessen ez az út már csak azért is, mert hisz a tanító ugyancsak teljesen elfogulatlan bírálója a helyzetnek: nincs közvetlenül érdekelve a gyermekmunkában. Neki nincs haszna a gyermekek kizsákmányolásából, tehát el lehetett tőle várni, hogy őszintén feltárja a helyzetet, amire egyébként a tanítói hivatás magas erkölcsi színvonala is elég biztosítékot nyújtott. A CHYZER-féle munka a legjobb bizonyítéka annak, hogy jó helyre fordult, mert igen szép és bőséges anyagot kapott a tanítóktól. A tanítókön kívül a javítóintézetek igazgatóságát kereste meg a szerző. Innen is igen szép és tanulságos anyagot kapott.

Így azután CHYZER igen becses anyag birtokába jutott és ha egyebet sem tesz, minthogy ezt közrebozsátja, már ezáltal is igen áldásos munkát végzett volna. Ha természetesen nem is tudott munkájában teljes statisztikát nyújtani a gyermekmunkát illetőleg, azért az eddig egészen homályban levő jelenségre fényes világosságot terjesztenek érdekes összeállításai, melyeket az egyes adatok ténykörülményeinek concret előadása még szemléletesebbé tesz.

A CHYZER által felszínre hozott tények bizony nagyon szomorúak. Kiténik adataiból, hogy részint a sötét munkahelyiségekben, részint pedig szemeink előtt anélkül, hogy figyelmet fordítanánk rá, szörnyű visszaélések történnek a jövő nemzedék rovására, a gyermekek kíméletlen munkáltatása által.

A nyomornak szomorú képe tárult elénk, midőn CHYZER adatai megállapítják, hogy a szülők gyakran 6-7 éves korban, vagy még előbb is munkába állásra szorítják gyermeküket. A munka sok esetben látszólag könnyű. Tejkihordás, süteménynek házhoz való szállítása, kifutó szolgálat stb. De ha egy kicsit közelebbről oda tekintünk, felismerjük, hogy ezek a látszólag könnyű foglalkozások is nehezek a gyermekeknek. Nagyrészt korán keléssel vagy késő lefekvéssel kapcsolatosak és így a gyermek álmát rövidítik meg, a fejlődés legfontosabb kellékítő 1 fosztván meg a zsenge testet. Példának okáért a termények piacra szállítása magában véve könnyű munka, de a gyermek szervezetére rendkívül károsá teszi ezt az a körülmény, hogy többnyire már éjfél után egy-két órával való felkeléssel jár, mert ilyenkor kezdődik már az élelmiszereknek a piacra szállítása. Helyesen mutat rá CHYZER arra, hogy a gyermekekre nézve még a könnyű munka is mily könnyen válik ártalmassá. Mert hiszen a gyermek a természet törvényeinél fogva életerejét először is a fejlődésre igényli. Emellett a társadalom is ró rá kötelezettséget: a tankötelezettséget. A testi és a szellemi fejlődés egy bizonyos korig a gyermeket egészen igénybe veszik. A munka tehát ily körülmé-

nyek között mint egy, a testi és szellemi fejlődés munkája mellett még a gyermekekre reá rótt kötelezettség jelentkezik. Az eredmény csakis az lehet, hogy a munkával túlterhelt gyermek sem testileg fejlődni, sem pedig szellemileg haladni, tanulni nem képes és minthogy rendszeren felnőttek környezetében végzi munkáját, kik nem mindig folytatnak gyermek számára előnyös társalgást, munka közben igen gyakran az erkölcsi züllés miazmáit is magába szívja.

Ha már a könnyebb munka ily mértékben veszélyezteti a gyermek fejlődését, mit szólunk akkor ahhoz, hogy a gyermekek egész seregét látjuk oly hosszú időig foglalkoztatva, mely a felnőtteket is megviselné? A sütőiparban példának okáért 12-14, sőt 16-18 órai egyfolytában végzett munkáról tesz említést CHYZER. A cipésziparban reggel 5-től este 11 óráig, sürgős megrendelések esetén pedig nem ritkán éjjel két-három óráig tart a munkaidő, mely a tanoncra nézve még hosszabb, mint a segéd számára, mert öneki kell a műhely takarítását rendszeren végeznie. Egyenesen hajmeresztő az az adat, melyet egy malomra vonatkozólag közöl a szerző, hol a munkaidő gyermekek számára is 36 óra volt!

A hosszú munkaidőhöz sokszor az egészségre ártalmas befolyások csatlakoznak. Malmokban a por, kályhásoknál, fazekasoknál az ólom, gyújtógyáraknál a phosphor a legnagyobb mértékben veszélyezteti a munkások egészségét és ezek az anyagok természetesen a legnagyobb kárt a kevésbé ellenállóképes gyermekek szervezetében teszik. Amint tudjuk, csak nemrég esett egyik tölténygyárban több gyermek élete a veszélyes munka áldozatává, melyben alkalmazva voltak. A külföldön nagyrészt nem tűrik meg gyermekeknek ily üzemekben való foglalkoztatását, nálunk ellenben, amint ez az eset és CHYZER munkája is bizonyítja (a gyufagyárakat illetőleg ezt FRIEDRICH VILMOS is megállapította) az jelentékeny mértékben el van terjedve.

Az éjjeli munkaidőt illetőleg úgy vélné az ember, nyugodtak lehetünk, mert az ipartörvény a 14 éven aluli gyermekeknek az éjjeli foglalkoztatását tiltja, a 14-16 éveseknek pedig kivételesen legfeljebb 6 óra hosszát való foglalkoztatását engedi meg. Sajnos, az élet itt is másképp alakul, mint a törvényes rendelkezés, mert a CHYZER által gyűjtött adatokból kiderül, hogy már 10 éven aluli gyermekeket is találunk éjjeli munkában és pedig nem ritkán úgy alkalmazva, hogy az éjjeli munkaidő szakadatlan folytatását képezi a nappali munkának, mi természetesen a szervezetet még sokkal fokozottabb mértékben fárasztja ki. Éjjeli munkát találunk gyermekek alkalmazásával a cukorgyárakban, vashengerelő-, bádogedény- és üveggyárakban, valamint több malomban is. Számos bányában is dolgoztatják éjjel a gyermekeket. A kis-

ipar éppenséggel nem marad el a gyermekek éjjeli foglalkoztatását illetőleg a gyáripar mögött; főképp a pék, czipész, csizmadia, hentes, lakatos és szabóműhelyek azok, amelyekben igen gyakori az éjjeli gyermekmunka.

Természetesen a gyermekeknek az éjjeli foglalkoztatása még sem megy olyan simán, mint a felnőtteké, mert szervezetük sokkal jobban megkívánja az éjjeli álmot. Mindenféle mesterséges módszerhez kell tehát folyamodni, hogy a gyermekeket éjjel a munkánál ébren tartsák. Az erre a célra alkalmazott módszerek valóban nagy lelkiismeretlenségről és kegyetlen találékonyaságról tesznek tanúságot. A legegyszerűbb módszer, hogy a gyermekeket munkaközben dalolásra kényszerítik. Sok üzemben azt az ártalmas eszközt alkalmazzák a, gyermekek álmának az elűzésére, hogy különböző izgató szerekkel, cigarettával, rumos teával, vagy szeszes italokkal látják el őket és ezzel igyekeznek őket ébren tartani. Hogy így a szervezet az éjjeli föntlélet és az izgató szerek kettős behatásának van kitéve és hogy az ily gyermekek a dohány és a szesz élvezetéhez általában hozzászoknak, mi oly sok esetben indoka testi és lelki elzüllésüknek, azzal senki sem törődik. Éppen azért nem tudjuk, hogy a most jelzett-nél kegyetlenebbnek és károsabbnak tartjuk-e azt az eljárást, amidőn a gyermekeket egyszerűen testi fenytéssel és ütle-geléssel tartják ébren.

Ha legalább egy napjuk volna ezeknek a munkával túlgötört gyermekeknek! De CHYZER szomorú adatai arról is tesznek tanúságot, hogy számos oly üzemben, mely nagy mértékben foglalkoztat gyermekeket, a vasárnapi munkaszünetet egyáltalában nem tartják meg. Máshol igen ügyesen olyanformán játszák azt ki, hogy oly mennyiségű otthoni munkával terhelik vasárnap a gyermekeket, hogy arra a szünnap reámegy. A kereskedelemügyi minister már régebb idő óta a fennálló vasárnap munkaszüneti törvény revízióját helyezi kilátásba. Reméljük, de az iparilag foglalkoztatott gyermekek serege érdekében egyenesen követelnünk kell, hogy ezen szabályozás alkalmával a gyermekeknek a vasárnap való foglalkoztatása, úgy amint az a legtöbb nyugati államban történt, feltétlenül tilalmaztassék. Mert ha valakinek, úgy a gyermeknek van szüksége arra, hogy magát a hétnek legalább egyik napján alaposan kipihenhesse.

Hogy a gyermekek ily féktelen kihasználása hova vezet és mily ártalmakat rejt magában, szükséges-e magyarázni? A gyermek fejlődése kétségkívül a neki nem való túlzott munka mellett megakad. És ez csak azon szerencsétlen egyének magándolga-e? Korántsem. A társadalomra nézve a gyermekmunkában rejlő veszélyek közül csak kettőt akarunk itt kiemelni. Az egyik az, mely a gyermekek nevelésének a megakasztá-

sában áll, minthogy a munka azokat az iskolától vagy elvonja, vagy pedig annyira elcsigázza, hogy mire iskolába kerülnek, annak áldása reájuk nézve teljesen elveszett. Mit szóljunk akkor, ha oly megbízható szakferfiú szájából, minő CHYZER, olyan kijelentést hallunk, hogy egyes tanoncokra nézve az iskola csak annyiban áldás, amennyiben van legalább egy hely, ahol magukat egy kevéssé kialhatják. Hiába állítjuk fel az iskolákat, ha nincs, aki azokat látogassa, vagy nem gondoskodunk arról, hogy a gyermekek oly állapotban kerüljenek az iskolába, hogy azok az oktatás menetét követni is képesek legyenek.

A közgazdasági hátrány is jelentékeny, mely a gyermekmunkából származik. Kétségtelen, hogy az ipari fejlődés első feltétele szakképzett munkások nevelése. Ennek legnagyobb ellensége a korai gyermekmunka, mert az nem csak az elemi iskola látogatását teszi meddővé, hanem a szakiskolák eredményeit is a legnagyobb mértékben veszélyezteti. Az élet tanúsítja, mennyire igaz ez, mert hazánkban tényleg állandó a panasz abban az irányban, hogy nincsen kellő számú szakképzett munkásunk. Nem is lesz mindaddig, amíg a gyermekmunkát a mai féktelenségében megtűrjük.

Amily kitűnő érzék vezette CHYZERT az anyaggyűjtésénél, épp oly kitűnő gyakorlati érzéket és éles látást árul el a gyermekmunka megszüntetésére irányuló javaslataiban.

Helyesen felismeri, hogy mindenekelőtt a munkásosztály helyzetének a javítása az, a mire törekednünk kell, mert első sorban a munkásság rossz bérvizonyai azok, melyek a gyermekeknek a munkába küldését magukkal hozzák. Ennélfogva nézete szerint minden helyes socialpolitikai intézkedés a gyermekmunka csökkentése felé vezet. Abban is igazat kell adnunk szerzőnek, hogy a gyermekmunka óriási kinővéseit csak úgy korlátozhatjuk, ha a gyermekeket foglalkoztató iparágakat felügyelet alá helyezzük. Hogy követeléseiben mennyire mértéket tud tartani, legjobban az mutatja, hogy az iparfelügyelői intézménynek a gyermekmunka megakadályozása végett nem kívánja egyszerre az összes iparágakra való kiterjesztését, hanem mindenek előtt csak azon iparágakat tartja az iparfelügyelők alá rendelendőnek, amelyekben a visszaélések legnagyobbak, így a pék-, cukrász- és hentesipart, továbbá a cipész- és csizmadiaipart, valamint az egészségre ártalmas fazekas- és kályhásipart.

Nagy súlyt helyez CHYZER a hét- vagy nyolcosztályú elemi iskolai kötelezettség behozatalára, mert ekkor az iskola tovább fogja igénybe venni a gyermekeket és így azok egy részét mégis jobban fogja elvonni az ipari munkától. Bátran hozzáfűzhetjük ehhez, hogy az iskolai kötelezettség mai mértéke mellett legalább valóban drákói szigorral kellene a kötelezett-

ség pontos betartásához ragaszkodnunk és ez által is már sokat lehetne lendíteni az ügyön. Természetesen ez esetben is súlyt kellene helyezni arra, hogy a gyermekek ne teljesen kimerülve kerüljenek az iskolába. Igazat kell adnunk CHYZER-nek abban is, ha azt kívánja, hogy a tanoncoktatás az esti órákból a délelőtti órákra helyeztessék át, mert csakis így lesz arra kilátás, hogy az valóban sikerrel járjon.

Ha a CHYZER munkájában felsorolt tényeket áttekintjük, láthatjuk, hogy két kézzel is akad tennivaló a gyermekmunka terén a törvényhozás, a társadalom, az iparhatóságok és a rendőrség számára. Némi sikerre is ezen a társadalom gyökerén rágó bajjal szemben csak az esetben lehet kilátás, ha a jelzett tényezők mind összeműködnek. Örömmel kell itt minden helyesen közreműködő tényezőt fogadnunk, mert az ipari műhelyek sötétségében, a kereskedelmi üzemekben és számos egyéb foglalkozásban a legrettenetesebb következményekkel fenyegető aknamunka folyik a társadalom testi és lelki fejlődése ellen. A gyermekmunka mai alakjában és terjedelmében a közművelődést épp úgy gátolja, mint a közgazdasági fejlődést, (ne feledjük, hogy a munka oly termelési tényező, melynél még a capitalismus korszakában sem teljesen mellékes az erőteljes és a megfelelően kifejlődött test,) a közegészségügyet épp úgy, mint a nemzet védelmi erejét. Erős közvéleménynek kell tehát kialakulnia, mely a magyar nemzeti lét és a magyar cultura érdekében sürgősen követelje a gyermekmunka rendszabályozását. Mert mindaddig, amíg ez meg nem történik, az iskolák felállítására fordított költségek nagy része nem gyümölcsözhet oly mértékben, mint amily mértékben az szükséges volna. Az említettek után alig szükséges hangsúlyoznunk még egyszer, hogy egészen elhibázott iparpolitikának tartjuk azt, mely a gyermekmunkát az ipar fejlődése érdekében tűri. Amint a CHYZER-féle vizsgálatok is mutatják, a gyermekmunka leginkább a helyi iparágakban áll előtérben, úgy hogy annak megrendszabályozása az ipar helyzetét a külfölddel szemben alig érintené. Ami pedig azon iparágakat illeti, melyek kivitelre dolgoznak, ezek tekintetében sem tarthatjuk aggályosnak a gyermekmunka korlátozását, mert hiszen ez a külföldön nagyrészt máris megtörtént, és így ebben a tekintetben a hazai gyárak nem jutnának a külfölddel szemben kedvezőtlenebb helyzetbe. A Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete egyébként már évek óta tanulmányozza a gyermekmunka kérdését és remélhető, hogy nem sokára ez irányban is nemzetközi egyezmény tervezetét fogja előkészíteni, mely a nők éjjeli munkájáról szóló egyezményhez hasonlóan az összes csatlakozó államokban a gyermekmunkát korlátozni fogja, úgy, hogy ezzel végkép el fog esni e kérdésben a kivitel szempontja.

Heller Farkas.

Társadalmi mozgalmak.

A második országos Patronage Congresszus eredményei.

1. Ritka szép ünnepekben volt részük s tanulságos vitáknak voltak fültnúí azok, kik a folyó évi szeptember hó 10. és 11-én Budapesten megtartott második országos Patronage Congresszus iránt érdeklő'dve a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében megjelentek. Megmozdult a magyar társadalom s ráczáfolt boldogult Fay er Lászlóra, ki »A magyar büntetőjog kézikönyve« című tankönyvének 19ü5-ben megjelent harmadik kiadásában is azt írja még, hogy a patronage intézményei »az imponderabiliák a büntetési rendszerben«, melyeket a dogmatikai irányzat elhanyagol (v. ö.I. köt. 203. 1.). Ma már nemcsak a törvényhozás (a Büntető Novella különböző rendelkezéseivel) s a szigorúan hivatalos elem (a rabsegély ző egyesületekben), hanem a nagy társadalom is mind fokozottabb figyelemmel fordul ez intézmények felé; ma már lassanként átmegy a köztudatba, hogy itt nem egyszerű jótékonyaságról, emberszeretet parancsolta cselekményekről, hanem távolabbról sociálpolitikai, közelebről oly erimin árpolitikai mozgalomról van szó, melynek első rendű feladata: védeni a társadalmat a büntettesek, illetve a bűnözésre hajló egyének ellenében. *A patronage* lényegileg kiegészítője a büntetési rendszerek: *társadalmi utón folytatása annak a munkának, melyet az állam büntetéssel vagy égy éh intézkedésekkel* (v. ö. Bn. 17. §.) *megkezdett.* Négy évvel ezelőtt valóban még hamu takarta a parazsat; az 1907. évi szeptember hó 6. és 7-én Pécsen megtartott első Rabsegélyző Congresszuson már eltakarítottuk az érdeklődés parazsát fedő hamuréteget s kicsaltuk a társadalom szivéből az első lángokat, melyek most Budapesten magasra csaptak fel s bevilágították az egész országot.

2. A budapesti Congresszus előkészületei már magukban sikerre engedtek következtetni. A napirendre tűzött kérdések*)

*).. Mikép kellene a jelenlegi rabsegélyző-egyesületeknek címét és alapszabályait megfelelően átalakítani abból a czélből, hogy ezek az egyesületek a patronage munkásság teendőit kiszélesített hatáskörben is végezhessék? Mily eszközökkel volna legcélszerűbben kiterjeszhető az újra szervezendő patronage egyesületek munkássága az erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy züllésnek indult gyermekek és fiatalok megmen-tésére?

2. A patronage munkásság vezérelvei a züllés veszélyének kitett vagy erkölcsi romlásnak indult fiatalok leányok, illetőleg a nőrabok érdekében?

3. Melyek a legalkalmasabb eszközök arra, hogy a szabaduló raboknak elhelyezése még büntetésük kitöltése előtt biztosíttassék, számukra tisztességes munka szerzése megkönnyíttessék? Mily eszközökkel lehetne a patronage tevékenységre szoruló fiatalok elhelyezését megkönnyíteni?

ügyes kiválogatása, Ő Felsége legmagasabb védőségének megnyerése, a kormány, továbbá a legkülönbözőbb polgári és katonai hatóságok, valamint a csak legtávolabbról érdekelt egyesületek,*) továbbá az egyházak meghívása: mind arra szolgáltak, hogy érdeklődést keltsenek a társadalom legkülönbözőbb rétegeiben. És ha semmi más eredménye nem lett volna e Congresszusnak, mint az, hogy felrázta a társadalmat, már ez egymagában is eléggé meg nem becsülhető siker, mert a patronage fejlődésének egyik legnagyobb ellensége volt kezdetűl fogva a közöny s ellenszenv, mely viszont arra vezethető vissza, hogy a legtöbben vagy nem ismerik, vagy – s ez talán még rosszabb – félreismerik ezeket az intézményeket. Sokáig csak a rabsegélyző egyesületek működéséről vehettünk tudomást, melyek maguk is a kezdet nehézségeivel küzdöttek és sem a társadalom rokonszenvét kivívni, sem a tulajdonképeni patronage célokat elérni vagy legalább is megközelíteni képesek nem voltak, mert szűk körben s nem az individualizáció szellemében dolgoztak.**)

A siker útját egyengették a király képviselőjében megjelent JÓZSEF királyi herceg megnyitó beszédje, mely szintén arra figyelmeztet, hogy a patronage feladatok teljesítése »nemcsak a jóság, nemcsak a humanizmus megnyilatkozása, hanem *önvédelem* is«; ezt a gondolatot szövi tovább GÜNTHER ANTAL igazságügyminiszter is, midőn üdvözlő beszédjében így szól: »Miért ne álljon a magyar társadalom a saját maga biztonságának szolgálatába azon a téren, a hova semmiféle más hatalomnak a keze oly közvetlenséggel, mint az övé, el nem ér«; és hasonló szellem járta át PROHÁSZKA OTTOKÁR székesfehérvári püspöknek a patronage etnikai jelentőségéről tartott magas szárnyalású előadását, melyben a patronage lényegét a solidaritásról való mélyebb meggyőződésben ismeri fel.

3. Ily megindulás és ily milieu szilárd alapot teremtett az érdemi vitának, mely minden egyes kérdésnél szóra serkentette a leghivatottabbakat, kik bőséges tapasztalataikkal világosságot s meleg szavaikkal szeretetet árasztottak mindenfelé. Egy sajnálatos félreértéstől eltekintve, mely a felekezeti alapon keletkezett s pár év óta rendkívül üdvös és eredményes munkásságot kifejtett patronage egyesületek létjogosultsága körül támadt, de csakhamar elsimult, a congresszus mindvégig teljes összhangban s egyetértésben folyt le, mi – egyebektől eltekintve – azoknak az ügyes és lelkes vezéreknek tulajdonítható, kik a vezetést, a szellemi munkát s az adminisztrációt

*) Egyesületünket Doleschall Alfréd és Timon Ákos választmányi tagok képviselték.

**) V. ö. Szerző: Pártfogói intézményeink és a magyar társadalom. A Magyar Társadalomtudományi Szemle 1908. évf. 949-958. 1.

irányították; RICKL GYULA igazságügyminiszteri tanácsos, BALOGH JENŐ egyetemi tanár, ROTTENBILLER FÜLÖP kir. ítélőtáblai bíró és HORVÁTH DÁNIEL igazságügyminiszteri fogalmazó neveit aranybetűkkel kell a congresszus évkönyvében megörökíteni!

4. Az első kérdésre, melynek előadója BALOGH JENŐ volt, a congresszus nem hozott ugyan határozatot, amennyiben magának az előadónak javaslatára az általa előterjesztett határozati javaslatokat a Szövetségi Bizottsághoz utasította, de ezeknek sorsa mindazonáltal meg van pecsételve, mert azokat nemcsak az egyes felszólalók, de a Congresszus megnyilatkozott hangulatából ítélve: a nagy többség is magáévá tette. Kétségtelen, hogy a Szövetségi Bizottság minden változtatás nélkül el fogja e határozati javaslatot fogadni, melynek kiemelkedő tételei, hogy: *a rabsegélyző egyesületek czíme és alapszabályai a kiszélesített patronage-tevékenységhez mérten megfelelően átalakíttassanak, hogy ez egyesületek a patronagemunkásságot az erkölcsi romlásnak kitett, züllésnek indult vagy bűncselekményt elkövetett gyermekek és fiatalok pártfogásba vétele körül, továbbá a próbára bocsátott, végre a javítóintézetekből és a fiatalok fogházaiból szabadult fiatalok elhelyezésénél s a munkához juttatásánál is teljesítsék*; helyes eszme domborodik ki a határozati javaslat ama pontjában is, melyben az előadó az összhangzó működést biztosítandó, kívánatosnak tartja, hogy *egyes vidéki központokon, ahol a patronage munkát több egyesület párhuzamosan végzi: a patronage egyesületek helyi szövetsége alakuljon meg*; egyebekben az új egyesületek szervezéséről, az igazságügyi kormányzatnak ama szándékáról, hogy a felügyelő hatóságok alakításával tekintettel lesz a patronage egyesületek legbuzgóbb tagjaira, emlékezik meg még az előadó.

Hisszük, hogy rövid időn belül ez óhajok mind valóra fognak válni. Az utolsó időben alakult patronage egyesületek már is legszélesebb körben végzik munkásságukat, melyet nemcsak a letartóztatási intézetekben levőkre s az onnét szabadultakra, hanem ezeknek támogatásra szoruló családtagjaira, továbbá a bíróság elé került, vagy csak a züllés útjára tévedt fiatalok, a javítóintézetekből kihelyezettek, a feltétlenül elítéltekre is kiterjesztenek; ez egyesületek kezdettől fogva a legegényesebb kezelésnek vetik alá pártfogoltjaikat; egyesek bőkezűségéből intézeteket emelnek stb. De a régi rabsegélyző egyesületek is átalakulóban vannak: tágítják a kereteket, átváltoztatják a régi bürokratikus eljárást, szóval modern alapokra helyezkednek.

5. A congresszus második kérdésének tárgyalása során alkalmunk volt bepillantást nyerni a magyar nő szívébe, melynek nemes megnyilatkozásait már régtől fogva ismerjük, de a melyekről azt is tudjuk, hogy különösen akkor dobog

hangosabban, ha szerencsétlen, elhagyott, sorsüldözött emberekéről van szó. A bukott vagy bukás veszélyének kitett nő első sorban nő mentheti meg s vezetheti vissza a tisztességes társadalomba; a kérdés elvi megoldásánál is a magyar hölgyek közreműködésére számítottunk s nem csalódtunk. Úgy az előadók: FARKAS EDITH és DESSEWFFY EMMA, valamint az összes felszólalók teljességgel megvilágosították a kérdést, a melyre hozott határozatokban kimondotta a congresszus, hogy a megelőző intézkedésekre helyezendő a súly; így mindenekelőtt arra kell törekedni, hogy törvényi alapon elvonható legyen a veszélyben forgó gyermek a méltatlan, gyámoltalan vagy nevelésre alkalmatlan szülő hatalma alól, miért is *az ily szülők szülői hatalma végleg megszüntetendő*. Kívánatosnak tartotta továbbá a congresszus az *oly intézetek alapítását, melyekben az élet harcára még meg nem edzett 15 éven felüli leánygyermek elhelyezhetők*, valamint *oly internátusok emelését, melyek arra szolgálnak, hogy az iskolából már kikerült mindkét nembeli fiatalkorúakat a munkaszorától megóvják s tisztességes munkára tanítsák, szoktassák*; minden tekintetben helyes végül a határozatok ama pontja is, mely olynemű *tanfolyamok szervezését és tartását sürgeti, melyekben ez intézeteket vezető s azokban a vallás-erkölcsi nevelés munkáját végző, valamint általában a patronage tevékenységgel foglalkozni óhajtó hölgyek megfelelő kiképzésben részesülhetnek*. Tapasztalati tény ugyanis, hogy minden intézmény ereje az annak élén álló s abban munkálkodó egyének rátermettségétől, lelkesedésétől s tevékenységének minőségétől függ; a rátermettség velünk született tulajdonság, – a lelkesedés és buzgóság azonban belenevelhető a különben alkalmas egyénekbe s erre a tanfolyamok kiváltképen alkalmasak.

6. A harmadik kérdés a *munkapatronage* problémája elé állította az érdeklődőket s ehelyütt is nem kevesebb szakavatottsággal igyekszik a congresszus az irányelveket letűzni, mint az előző két kérdésnél. Az előadó: GÁLL ENDRE mesteri kézzel foglalta össze az előzetesen már ismert véleményekben felmerült különböző nézeteket s oly meggyőző bizonyítékokkal támogatta a beterjesztett határozati javaslatokban jelentkező álláspontját, hogy a felszólalók, kik ugyan még sok értékes anyagot tártak fel és több jelentős szempontra hívták fel a figyelmet, egyértelműleg magukévá tették a javaslatban foglalt eszméket, melyeket minden változtatás nélkül a congresszus is elfogadott. A határozatok első pontja szükségesnek tartja, hogy *a társadalom, főként pedig a munkaadók a patronage egyesületek eddig félremagyarázott céljai felől úgy a sajtó, mint társadalmi tevékenység útján felvilágosíttassanak*; a közöny s ellenszenv eloszlátásának legjobb módja. A második pont kívánatosnak tartja, hogy *az ugyanazon a helyen levő rabsegítő*

és patronage egyesületek a munkaszerzés céljából egy elhelyező bizottságban egyesüljenek; e részben úgy gondoljuk, hogy az első kérdésre vonatkozással benyújtott határozati javaslatban említett helyi szövetség vállalhatná a munkaközvetítés feladatának elvégzését. A további harmadik pont ugyanennek az eszmének továbbfejlesztése: kívánatos, hogy az ország különböző helyein alakuló elhelyező bizottságok egymás között a budapesti elhelyező bizottság közvetítésével összeköttetésbe lépjenek; így megfelelő összhangba lesz hozható az országos kínálat és kereslet s ami ennél még jelentősebb: előkészítetik annak a lehetősége, hogy a szabadult távol vidéken állva munkába, valóban új életet kezdhessen. Minden tekintetben helyeslendők a határozatok ama pontjai, melyekben a congresszus szükségesnek tartja, hogy az állasközvetítéssel foglalkozó egyéb intézmények az elhelyező bizottságban való részvételre felkértesse és hogy maga az elhelyezés első sorban a már létező munkaközvetítő intézmények célszerű felhasználásával, ennek sikertelensége esetén egyéni tevékenységgel történjék. A jövőre vonatkozással végre szükségesnek mutatkozik oly adatok gyűjtése, melyek a további eljárásra útmutatással szolgálhatnak, miért is kimondotta a Congresszus, hogy az összes elhelyező bizottságok pontos kimutatást vezessenek tevékenységükről.

7. A congresszusnak e közvetlen eredményei mellett kiemelendők még azok a közvetett hatások, melyek közül az egyikről: a patronage ügy népszerűsítéséről fentebb már megemlékeztünk, továbbá melyek a személyi érintkezés eléggé meg nem becsülhető fesztelenségéből erednek. Ha figyelemmel kísérte valaki a folyosók s a mellékhelyiségek mozgalmas képét, a társas összejövetelek alkalmával mutatkozott érintkezés jellegét, meggyőződhetett, hogy a legtöbb helyütt és alkalommal a patronage vitás kérdései forogtak szőnyegen. Itt egy fogháztisztviselő beszélt a rabmunka reformjáról; ott egy lelkes pártfogó magyarázta a fogházmissio szükségességét; a folyosó egyik sarkában a fiatalokúak környezet-tanulmányai-ban járatos buzgó fiatalember közölte vidéki kartársaival eljárásának módját; más helyütt egy eddig tartózkodó kir. ügyész' hajolt meg a gyakorlati patronage terén működő lelkész meggyőző érvei előtt. Szóval közelebb jöttünk valamennyien egymáshoz: a theoria és praxis valami csodálatos összhangban egyesült. Valamennyien azzal a biztos reménnyel távoztunk, hogy a midőn Kassa szab. kir. városának vendégszerető meghívása folytán 1911-ben ismét viszontlátjuk egymást a harmadik országos Patronage-congresszuson: a mai óhajok mind valóra válnak s a társadalom a patronage intézményeivel kezében megfelel azoknak a várakozásoknak, melyeket a bűnösség elleni küzdelem terén a működéséhez fűzünk.

Angyal Pál.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület új munkaprogrammja.

Egyesületünk eddigi munkássága oda irányult, hogy a társadalomtudományokat történeti alapon s a kor tudományos színvonalán művelje, hogy ily módon a magyar nemzeti továbbfejlődés útjait előkészítse. Nem feledkezett meg azonban azon alapszabálykövetelte hivatásáról sem, hogy hazai társadalmi politikánkat a magyar nemzeti élet legteljesebb kiépítése érdekében kell tudományos eszközökkel irányítania. Ez okból minden társadalmi mozgalmat, mely a fennemlített cél megvalósítására alkalmasnak látszott, tehetségéhez mértén támogatni törekedett.

Az egyesület elméleti és gyakorlati feladatait fokozottabb mértékben kívánja szolgálni az a széleskörű munkaprogramm, melyet a f. évi május hó 16-án tartott választmányi ülés megállapított.

Politikai és ezzel kapcsolatosan társadalmi és gazdasági életünket gyökerében átalakítani van hivatva a választási jog tervezett reformja, mely a törvényhozás következő legfontosabb feladatát képezi. E reform előtt egyesületünk kötelességének tartja, hogy a választójogi rendszerekkel behatóan foglalkozzék s megállapítsa, hogy nemzeti életünk érdekében melyik rendszer lehet tudományos szempontból a legkívánatosabb. A tárgyalásokat az egyesület jogi bizottsága már kellően előkészítette s az ősz folyamán e problémával fogunk foglalkozni legelőször.

Birtokpolitikai akciónk előkészítését már az elmúlt év folyamán megkezdettük s külön előadások keretében ismertettük Oroszország, Dánia, Románia, Nagybritannia és Írország birtokpolitikáját. A külföldi viszonyok szakszerű ismertetése után sorra kerül Magyarország birtokpolitikája s reméljük, hogy e téren sikerül maradandó értékű alkotásokat előmozdítanunk.

Foglalkozni kíván egyesületünk a socialismus modern alakulataival, a syndikalismussal és anarchizmussal s különös súlyt fog helyezni a magyarországi socialista mozgalmak és törekvések ismertetésére és bírálatára.

Hazánk culturalis viszonyainak felvirágoztatása érdekében programmunkba vettük a középoktatás eredményessé tévése tárgyában szükséges reformok, s főleg az iskolai és családi nevelés közötti viszony megvitátását. Miután e téren

számos oldalról megtámadták fennálló tanítási és nevelési rendszerünket a nélkül, hogy pozitív javaslatokkal állottak volna elő, szükségesnek tartjuk az életbeléptetendő reformok felszínre vetését.

Végül az ipartörvényjavaslat társadalompolitikai részeit is napirenden fogja tartani az egyesület s különösen a sztrájkokkal kivan foglalkozni, melyek szabályozását hazánk egészséges társadalompolitikája érdekében nagyjelentőségűnek tartja. Nem mulaszthatjuk el természetesen a gazdasági szakoktatás tárgyalását sem, melynek helyes szervezésétől függ hazánk gazdasági jövője.

Ezek új munkaprogrammunk nevezetesebb pontjai. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy e munkaprogramm vidéki helyi bizottságainknál is meleg fogadtatásra talált s két legéleterősebb vidéki központunk, a temesvári és győri helyi bizottságok a maguk körén belül vállalkoztak munkaprogrammunk támogatására. Reméljük, hogy többi helyi bizottságaink is követni fogják a nemes példát s az egész vonalon új és erőteljes munkálkodás fog megindulni.

Társadalomtudományi szabad főiskolánk.

Jóllehet egyesületünk nyilvános felolvasásai, előadásai és vitaestélyei alkalmat nyújtanak eszméink és törekvéseink megismertetésére, még sem zárkozhattunk el azon több oldalról felmerült kívánság elől, hogy rendszeres tanfolyamokban és előadásokon ismertessük meg a társadalomtudományok főbb ágait s nevezetesebb problémáit. Nevezetesen az Országos Közművelődési Tanács volt az, mely méltányolta egyesületünk abbeli törekvését, hogy a magyar nemzeti cultura érdekében ily irányú fontos szolgálatokat tegyen, midőn szabad iskolát szervez, melyben a társadalomtudományokat főiskolai színvonalon álló rendszeres tanfolyamokban és előadásokon ismerteti. Az Országos Közművelődési Tanács támogatása egyesületünkben a tetterőt fokozta, s a választmány, valamint a szabadoktatási bizottság is meleg érdeklődéssel vállvetve láttak a tervezett szabadiskola szervezéséhez. Az egyesület elhatározta, hogy szabadiskolát állít fel s vezetésével JANCSÓ BENEDEK igazgató elnökte alatt FARKAS PÁLT, GÁRDONYI ALBERTET, HORNÝÁNSZKY GYULÁT, MARCZALI HENRIKET és SZÁSZ KÁROLYT bizza meg. A szabad iskola célja a társadalomtudományi kutatást elő-

mozdítani s a társadalomtudományi ismereteket terjeszteni. E célból félévenként 6-6 előadásból álló; rendszeres tanfolyamokat tart, melyekben a társadalomtudomány elméletét, a történelem módszerét, a társadalmi nevelést, erkölcsant, gazdaságtant, valamint a socialismus rendszereit kívánja megismertetni. E tanfolyamokon kívül 2-3 órás előadásokat is rendez, melyeken a tanfolyamok fő tudományszakjainak részletkérdéseit fogja tárgyalatni.

Szabadiskolánk már október hó folyamán megkezdi működését a következő programmal:

JANCSÓ Benedek, ny. r. tanár: Bevezetés a sociológiába;

APÁTHY ISTVÁN, egyetemi ny. r. tanár: Élettan és társadalomtudomány;

FARKAS PÁL, író: A socialismus története;

HELLER FARKAS, műegyetemi m. tanár: Társadalmi gazdaságtan;

HORNÝÁNSZKY GYULA, egyetemi m. tanár: A történelem elmélete;

IMRE SÁNDOR, egyetemi m. tanár: Társadalmi nevelésant.

Előadásokat tartanak ezeken kívül: ANGYAL PÁL, GÁRDONYI ALBERT, GORKA SÁNDOR, NÉGYESSY LÁSZLÓ, PALÁGYI MENYHÉRT, SEBESTYÉN KÁROLY, SZEMENYEI KORNÉL és VÁRI REZSŐ, melyek tárgyát szétküldendő részletes programmunk fogja megjelölni.

Az előadások helyéről és idejéről, a részvétel módozatairól s az összes tudnivalókról részletesen fogjuk tájékoztatni az egyesület tagjait s az érdeklődő közönséget. A programot egyesületünk titkán hivatala (Mária Valéria-utca 12. sz.) a legnagyobb készséggel bocsátja az érdeklődők rendelkezésére.